

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.744>

<https://orcid.org/0009-0005-3049-662X>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Augustas Sireikis

Struktūrinė literatūros psichoanalizė: diskursyvinis tapatinimasis

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Filologija (H 004)

VILNIUS 2025

Disertacija rengta 2019–2025 metais Vilniaus universiteto Filologijos fakultete

Mokslinė vadovė – doc. dr. Nijolė Keršytė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – prof. dr. Paulius Vaidotas Subačius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Nariai:

prof. dr. Mintautas Gutauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – H 001),

prof. dr. Kristupas Sabolius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – H 001), „jungtinė“

prof. dr. Dalia Satkauskytė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004),

prof. dr. Audronė Žukauskaitė (Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, filosofija H 001).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2025 m. balandžio mėn. 4 d. 11 val. Filologijos fakulteto 118-oje (Vincas Krėvė) auditorijoje. Adresas: Universiteto g. 5, Vilnius, Lietuva, tel. 8 5 268 7207; el. paštas flf@flf.vu.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.744>

<https://orcid.org/0009-0005-3049-662X>

VILNIUS UNIVERSITY

INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Augustas Sireikis

Structural Psychoanalysis of Literature: Discursive Identification

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philology (H 004)

VILNIUS 2025

The dissertation was prepared between 2019 and 2025 (Vilnius University Faculty of Philology).

Academic supervisor – Assoc. Prof. Dr. Nijolė Keršytė (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Prof. Dr. Paulius Vaidotas Subačius (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

Members:

Prof. Dr. Mintautas Gutauskas (Vilnius University, Humanities, Philosophy – H 001),

Prof. Dr. Kristupas Sabolius (Vilnius University, Humanities, Philosophy – H 001),

Prof. Dr. Dalia Satkauskytė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Philology – H 004),

Prof. Dr. Audronė Žukauskaitė (Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Philosophy – H 001).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 11 AM on 4th of April 2025 in Room 118 (Vincas Krėvė aud.) of the Faculty of Philology, Vilnius University. Address: Universiteto st. 5, Vilnius,

Lithuania. Tel. +370 5 268 7207; e-mail: flf@flf.vu.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Vilnius University and Institute of Lithuanian Literature and Folklore, as well as on the website of Vilnius University:

www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

IVADAS.....	7
1. TAPATINIMASIS KLASIKINĖJE IR STRUKTŪRINĖJE PSICHOANALIZĖJE	14
1.1. Asimiliacija su kitu.....	15
1.1.1. Tapatinimasis oralinėje raidos stadijoje	15
1.1.2. Tapatinimasis veidrodžio stadijoje	20
1.2. Komunikacija su Kitu.....	23
1.2.1. Interpelacija ir atsakas	23
1.2.2. Edipo kompleksas pagal Freudą: tapatinimasis su konkurentu ..	26
1.2.3. Edipo kompleksas pagal Lacaną: įsitvirtinimas simbolinėje plotmėje.....	28
1.2.4. Simboliniai vaidmenys	33
1.3. Komunikacijos transgresija	36
1.3.1. Psichoanalizė ir naujovės problema	37
1.3.2. Tikrovės plotmė ir diskurso ribos.....	40
1.3.3. Dvi subjekto skilimo sampratos	44
2. STRUKTŪRINĖ LITERATŪROS PSICHOANALIZĖ	51
2.1. Klasikinė psichoanalitinė literatūros kritika: nuo teksto prie asmens	51
2.1.1. Tapatinimasis į skaitytoją orientuotuose tyrimuose	51
2.1.2. Tapatinimasis į autorių orientuotuose tyrimuose.....	53
2.2. Jeano Bellemin-Noėlio tekstoanalizė: nuo asmens prie teksto ir atgal	56
2.2.1. Nesąmoningas teksto darbas.....	56
2.2.2. Skaitytojas vietoj teksto.....	60
2.2.3. Uždelstas kritikos poveikis.....	64
2.3. Struktūrinė literatūros psichoanalizė: diskursas ir jo subjektas.....	65
2.3.1. Šneka ir diskursas Lacano psichoanalizėje.....	66
2.3.2. Diskurso tiesa ir jo perviršis	70
2.3.3. Psichoanalitinės literatūrinio diskurso analizės modelis	73

3. TRYS AUTODIEGETINIAI DISKURSAI: OBSESINIS, ISTERINIS IR PERVERSINIS TAPATINIMASIS	77
3.1. Diskursyvinės tapatinimosi variacijos.....	77
3.2. Tapatybės skilimas obsesiniame diskurse: A. Šlepiko „Mano draugas Sigitas“	82
3.2.1. Balso simuliacija: pasiaiškinimas teisėjui	82
3.2.2. Primesto vaidmens perstūmimas	84
3.2.3. Simbolinis subjekto skilimas.....	88
3.2.4. Neįsimbolinta tapatybė.....	90
3.3. Isterinio tapatinimosi destruktivumas S. Parulskio esė „Balsas“	94
3.3.1. Geisminio santykio stoka ir perteklius	96
3.3.2. Subjektyvybės steigtis per melą	100
3.3.3. Sutirštinimas: Judo edipizacija.....	104
3.3.4. Išdavystė ir neurotinė kaltė.....	105
3.4. Žaidimas perversiniu tapatinimusi G. Radvilavičiūtės esė „Šianakt aš miegočiu prie sienos“	106
3.4.1. Diskursyvinė melancholijos simuliacija.....	107
3.4.2. Pasakojimas pagal patarimą: sakytojos tapatinimasis su veikėja	110
3.4.3. Pasakotojos antrininkė: tapatinimasis ir projekcija	111
3.4.4. Transgresyvaus subjekto diskursas.....	115
3.5. Mirties reikšmė tapatybės konstravimui.....	119
IŠVADOS.....	124
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	130
SUMMARY	136
APIE AUTORIŲ	141

IVADAS

Nūdien, kai vis dažniau abejojama institucijų, politinių struktūrų ar net kasdienių įpročių ideologiniu neutralumu, vienas dažniausiai užklausių reiškinių – įvairios tapatybės formos. Seksualinė, rasinė, tautinė, religinė bei kitokios tapatybės vis rečiau laikomos savaime suprantamomis, o tai lemia intensyvią polemiką viešojoje erdvėje dėl tapatybių konstravimo, diegimo bei palaikymo.

Ši iš pažiūros sveikintina kvestionavimą lydi savotiškas konceptualinis skaidymasis: diskusijų dalyviai remiasi nesuderinamomis psichologinėmis prielaidomis, svarsto nevienodų ideologinių perspektyvų pagrindu, skirtingai suprantą pamatinę perskyrą tarp asmeninės ir socialinės egzistencijos ir pan. O jei ir atrandamas koks nors bendras vardiklis, jis dažniausiai pasirodo esąs bergždžia liberalizmo idėjos variacija: bet kokia nuomonė ar pozicija turi teisę egzistuoti. Kraštutiniais atvejais laisvė ir analizė dėl to tampa nesuderinamomis.

Į šią padėtį Vakaruose vis dažniau reaguojama savotišku Apšvietos projekto prikėlimu. Protas, racija ir logika iškeliami į priekį, įsivaizduojant, kad skaidrus, tiksliais apskaičiavimais ir empiriniais duomenimis grįstas mokslas padės ir kiekvienam individui tapti skaidria, tiksliai apskaičiuota ir empiriniais duomenimis savo veiksmus bei įspūdžius grindžiančia sąmone. Atitinkamai, gamtamokslis arba jo kriterijais vertinami humanitariniai mokslai pasitinkami kaip herojus, kuris nuskenuos, išspręs ir atnaujins subjektą teisingai egzistencijai.

Tačiau toks požiūris liudija norą ir pastangą ne suprasti, o įveikti neracionalumą. Ne ištyrinėti, o išstumti. Dėl to šiais laikais kaip niekad aktuali daugiau nei šimto metų senumo psichoanalizės įžvalga: tai, kas išstumta, visuomet sugrįžta. Jei ne riktais, simptomais ar sapnais, tai paprasčiausiu pykčiu, nerimu ar tiesiog klaidomis, kurios vis kartojasi ar vaidenasi tiek visuomeniniame, tiek asmeniniame gyvenime.

Vadovaudamiesi nuostata, jog nūdien labiau reikalingas ne tapatybės kaip sąmoningumo, o priešingai, jos neracionalumo, nelogiškumo ir nepatikimumo tyrimas, šioje disertacijoje tapatinimasi nagrinėsime iš psichoanalitinės perspektyvos. Psichoanalizėje, žinia, žmogus nelaikomas net savo paties namų šeimininku – nei valios, nei proto, nei sąmonės valdytoju. Užtat ji gali būti pati tinkamiausia prieiga analizuoti keistus, dažnai nesuprantamus ir paradoksalius tapatybės konstravimo būdus bei identifikacinius konfliktus.

Tyrinėjime tapatinimąsi literatūroje, kurios socialinis vaidmuo šiandien Lietuvoje, deja, silpnas. Ne paslaptis, kad meniniai tekstai skaitomi vis rečiau, literatūrinės inovacijos fiksuojamos vis siauresniuose socialiniuose ratuose, o potencialius skaitytojus daug labiau domina kūrėjų asmenybės bei jų gyvenimai nei patys kūriniai. Trumpai tariant, žodžio menas – sau, visuomenė – sau. Be abejo, literatūros (re)aktualizavimas Lietuvos kultūroje – tai milžiniškas ir ilgametis uždavinys. Šia disertacija viliamės prisidėti tik prie vienos – tapatinimosi – problemos refleksijos, parodydami, kad žodinėje kūryboje sprendžiami tie patys klausimai, kurie gvildenami diskusijose apie tapatybę. Maža to, viešojo erdvėje susiformuojantys tapatybės akligatviai bei diskurso užtvankos literatūroje dažnai judinamos, klabinamos ar net griauamos.

Tapatinimąsi literatūroje nagrinėjime kitaip nei autoriaus arba skaitytojo psichikos aktą. Būtent šiuo keliu nuo XX a. vidurio iki pat šių dienų vystyta didžioji dalis psichoanalitinės literatūros kritikos, kuri neretai vedama siauros ir klaidingos nuostatos, jog pati psichoanalizė tėra terapija, taigi ji gali ir turi užsiimti vien empirinių individų tyrimu. Nors šios kritikos tradicijoje, žinoma, esama svarbių tyrimų, tačiau pats sprendimas koncentruotis į meno kūrėją arba suvokėją dabartinėje ideologinėje situacijoje iš tiesų konformistiškai prisideda prie vienos iš dviejų tendencijų: (i) spekuliacinio ir vartotojiško domėjimosi viešomis asmenybėmis, kuris tėra socialinės sąveikos simuliacija, arba (ii) meninio narcisizmo, t. y. tokio santykio su kūriniu, kurio metu suvokėjas atranda vien tik tai, ką jau pats apie save žino. Abiejų šių polinkių gajumas skatina grįžti prie paties meninio teksto. Ši ambicija Vakarų filosofijos ir ypač prancūzų struktūralizmo kontekste gali skambėti kaip banalybė, tačiau lietuvių literatūros ir kultūros apskritai ribose tikrai nėra žinoma dėl ryšio su psichoanalize.

Taigi, šio **tyrimo objektas** – tapatinimasis literatūroje, kuris traktuojamas ne kaip rašytojo arba skaitytojo psichikos veiksmas, o kaip diskursyvinis aktas, nagrinėjamas pagal imanentinės analizės principus.

Žinoma, šitaip suvokiamas tapatinimasis gali atrodyti neturintis nieko bendra su šio žodžio reikšme kasdienėje kalboje. Mat nūdien tapatinimasis ir menas dažniausiai siejami per skaitymo įspūdžius. Klausimą, kas su kuo tapatinosi, galima išgirsti ne tik pokalbyje tarp dviejų skaitytojų, bet ir recenzijoje ar net diskusijoje apie švietimo programą. Tačiau tokiais atvejais apeinamas vienas svarbiausių meno matmenų, kurį struktūralizmo ištakose išryškino formalistai, – susvetimėjimas, be kurio tapatinimasis redukuojamas į paprasčiausią savęs atpažinimą. Vietoj to siūlome žvilgsnį į literatūrą kaip reiškinių, kuris vertas dėmesio savaime ir naują erdvę tapatybės refleksijai gali

atverti tik tada, jei nagrinėjamas kaip *uždaras* – ne autoriaus, ne suvokėjo ir net ne visuomenės atspindys ar tąsa, o pats sau pakankamas reikšminis darinys.

Konceptualinės šios perspektyvos ištakos – struktūrinės psichoanalizės pradininko Jacques'o Lacano idėja, jog tapatinimasis visuomet vyksta ne kaip jau egzistuojančio dalyko *atpažinimas* (*reconnaissance*), o kaip savotiško idealo siekimas, kuris niekada neatliekamas iki galo ir dėl to veikiau yra *apsipažinimas* (*méconnaissance*). Mąstant šia kryptimi, savastis įsteigiama per susvetimėjimą, kurio metu subjektas skyla tarp vienatinės, neįvardijamos egzistencijos ir sąlyginio, reliatyvaus tapatybės apibrėžimo socialiniais vaidmenimis. Taigi, tapatinimasis – tai subjekto tapatybės konstravimas, kuris būna neišvengiamai dalinis, nepakankamas ir dėl to visuomet netiesiogiai žymi pamatinį subjekto nevientisumą.

Lacano teorija šiam tyrimui paranki dėl to, kad paremta *diskurso* analize ir pagrindinio psichoanalizės objekto – nesąmonybės – siejimu su kalba. Skirtingai nei kiti Sigmundo Freudo pasekėjai (pavyzdžiui, Anna Freud, Melanie Klein arba lietuvių literatūrologijoje populiarius Carlas Gustavas Jungas), Lacanas pratęsė psichoanalizės pradininko idėjas struktūrinės kalbotyros ir antropologijos pagrindu. Šitaip psichoanalizė buvo atribota nuo biologijos bei spekuliacijų apie kultūros nepaliestą prigimtį ar kosminius archetipus, o psichoanalitinė interpretacija peraiškinta kaip *diskurso tyrimas*.

Lacano idėjų pagrindu šiame darbe formuluojamas ir tapatinimosi tyrimui pasitelkiamas **metodas** – *struktūrinė literatūros psichoanalizė*. Eksplicitiškai apmąstytos jos užuomazgos glūdi prancūzų kritiko Jeano Bellemin-Noėlio tekstoanalizėje (*textanalyse*), kuri iš pradžių buvo plėtojama sekant Lacano darbus, tačiau ilgainiui atribota nuo struktūralizmo apskritai ir transformuota į psichoanalitinę recepcijos teoriją. Todėl šioje disertacijoje perimamos tik kai kurios Bellemin-Noėlio įžvalgos, o dauguma metodologinių problemų sprendžiama dirbant su paties Lacano konceptais. Nepaisant to, viena svarbiausių ankstyvosios tekstoanalizės nuostatų laikytina pamatine ir šiame tyrime: kadangi Lacano darbuose tyrinėjama būtent diskursyvinė nesąmonybės veikla (be abejo, neapsiribojant vien žodine kalba, tačiau ir fizinius gestus, ir kūno patyrimus traktuojant kaip diskurso elementus), darbas su literatūra psichoanalizės pagrindu – tai ne psichoanalizės „ekstrapoliacija“ ar „bandymas“ (tartum tai būtų vien terapijos metodas, kuris dirbtinai forsuojamas jam svetimo objekto nagrinėjimui), o *atlikimas*.

Be abejo, kadangi tokios pozicijos laikosi ne visi literatūros mokslininkai, kurie pasitelkia psichoanalizės konceptus, jos pagrįstumą reikės įrodyti. Dėl šios priežasties disertacijos **problema** dvejopa: keliame metodologinį klausimą, kaip apskritai nagrinėti literatūrinį diskursą, remiantis struktūrine psichoanalize, ir kaip konkrečiai analizuoti tapatinimąsi literatūroje, laikant jį diskursyvine sąveika.

Teoriniai bei metodologiniai svarstymai realiai išbandomi trimis šiuolaikinės lietuvių literatūros tekstų analizėmis. **Analizės objektai:** Alvydo Šlepiko apsakymas „Mano draugas Sigitas“ (2005), Sigito Parulskio esė „Balsas“ (2002) ir Giedros Radvilavičiūtės esė „Šiandakt aš miegosiu prie sienos“ (2010). Nors kūriniai priklauso skirtingiems žanrams, tačiau iš diskursyvinės perspektyvos juos vienija tai, kad adresanto santykis su adresatu konstruojamas kaip sakytinio kalbėjimo apie save simuliacija. Šitai atliekama realizuojant tris diskursyvumo tipus: Šlepiko apsakyme – viešą teisinimąsi (literatūrinė teisinio diskurso imitacija), Parulskio esė – intymią išpažintį (vidinio monologo imitacija), o Radvilavičiūtės esė – kūrybinę savirefleksiją (literatūrinio metadiskurso imitacija).

Atitinkamai, tapatinimosi problema šiuose kūriniuose nagrinėjama kaip diskursyvinė sąveika tarp sakytojo (pasakotojo), sakymo adresato ir pasakymo subjektų (veikėjų). Iš tokios perspektyvos atpažįstame, jog kiekviename tekste realizuojamas ir vis kitas tapatinimosi tipas, išskirtas psichoanalizėje: apsakymo „Mano draugas Sigitas“ pasakotojas *obsesiškai* (nesąmoningais perstūmimais) vienu metu ir tapatinasi, nesitapatina su jam primestu žudiko vaidmeniu; esė „Balsas“ sakytojas *isteriškai* tapatinasi su visa eile kultūrinių įvaizdžių; o esė „Šiandakt aš miegosiu prie sienos“ sakytoja *perversiškai* tapatinasi su Kitu – galios ir žinojimo pozicija, kurią užimdama ji siekia ne tiek prisiderinti prie jai primetamo ar iš kultūros perimamo simbolinio vaidmens, kiek pati valdyti savo diskursą. Žinoma, kaip ir diskursyvumo, taip ir tapatinimosi tipai kiekviename kūrinyje savaip modifikuojami, perdirbami, o kai kur net ir laužomi. Dėl to svarbu iš anksto pabrėžti, jog obsesija, isterija ir perversija šiame tyrime žymi ne psichikos diagnozę, o diskursyvinių operacijų mechanizmus.

Tyrimo tikslas – Lacano teorijos pagrindu suformuluoti pagrindinius struktūrinės literatūros psichoanalizės principus ir pasitelkti juos tapatinimosi atrinktuose kūriniuose tyrimui. Šio tikslo pasiekimui keliami uždaviniai:

1. Išgryninti svarbiausias su tapatinimusi susijusias idėjas Freudo ir Lacano darbuose ir suformuluoti bazinę tapatinimosi struktūrą.

2. Aptarti tapatinimosi suvokimą klasikinėje psichoanalitinės literatūros kritikos tradicijoje, atskleisti Bellemin-Noėlio tekstoanalizės specifiką ir pagrįsti dalinio rėmimosi ja motyvus.

3. Remiantis bendrąją Lacano diskurso teorija, suformuluoti psichoanalitinės literatūrinio diskurso analizės modelį.

4. Vadovaujantis struktūrinės literatūros psichoanalizės principais, išanalizuoti tapatinimosi variacijas ir specifiką pasirinktuose literatūros kūriniuose.

Pateikta uždavinių eilės tvarka paremta ir disertacijos **struktūra**:

1. Pirmoje teorinėje dalyje, remiantis Freudu bei Lacano veikalais, išgryninama bazinė tapatinimosi struktūra. Trys šios dalies skyriai skirti skirtingiems veiksams, kurie atliekami tapatinimosi metu: (i) asimiliacija su kitu asmeniu arba vaizdiniu, (ii) komunikacija su Kitu, į kurį tapatinimasis nukreipiamas kaip diskursyvinis aktas, ir (iii) simbolinio vaidmens transgresija, kuri atliekama tapatinimosi veiksmu ir turi potenciją būti kūrybine naujove.

2. Antroje metodinėje dalyje kritiškai apžvelgiama klasikinė literatūros psichoanalizė (Charles'o Maurono, Haroldo Bloomo ir Normano Hollando darbai). Įrodžius, kad joje psichoanalitinis tyrimas iš esmės orientuotas į asmenį (autorių ar skaitytoją), o ne konkretų tekstą, pristatomas nesąmoningo teksto darbo konceptas, įvestas Bellemin-Noėlio tekstoanalizėje. Kritiškai įvertinus, nuo kada ir kodėl tekstoanalizė liaujasi būti imanentine analize, grįžtama prie diskurso sampratos Lacano teorijoje. Savarankiškai performuojamas Lacano diskurso modelis, siekiant jį pritaikyti psichoanalitiniam literatūros tyrimui.

3. Paskutinėje dalyje atliekamos tapatinimosi parinktuose literatūros kūriniuose analizės. Atskleidžiama, kad kiekvienas iš jų realizuoja skirtingą tapatinimosi diskursą: arba neurotinį (obsesinį ar isterinį), arba perversinį. Analizuojant koncentruojamasi į šiuos probleminius klausimus: (i) Kaip Alvydo Šlepiko apsakymo „Mano draugas Sigitas“ pasakotojas tapatinasi ar nesitapatina su jam primestu žudiko vaidmeniu ir kaip tai pasireiškia jo pasakojime apie mirusį bičiulį?; (ii) Kaip Sigito Parulskio esė „Balsas“ sakytojo santykis su adresate susijęs su skirtingais jo susitapatinimais ir kodėl tapatinimasis su išdaviku tampa destruktivus?; (iii) Ar Giedros Radvilavičiūtės esė „Šiąnakt aš miegosiu prie sienos“ sakytojos diskursyvinis aktas, kuriuo demaskuojamas šiame kūrinyje pateiktos istorijos apie dvi moteris fiktyvumas, gali būti laikomas tapatinimusi, o jei taip, tai su kuo?

Problemos ištirtumas:

1. Psichoanalitinės literatūros kritikos kontekste tapatinimosi tyrimai iš struktūrinės psichoanalizės perspektyvos praktiškai niekada nebuvo atlikti nei Lietuvoje, nei niekur kitur. Iki šiol nagrinėtas autoriaus tapatinimasis arba, bendradarbiaujant su šiuolaikinės psichologijos atstovais, gilintasi į konkrečių empirinių skaitytojų patirtis. Abiem atvejais struktūriniu Lacano teorija nesiremta, išskyrus kai kurių tyrėjų perimtas pavienes jo išvalgas.

2. Kai literatūra nagrinėjama būtent *struktūrinės* psichoanalizės pagrindu, tapatinimasis retai kada būna pagrindinis tyrimo objektas. Antai, XX a. 9 dešimtmetyje ėmė formuotis psichoanalitinė literatūros kritika, kurioje pradedama nuo klausimo „kaip dirbti su literatūra, idant ji būtų ne pasyvus psichoanalizės kaip metodo objektas, o lygiavertis mainų tarp dviejų diskursų partneris?“ (žr. Felman, 1985, Rimmon-Kenan, 1987). Šios krypties atstovų analizėse produktyviai mąstoma apie geismo, mėgavimosi (*jouissance*) ir kitų Lacano konceptų raišką literatūroje, tačiau tapatinimosi klausimas nepagrįstai paliekamas nuošalyje kaip klasikinės, t. y. į autorių arba skaitytoją orientuotos psichoanalitinės kritikos objektas. Kadangi Lacanas tapatinimosi reiškinį apmąstė kaip diskursyvinį aktą, o patį subjektą laikė vienu svarbiausių savo konceptų, minėta tyrimų linija atrodo abejotina ir dėl polinkio apskritai atsiriboti nuo subjekto instancijos. Perdėm programiškai, o kartais ir paviršutiniškai sekant prancūzų (post)struktūralistinėje filosofijoje atsikartojančia subjekto kategorijos kritika, psichoanalizės ir literatūros sankiba nepagrįstai atribojama nuo diskurso sakymo instancijos.

3. Lietuvos humanitarinių mokslų kontekste struktūrinė Lacano psichoanalizė nagrinėjama arba pasitelkiama kaip metodas itin retai. Iki šiol išverstas tik vienas Lacano tekstas – „Seminaras apie „Pavogtą Laišką““ (2011). Vienintelė sistemingai su Lacano konceptais dirbusi filosofė – Audronė Žukauskaitė. Ji išvertė bene žymiausio šiuolaikinio psichoanalitinės filosofijos atstovo Slavojaus Žižeko straipsnių rinktinę *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano* (2005), o savo pačios tekstuose pristatė bazines Lacano idėjas, įskaitant ir kai kuriuos tapatinimosi aspektus (1999, 2001, 2006). Šioje disertacijoje pratęsimė Žukauskaitės pristatytą tapatinimosi santykį su Lacano išskirtomis psichikos plotmėmis, tačiau verta paminėti, jog šiandien autorė persiorientavusi į biopolitikos tyrimus. Kiek panašiai ir Kristupas Sabolius, iš pradžių rėmęsis kai kuriomis Lacano išvalgomis (2012, 2013), kryptingai specializuojasi kitoje srityje – vaizduotės filosofijoje. Tuo tarpu psichoanalitiniai literatūros tyrimai, nepaisant ypač retų išimčių (Čičelis, 2010), Lietuvoje atliekami vien Freudo

ir Jungo darbų pagrindu (Lazdynas, 2015, Meržvinskytė, 2010, Pociūtė, 2009, 2010, 2016 ir kt.).

4. Pati tapatinimosi ir tapatybės konstravimo problematika lietuvių literatūroje tyrinėta ne sykį, tačiau iš visiškai kitų perspektyvų. Antai, Dalios Satkauskytės monografijoje *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje* (2008) savasties kūrimas ir raiška analizuojama remiantis sociosemiotine perspektyva. Panašia tema parašytos ir kelios disertacijos, kuriose nagrinėjami ir šiame tyrime pasirinktų autorių – Parulskio ir Radvilavičiūtės – kūriniai. Tačiau arba gilinamasi į autoriaus kaip autobiografinės figūros tapatybę (Cibarauskė, 2017), arba dirbama su psichoanalizei visiškai priešinga tapatybės samprata, Vytauto Kavolio pavyzdžiu siejant ją su sąmoningumu ir savižina (Bertaševičiūtė, 2018).

Tyrimo aktualumas:

Disertacija aktuali ir dėl Lietuvos humanitariniuose moksluose naujo požiūrio į tapatybę, kuri siejama su skilusiu, nuolat apsipajįstančiu subjektu, ir dėl struktūrinės psichoanalizės apskritai sąstingio. Nors pavieniai Lacano konceptai naudojami ir filosofijoje, ir menotyroje, ir literatūros tyrimuose, sporadiški eksperimentai negali prilygti ilgametei semiotikos tradicijai bei daugeliui kitų Lietuvoje plėtojamų literatūros teorijos mokyklų. Struktūralistinio mąstymo, psichoanalizės ir literatūrologijos ryšys daugiau nei pusę amžiaus vystomas Vakaruose, tačiau Lietuvoje jis vis dar laukia rimtos ir nuoseklios iniciatyvos.

1. TAPATINIMASIS KLASIKINĖJE IR STRUKTŪRINĖJE PSICHOANALIZĖJE

Tapatinimosi problema skirtingai gvildenta ar bent paliesta praktiškai visais Vakarų mąstymo periodais. Ir mėgdžiojimas (μίμησις, mīmēsis), dėl kurio epistemologinio patikimumo polemizavo Antikos mąstytojai, ir skirtingos subjekto sampratos, pradedant iškūnytu *cogito* ir baigiant sukonstruotu piliečiu, ir politinės teorijos apie kolektyvinės tapatybės formavimąsi, ir net meno filosofijos istorija liudija, kad klausimai apie tapatinimąsi – savasties atpažinimą, patyrimą ir pokytį per kitą (vaizdinį, idėją, vaidmenį, asmenį) – opūs ir aktualūs, net jei ir neformuluojami tais pačiais terminais kaip psichoanalizėje. Kitaip tariant, nors tapatinimasis galėtų atrodyti kaip psichoanalitikų išrasta problema, tačiau kintančiais terminais šis reiškinys vaidenosi nuo pat pirmųjų žmogaus savasties apmąstymų. Sigmundas Freudas juos atliepė ir pratęsė, tiesiog daugiausia nejučiomis, mat savo tyrimus pradėjo ne filosofijos, o medicinos ir psichiatrijos kontekste. Būtent šiuos mokslus peržengdamas jis įsteigė psichoanalizę kaip atskirą discipliną, nuo kurios tapatinimosi klausimas šiandien atrodo neatskiriamas. Turint tai omenyje, psichoanalitinės tapatinimosi sampratos išgryninimas šioje disertacijos dalyje neapsieis be grįžimo į ištakas, kuriose suformuluoti ne tik šio, bet ir daugelio kitų psichikos aktų tyrimo principai.

Pats gryninimo poreikis susijęs su tuo, kad ilgainiui, augant psichoanalizės pasekėjų skaičiui, itin plati ir gana heterogeniška Freudų idėjų bei sąvokų visuma buvo interpretuojama ir tęsiama itin įvairiai. Šitai liudija intensyvi XX a. psichoanalitikų polemika, kartais vystyta net pačių pamatinių prielaidų lygmenyje. Maža to, savotiškai integruota ir į kitas mąstymo kryptis (marksizmo, feminizmo, antropologijos ir kultūros apskritai tyrimus), psichoanalitinė perspektyva tapo tokia plati, jog visų joje figūravusių svarstymų apie tapatinimąsi aptarimas galėtų būti atliekamas nebent kaip paviršutiniška apžvalga.

Vietoj to, šioje disertacijoje koncentruosimės į tapatinimosi sampratą būtent struktūrinėje psichoanalizėje, kurią pradėjo ir išplėtojo Jacques'as Lacanas. Būtent jo idėjų pagrindu grįšime prie Freudų ir išryškinsime kaip psichoanalizės ištakose glūdinčias įžvalgas apie tapatybės konstravimą Lacanas vėliau pratęsė diskurso tyrimų kontekste. Vadovaujantis jo įvesta skirtimi tarp trijų psichikos plotmių – įsivaizduojamybės, simbolinės ir tikrovės plotmės – ši disertacijos dalis struktūruota pagal tris jas atitinkančius veiksmus, kurie atliekami tapatinimosi metu: asimiliacija, komunikacija ir transgresija.

Pirmajame šios dalies skyriuje pristatysime oralinį tapatinimąsi, aptartą ankstyvojo Freudo raidos teorijoje, ir tapatinimąsi su savo atspindžiu, kurį Lacanas įžvelgė vadinamojoje veidrodžio stadijoje. Parodysime, jog abu šie ankstyvos vaikystės procesai žymi tapatinimąsi besant geismu asimiliuotis arba su kitu asmeniu, arba su vaizdiniu, kuris prisiimamas kaip savastis.

Antrajame skyriuje, atsispirdami nuo Edipo komplekso ir žengdami link tapatinimosi brandaus žmogaus gyvenime, išryškinsime socialinį šio reiškinio matmenį. Būtent čia atsiskleis Lacano teorijos specifika ir idėja, kuri esmiškai svarbi šiai disertacijai: tapatinimosi struktūrą sudaro ne du (subjektas ir tapatinimosi objektas), o trys nariai: subjektas, tapatinimosi objektas ir Kitas, į kurį tapatinimasis nukreiptas kaip diskursyvinis aktas.

Trečiajame skyriuje, remdamiesi vėlyvojo Lacano psichoanalizėje pateikiamais svarstymais apie tikrovės plotmę, atskirsime dvi subjekto skilimo sampratą ir apmąstysime jų svarbą tapatinimosi problemai. Galiausiai pristatysime psichoanalitinę transgresijos koncepciją, kuris liudija, jog struktūrinėje psichoanalizėje tapatinimasis – tai ne tik dalinis idealo atitikimas, bet ir savotiška kūryba.

1.1. Asimiliacija su kitu

Pirmasis ir lengviausiai atpažįstamas veiksmas, kuris atliekamas tapatinimosi metu, – tai nesąmoningas siekis sutapti su kitu. Ne turėti kitą asmenį kaip daiktą ar pasinaudoti juo kaip priemone, ne sukurti sąjungą kaip dviem autonomiškoms būtybėms, o *būti* kitu. Būtent nuo šios intencijos prasidėjo tapatinimosi koncepto išgryninimas Freudo, o vėliau ir Lacano darbuose. Jį svarstant didžiausias dėmesys skiriamas vaiko raidai, tačiau tai, kaip pamatysime vėliau, ne trukdys, o kaip tik įgalins psichoanalitinį tyrimą sieti su diskurso analize. Mat apmąstydami vaiko virsmą socialine būtybe, psichoanalitikai išgrynina pagrindinius principus, pagal kuriuos nesąmonybė reiškiasi diskursyviai. Kitaip tariant, klausimas, kaip žmogus tampa kalbančia būtybe, tiesiogiai veda prie psichoanalitinės diskurso kaip kalbinės veiklos analizės.

1.1.1. Tapatinimasis oralinėje raidos stadijoje

Dvi pagrindinės temos, dėl kurių psichoanalizė žinoma bene labiausiai – seksualumas ir vaikystė – Freudo svarstymuose pasirodė ne iškart. Iš pradžių, dirbdamas su kolega Josefu Breueriu, Freudas nagrinėjo isterinių

simptomų¹ ryšį su išstumtais prisiminimais, tačiau šie nebuvo siejami nei su asmens brandos istorija, nei su seksualumu. Tik vėliau, remdamasis besikaupiančia praktinio darbo su pacientais patirtimi ir empiriškai fiksuodamas tam tikrus pasikartojimus, Freudas iškėlė hipotezę, jog išstumtą neurozės branduolį sudaro ne bet kokios, o būtent seksualinės vaikystės patirtys. Būdamos pernelyg ankstyvos, t. y. išgyventos dar iki sąmoningo jų reikšmės supratimo, jos sedimentuojasi kaip patologijos pamatas – nuo sąmonės atskirti ir pamiršti, tačiau neištrinti prisiminimai apie įvykius, į kuriuos neurotikas nesąmoningai reaguoja somatiniais arba mentaliniais simptomais. Mąstydamas šia kryptimi, Freudas ne tik psichinių ligonių, bet ir visų žmonių nesąmonybę susiejo su seksualiniais kitų, dažniausiai suaugusiųjų, veiksmais, kuriuos asmuo vaikystėje patiria be sąmoningo suvokimo (įskaitant ne tik akivaizdžius tvirkinimo atvejus, bet ir minimalias, iš pažiūros nereikšmingas meilės bei švelnumo apraiškas).

Išorinės įtakos svarba Freudu darbuose niekada neišnyko, tačiau ilgainiui sumažėjo dėl to, jog pats vaikas imtas traktuoti kaip geisminė būtybė. Užuoat suponavęs, kad žmogus bręsta vien pasyviai priimdamas tai, ko jį moko ar kas jam daroma, Freudas pripažino, jog vaikas auga veikdamas ir geisdamas, o jo geismas – seksualinės prigimties. Ne paslaptis, jog būtent ši idėja kaipmat sulaukė itin didelio pasipiktinimo ir kritikos, tačiau būtina suprasti, jog seksualumas psichoanalizėje netapatinamas su biologiniu dauginimosi instinktu. Seksualumas siejamas su geismu, pasireiškiančiu anksčiau nei reprodukciniai impulsai ir apskritai susiformuojančiu *per skirtumą* nuo savisaugos ar gyvybės išsaugojimo instinktų. Tiesa, šis konceptualinis žingsnis atliktas palaipsniui ir eksplicitiškai įtvirtintas tik XX a. antroje pusėje, kai Freudu darbai buvo sisteminami į rišlią visumą, tačiau

¹ Isterinė neurozė, pasireiškianti somatiniais simptomais dėl išstumtų prisiminimų, – tai sutrikimas, kurio gydymu kalbą Freudas ir Breueris atsiskyrė nuo tuometinėje psichiatrijoje nusistovėjusios tradicijos gydyti hipnoze ir įsteigė psichoanalizę kaip atskirą discipliną (Breuer, Freud, 1981 [1985]). Tačiau iš anksto verta turėti omenyje, jog tezės, kurias ankstyvaisiais metais Freudas formulavo apie isteriją, hipotezių pavidalu buvo taikomos ir kitam pagrindiniam neurozės tipui – obsesijai, dažniausiai pasireiškiančiai ne somatiškai, o įkyriomis, persekiojančiomis, apsėdančiomis mintimis. Nors Freudu terminas *Zwangsneurose* į lietuvių kalbą kartais verčiamas ir kaip *įkyrumų neurozė*, remiantis Vilniaus universiteto psichologijos žodynu, kuriame nepsichoanalitinis šios diagnozės atitikmuo vadinamas *obsesiniu kompulsiniu sutrikimu* (Bagdonas, Rimkutė, 2013: 177), šiame darbe vartosime anglų ir prancūzų literatūroje vartojamoms sąvokoms artimesnius terminus *obsesija* ir *obsesinė neurozė*.

nuo tada psichoanalizėje dažniausiai remiamasi pamatiniu skirtumu tarp dviejų terminų (Laplanche, Pontalis, 1967: 203, 368-369):

1. Instinktas (vok. *Instinkt*, angl., pranc. *instinct*) – tai prigimtinis poreikis, kuriuo žmogus kaip biologinė būtybė siekia palaikyti ir pratęsti gyvybę;

2. Vara (vok. *Trieb*, angl. *drive*, pranc. *pulsion*) – tai geismas, kuris susiformuoja kaip instinkto perviršis ir nėra būtinas nei gyvybės palaikymui, nei pratęsimui.

Taigi, seksualumas – tai ne instinktas, o vara, kurios pirmoji apraiška žmogaus gyvenime – kūdikio troškimas patirti burnos stimuliaciją net ir tada, kai nėra poreikio maitintis (Freud, 1981 [1905]: 198). Būtent dėl to Freudas teigė, jog burna – tai pirmoji erogeninė zona, per kurią kūdikis geidžia vadinamojoje oralinėje stadijoje. Žinoma, santykis su aplinka per burną visų pirma patiriamas maitinimosi metu, tačiau vos tik čiulpimas arba daiktų dėjimas į burną tampa nepriklausomas nuo alkio, fiksuojama geismo pradžia. Kitaip tariant, nuo tada, kai burnos stimuliacija teikia ne vien maitinimosi malonumą, žmogus pasižymi nebe tik instinktais, bet ir vara.

Idėja, jog žmogaus egzistencija taip anksti pranoksta biologinę konstituciją, grindžiama tuo, jog prigimtinių poreikių tenkinimas žmogų paveikia paradoksaliai. Viena vertus, vaikas gauna daugiau nei „prašo“ biologija – maitinant ne tik numalšinamas alkis, bet ir suteikiamas kūno dirginimas, kurį kūdikis po to bando kartoti net ir būdamas sotus. Kita vertus, skirtingai nei alkis, nuo instinkto atsiskyręs geismas niekada negali būti patenkintas iki galo. Žinoma, kūdikiai nesąveikauja su pasauliu per burną be perstojo, anksčiau ar vėliau pavargsta ir užmiega, tačiau tai psichoanalizėje interpretuojama ne kaip oralinės stimuliacijos „pasotinimas“, o prigimtinis poreikis ilsėtis, kuris pridengia tai, jog orališkai išreiškiama seksualinė vara – tai geismas, kurio tikslas iš principo nepasiekiamas.

Tačiau koks konkrečiai yra šis tikslas? Skirtingai nei biologiniai instinktai, kurie įprastai traktuojami kaip prigimtinių duotybės, kurias tereikia *atpažinti* (poreikis maitintis, miegoti ir pan.), varos motyvuojama veikla – tai komunikacija, kurią reikia *interpretuoti*. Tėvai ar bet kokie vaiko prižiūrėtojai remiasi turimais kultūriniais ženklais ir vienais momentais fiksuoja meilės, ryšio poreikį, kitais atvejais – domėjimąsi pasaulį, dar kitais – baimę ir t. t. Be abejo, pats vaikas nei naudojasi atitinkamos kultūros kodais, nei apskritai suvokia save kaip socialinę būtybę, tačiau vedamas geismo, kuris nebėra kūniška būtinybė, jis pradeda nesąmoningai dalyvauti diskursyvinuose mainuose. Visų svarbiausia, jog šie mainai yra abipusiai – pats to nežinodamas, kūdikis ir siunčia tam tikras reikšmes, ir gauna. Dirbdami su

konkrečiais pacientais, psichoanalitikai ne sykį parodė, jog žmogus gali priimti tam tikrą informaciją, net jei duotuoju momentu jos visiškai nesupranta. Tėvų elgesys, pagrįstas tam tikru vaiko geismo interpretavimu, atsako susilauks tik daug vėliau, tačiau tai vis vien bus reakcija į veiksmus, kuriuos kūdikis patyrė jų nesuprasdamas. Vadinasi, nors ir sąmoningai nesuvokdamas su juo mezgamos komunikacijos, subjektas nuo pat pirmųjų geismo apraiškų joje dalyvauja ir kaip adresantas, kurio elgesį tėvai interpretuoja, ir kaip adresatas, kuris jų atsaką fiksuoja, savotiškai įrašo į atmintį, nors nesąmoningai interpretuos ir bandys atsakyti tik daug vėliau.

Ar tai reiškia, jog bet koks seksualinės varos tikslo aiškinimas – tai kultūriškai sąlygota interpretacija? Iš vienos pusės, būtent tai liudija Lacano darbai, kuriuose žmogiškos egzistencijos neapibrėžtumas laikomas viena pamatinių problemų, su kuriomis susiduria neurotikas. Iš kitos pusės, Freudo darbuose pats principas, jog pirmoji erogeninė zona yra burna, veda prie idėjos, jog ir pirmasis seksualinės varos tikslas – inkorporacija, tiesiog skirtingai nei sotumo poreikis, ji nukreipiama į visą kūdikį supančią aplinką ir ypač kitus žmones. Žinoma, atlikdamas konkretaus asmens psichoanalizę, Freudas nuolatos gilindavosi į būtent to žmogaus praeityje išgyventos, bet nesuvoktos komunikacijos žymes nesąmonybėje, tačiau formuluodamas bendrąją raidos teoriją, jis bandė išgryninti seksualumo kaip tokio genezės struktūrą – viena vertus, atsiskyrimą nuo poreikio maitintis, kita vertus, geismo susijungti per burną išsaugojimą.

Šitaip suprantamo oralinio geismo pradžia glūdi tokioje ankstyvoje kūdikystėje, kai aiški perskyra tarp vaiko ir kitų asmenų dar nėra susiformavusi. Panašiai kaip psichozės būsenose, kuomet asmuo bijo, jog kiti perskaitys jo mintis, arba tiki, kad jo paties mintys gali daryti įtaką kitų kūnams, riba tarp subjekto ir kito yra paslanki, skylėta. Šį panašumą eksplacitiškiau nei pats Freudas konceptualizavo vaikų psichoanalize užsiiminėjusi Melanie Klein, kuri ankstyviausią kūdikystės fazę pavadino „paranoidine-šizoidine“. Anot jos, nesugebėdamas atskirti, kur baigiasi jo ir kur prasideda motinos kūnas, vaikas realybę patiria kaip nenusipėjamą, kartais malonių, o kartais pavojingų potyrių chaosą. Vėliau, kai bus įsisavinta perskyra tarp asmenų, įsisteigs ir bazinis saugumo laipsnis, tačiau ligtol oralinis santykis tartum siūlo išsigelbėjimą visiškai kita kryptimi – susiliejo ir asimiliacijos.

Dėl šios priežasties oralinis tapatinimasis paradoksalus: jei dar nėra fiksuoto, savo ribas suvokiančio psichinio subjekto, ar galime jam priskirti tapatinimąsi kaip psichinį veiksmą? Būtent todėl ankstyvojo Freudo formuluotės gan atsargios: „[oralinėje fazėje] seksualumo tikslas glūdi

objekto inkorporacijoje; tai proceso, kuris tapatinimosi forma vėliau bus labai psichologiškai reikšmingas, prototipas“ (Freud, 1981 [1905]: 198). Visgi, mūsų nuomone, problemos esmę geriau išreiškia vėlyvesnė Freudio pozicija, jog „primityvioje oralinėje individo fazėje krūvio nukreipimo į objektą ir tapatinimosi veikiausiai nė negalima nuo kits kito atskirti“ (Freud, 1999 [1923]: 152)². Šiuo patikslinimu norime pasakyti, jog oralinis santykis – tai *jau* tapatinimasis, tiesiog jo specifika kiek kitokia nei vėlesnių tapatinimosi formų. Skirtingai nuo tų atvejų, kai fiksuotas subjektas su aiškiais ribomis tapatinasi su kitu *užuot* jo geidęs, šiuo atveju *ir* tapatinamasi, *ir* geidžiama vienu metu. Tradiciškai, iš libido ekonomijos perspektyvos atrodytų, kad iškyla dvi alternatyvos: arba libido investuojamas į kitą asmenį, kurį tuomet siekiama „turėti“, arba libido (per)investuojamas į ego ir kitu asmeniu trokštama „būti“. Tačiau kadangi oralinis geismas reiškiasi dar iki griežtos ribos tarp savęs ir kito, libido investuojamas fantazmine kryptimi, kur du asmenys susilieja.

Be abejo, varos skirtumas nuo instinkto, kuriuo grindžiama ir nebiologinė seksualumo samprata, ir seksualinis oralinio tapatinimosi pobūdis, – tai jau tam tikra Freudio teorijos interpretacija. Kai kurie tyrėjai, priešingai, daugiau remiasi medicinos ir ypač neurologijos argumentais, kuriais ankstyvasis Freudas bandė pagrįsti mokslinį psichoanalitinių idėjų statusą. Mąstant šia kryptimi, vadinamasis oralinis tapatinimasis galėtų būti aiškinamas prigimtiniu saugumo poreikiu, kuris būdingas ne tik žmogui, bet ir kitiems gyvūnams. Tradicinės gamtos ir humanitarinius mokslus skiriančios ribos tokiu atveju taptų nerelevantiškoms, o nesąmoningos komunikacijos idėja būtų atsietą nuo žmonių kalbos išskirtinumo.

Šioje disertacijoje bus dirbama kitaip dėl keleto priežasčių. Visų pirma, psichoanalitinė tapatinimosi samprata mums aktuali būtent literatūros nagrinėjimui, o tai reiškia, jog diskursyvinė psichikos procesų aiškinimo tradicija daug svarbesnė nei gamtamokslinė. Antra, nepaisant to, kad tendencija naudoti neuromokslų bei empirinių tyrimų metodus filosofijos ir filologijos problemų sprendimui nūdien ganėtinai populiarai, psichoanalitinės perspektyvos specifika šiame lauke dažniausiai patiria infliaciją. Vertinant Freudio idėjas gamtos mokslų kontekste, jas itin dažnai paneigia visa eilė tyrimų, kurie atliekami daug modernesniais metodais nei tie, kurie buvo prieinami psichoanalizės pradininkui. Tuo tarpu kalbos ir kultūros tyrimų kontekste psichoanalizė nesensta: ji ne tik funkcionuoja kaip konceptualinis aparatas, bet ir produktyviai prisideda prie socialinių bei humanitarinių

² Vertimas taisytas.

tyrimų. Būtent šia kryptimi, be kita ko, siūlė dirbti ir Lacanas, kai XX a. viduryje griežtai atsiribojo nuo biologijos ir grįžo prie Freudo darbų struktūrinės kalbotyros pagrindų.

1.1.2. Tapatinimasis veidrodžio stadijoje

Lacano atsiribojimas nuo gamtos mokslų buvo ne staigus, o įvykęs palaipsniui. Šitai savaip liudija ir bene žymiausias jo straipsnis „Veidrodžio stadija“ (1949), kuriame tapatinimasis iš pradžių aptariamas vadovaujantis eksperimentinės psichologijos išvalgomis bei lyginant žmogų su kitais gyvūnais. Iš tokios perspektyvos žmonėms būdingas „per ankstyvas gimimas“ (Lacan, 1999 [1949]: 96), t. y. atsiskyrimas nuo motinos sąlyginai mažiau koordinuotos motorikos nei kitų žinduolių atveju. Dėl šios priežasties jusliniai kūdikio patyrimai sudaro heterogenišką chaosą – nei pasižymi aiškia tvarka, nei paklūsta aiškiai suprantamiems dėsniams. Tik tada, kai žmogus išmoksta atpažinti save veidrodyje, šie paskiri patyrimai sujungiami į vientisą vaizdinį, kuris padeda ne tik geriau valdyti savo kūną bei atskirti save nuo kitų, bet ir tampa savotišku precedentu bei schema visiems likusiems susitapatinimams ateityje:

veidrodžio stadiją pakanka suprasti kaip tapatinimąsi pilnąja šio psichoanalizės termino prasme: tai subjekto transformacija, įvykstanti tada, kai jis prisiima kokį nors atvaizdą <...> Jei norėtume šią formą perkelti į labiau pažįstamą registrą, derėtų veikiau ją pavadinti idealiuoju *ego*³, kadangi vėliau ji taps antrinių tapatinimųsi šaltiniu (92-93).

Šį pirmąjį tapatinimąsi Lacanas konceptualizuoja kiek vėlesnėje raidos pakopoje nei Freudas. Citatoje minimą atvaizdo prisiėmimą taipogi galima suprasti kaip inkorporaciją, įtraukimą bei asimiliaciją, tačiau ji atliekama ne iki, o *sulig* subjekto suvokimu, kad jis yra atskira būtybė su tam

³ Šioje straipsnio „Veidrodžio stadija“ vietoje Lacanas vartojo terminą *je-idéal*, kurį pažodžiui galėtume versti *idealusis-aš*. Tačiau įtraukęs šį tekstą į savo raštų rinktinę 1966 m., Lacanas išnašoje pažymėjo, jog nuo to laiko šios sąvokos atsisakė ir pakeitė ją terminu *moi idéal*, kurį nuosekliai vartojo ir vėlesniuose straipsniuose, ir gyvai vestuose seminaruose. Įvardžiu *moi* į prancūzų kalbą verčiamas Freudo terminas *Das Ich*, kuris ir į lietuvių, ir į anglų kalbą įprastai verčiamas *ego* (plg. *superego* – *surmoi*, *id* – *ça*). Turint tai omenyje, šioje vietoje rašome būtent *idealusis ego* (plg. jau nusistovėjusią Freudo terminų vertimo tradiciją: *Es* – ne *tai*, o *id*, *Ich* – ne *aš*, o *ego*, *Über-Ich* – ne *super-aš*, o *superego*).

tikromis kūno ribomis. Šia prasme tapatinimasi veidrodžio studijoje galėtume laikyti tartum jusline savižina, t. y. pirmuoju žingsniu Delfų maksimos „pažink save“ išpildymo link.

Tačiau, skirtingai nei sokratiškoje perspektyvoje, Lacano psichoanalizėje šis pažinimas aiškinamas ne kaip prieš patį veiksmą egzistuojančio dalyko *atpažinimas (reconnaissance)*, o veikiau kaip niekada iki galo nepasiekiamo rišlumo pažadas ir dėl to savotiškas *apsipažinimas (méconnaissance)*. Net jei iš pažiūros atrodo, jog mažametis vaikas pagaliau išmoksta atskirti savo kūną nuo motinos, iš tiesų psichinis savo kūno vaizdinys tapatinimusi *sukuriamas*, nes iki tol jo tiesiog nebuvo. Maža to, jis įsteigiamas kaip begalinė siekiamybė. Būtent tai žymi tapatinimusi įsteigiamo ego vadinimas idealiuoju. Realiai žmogus niekada tobulai nevaldys savo kūno, niekada visų juslinių patyrimų nesuvoks sąmoningai, niekada negebės susekti kiekvieno kūno pokyčio, tačiau dėl šio apsipazinimo veidrodžio studijoje įsteigiamas jausmas, kad galima būti savo kūno šeimininku.

Veidrodžio studija yra drama, kurios vidinis spaudimas veda nuo nepakankamumo prie anticipacijos, o subjektui, pakibusiam ant erdvinio tapatinimosi masalo, ši drama sukelia fantazijas, kur fragmentuoto kūno vaizdą keičia tai, ką mes vadiname ortopedinės visumos forma (96).

Ortopedijos sąvokoje glūdintis normatyvumas (gr. *ορθός* – tiesus, taisyklingas, *παιδεία* – auklėjimas), t. y. skirtumas tarp teisingo kūno judėjimo ir netaisyklingo, žymi vertybinį matmenį: idealusis ego patiriamas kaip ne tik sūvas, bet ir teisingas, malonus bei saugus. Būtent dėl to juo spontaniškai vadovaujamasi net tada, kai šis prasilenkia su materialia kūno tikrove. Seniai žinoma, jog galūnių netekę žmonės ne tik sapnuose, bet ir atlikdami banaliausias kasdienes užduotis spontaniškai bando naudotis prarasta ranka, nori amputuotą koją pasikasyti ir pan. Šie kraštutiniai atvejai liudija tą patį principą, kuris pasireiškia ir daug kasdieniškesnėse situacijose – trumpai apsikirpusi moteris nevalingai bando už ausies užkišti nebeegzistuojančią plaukų sruogą, daug svorio priaugęs vyras stengiasi pralįsti pro tarpą, kuriuo be vargo praslysdavo jaunystėje ir pan. Šie pavyzdžiai iliustruoja tai, ką Lacanas įžvelgia ir veidrodžio studijoje: savo kūno vaizdinys susiformuoja kaip intuicija, kuri paranki savo pastovumu ir stabilumu. Būtent todėl ji apskritai pastebima tik tada, kai neatitinka realios patirties, tačiau įprastai yra išgyvenama kaip patogi apgaulė. Atitinkamai, tapatinimasis su tokiu savęs vaizdiniu – tai pastanga, kuri iš principo negali būti iki galo sėkminga, tačiau

dėl patogumo susiformuoja nesąmoningas tikėjimas, kad rezultatas jau pasiektas.

Bene polemiškiausias veidrodžio stadijos aspektas, dėl kurio nesutaria Lacano pasekėjai ir kritikai, susijęs su šio proceso universalumu. Mat juk iš pažiūros, tapatinimasis su savo atspindžiu veidrodyje – tai ne bet kokioje, o tik buržuazinėje, regimą savęs vaizdinį sureikšminančioje visuomenėje dominuojantis subjekto konstitavimo kelias. Antai, Gilles'is Deleuzas su Félixu Guattari kreipia dėmesį į nevakarietišku bendruomenių socialumo formas bei santykių su kūnu ir atmeta ne tik veidrodžio stadijos pagrindimą atspindinio paviršiaus svarba, bet ir patį principą, jog bet koks žmogus bręsta nusavindamas ir jungdamas juslinius patyrimus, surišdamas juos su savimi kaip reikšmės šaltiniu, centru ir t. t. Anot jų, toks aiškinimas pagrįstas uždaro kūno kaip privačios nuosavybės samprata, kuri nebūdinga nei kolonializmo nepaliestoms kultūroms, nei Vakaruose gyvenantiems psichotiniams subjektams, nei nesąmonybei kaip tokiai, kurią jie sieja su kolektyvine geismo prigimtimi, paslankia ir dinamiška sąveika su kūno dalimis ir pan. (Deleuze, Guattari, 2000 [1972]: 142-143). Trumpai tariant, klaidinga manyti, jog visais laikais, visur ir visi įsivaizdavo save kaip savo kūnų šeimininkus ir valdytojus.

Kita vertus, net Lietuvoje gana negausioje literatūroje apie Lacano idėjas jau minėta, jog veidrodžio stadijos aprašymo „nereikia suprasti pažodžiui, nereikia manyti, kad buitinis daiktas, galintis atspindėti aplinką, yra būtina vaiko psichikos raidos sąlyga“ (Mostauskis, 2012: 49). Tą pačią funkciją kaip atspindys gali atlikti ir nuotraukos, piešiniai ar tiesiog kiti žmonės, su kuriais tapatinamiesi kūdikiai, kaip žinia, perima savo kūno valdymo įpročius, gestus, nesąmoningai susiformuoja tą pačią organizuotos visumos anticipaciją, kuri veda motorikos vystymąsi į priekį ir t. t. Esminis ne veidrodis kaip objektas, o pats principas, jog sava kūno vaizdinys yra ne prigimtinis ir ne atrandamas vidujybėje, o sukonstruojamas per išorėje regimą modelį, su kuriuo vaikas tapatinasi. Pilnai pripažindami, jog esama išimtinių atvejų, kai šis tapatinimasis įvyksta tik dalinai arba ilgainiui ima eizėti, tolimesniuose svarstymuose siūlome turėti omenyje, jog Lacano aprašyta veidrodžio stadija – tai ne būtinai priešais veidrodį pastatyto vaiko patirties konceptualizacija, o subjekto steigties idėja, kuri veidrodžio patirtimi tiesiog iliustruojama. Maža to, kaip matysime netrukus, čia pateiktus svarstymus pildė bei koregavo ir pats Lacanas, nors ir kiek kita nei kultūrinio reliatyvizavimo kryptimi.

Taigi, pačios pirmosios tapatinimosi apraiškos ir Freud, ir Lacano teorijose siejamos su asimiliacija. Psichoanalizės pradininko darbuose tai aiškinama oraliniu geismu susiliesti su kitu asmeniu, o struktūrinėje psichoanalizėje siejama su savo kūno vaizdinio prisiėmimu, tačiau abiem atvejais akcentuojamas būtent inkorporavimo ir susijungimo veiksmas.

Nestrukūrinėje psichoanalizėje dažniausiai ties šiuo veiksmu ir sustojama. Žinoma, apmąstomos įvairios variacijos (antai, Melanie Klein teorijoje daug dėmesio skiriama inkorporacijos ir projekcijos santykiui), tačiau tapatinimasis vis vien apribojamas dviejų narių struktūra: subjektas ir tapatinimosi objektas (vaizdiny arba kitas asmuo). Tuo tarpu Lacano darbuose asimiliacija su kitu tėra pirmas konceptualinis žingsnis, po kurio sekė tapatinimosi sampratos papildymas sąveika su trečiu struktūros nariu – Kitu. Būtent šis konceptas žymi struktūrinės psichoanalizės specifiką ir bus aptariamas toliau.

1.2. Komunikacija su Kitu

1.2.1. Interpelacija ir atsakas

Ankstesniame skyriuje pristatyta veidrodžio stadijos idėja gana greitai tapo žinoma ne tik tarp psichoanalitikų, bet ir įvairiose meno teorijose, ypač dailės bei kino tyrimuose. Šitai tartum natūralu ir suprantama, mat tapatinimasis su regimu pavidalu akivaizdžiai vyksta ne tik tada, kai vaikas atpažįsta savo atspindį veidrodyje. Tačiau humanitariniuose moksluose itin dažnai nutylima, kad vėlesniuose savo seminaruose klasikinį veidrodžio stadijos aprašymą Lacanas papildė socialiniu matmeniu.

Akstinas grįžti prie šios temos buvo labai paprasta įžvalga: tapatinimasis veidrodžio stadijoje juk niekada nevyksta savaime, t. y. tartum iš paties vaiko vidaus ar jo paties iniciatyva. Vietoj to, šis procesas visuomet lydimas motinos ar bet kokio kito suaugusio asmens paskatinimų bei padaršinimų: „Kas ten toks? Jonukas!“, „Matai? Čia tu! Čia tu!“. Panašių frazių ar jas atitinkančių gestų įvairovė – begalinė, tačiau šiuo atveju svarbi ne jų specifika, o bendras dėsningumas – pats kito asmens buvimas, kreipinys ir įsiveržimas į subjekto patirtį. Nors ir skirtingai, tačiau visada be išimties veidrodžio stadiją į priekį veda bei formuoja kitas, ją jau praėjęs asmuo. Ir dėl to tapatinimosi struktūrą sudaro ne du (subjektas ir atspindys), o trys nariai (subjektas, atspindys, Kitas).

Ką gali suteikti Kitas, į kurį atsigręžia priešais veidrodį besantis vaikas? <...> Kartu ir geidžiamo, ir destruktvyvaus veidrodinio atspindžio iš tiesų geidžia ar negeidžia tas, į kurį subjektas atsigręžia ir kuris palaiko tapatinimąsi su tuo vaizdiniu. <...> vaizdinys, su kuriuo ego tapatinasi, iškyla ir pateikiamas kaip problemiškas vien tik dėl didžiojo Kito žvilgsnio. Tai, jog *šis didžiojo Kito žvilgsnis* savo ruožtu internalizuojamas, nereiškia, jog jis bus supainiotas su vieta ir atrama, kurios čia jau iš karto konstitutos kaip idealusis ego. <...> Santykis su šiuo Kitu – tai ne tiek introjekcija, kiek *Einfühlung* [empatija], kuri, reikia pripažinti, turi būti tokia globali, kaip ir numato nuoroda į visiškai organizuotą būtį, t. y. tikrą būtybę, laikančią vaiką priešais veidrodį (Lacan, 2019: 353-354)⁴

Paprastiau tariant, tapatinimasis su atspindžiu kaip idealiuoju ego apskritai įmanomas tik dėl to, kad egzistuoja Kitas – instancija, kuri kreipiasi į subjektą, palaiko ir savotiškai kursto tapatybės formavimąsi. O tai reiškia, kad, skirtingai nei galėtų sudaryti įspūdį žymiajame straipsnyje „Veidrodžio stadija“ brėžiamos paralelės tarp žmogaus ir gyvūnų (pavyzdžiui, lyginimas su mimikrijos reiškiniais gamtoje), tapatinimasis – tai ne natūralus veiksmas, kurį galime stebėti ir gyvūnijos pasaulyje, o socialinis reiškinys, tam tikra komunikacijos struktūra. Tapatindamasis subjektas iš tiesų netiesiogiai pažada sutapti su idealiuoju ego, tačiau ne sau, o simboliniam Kitam, nuo kurio vaikystėje labai stipriai priklauso. Dėl to tapatinimasis – tai ne (tik) patirtis, kuri išgyvenama kaip vidinė, bet (ir) aktas, kuris atliekamas kaip komunikacija. Net jei vaikas ir nevartoja rišlių žodžių, tapatinimasis su atspindžiu atlieka labai konkrečią diskursyvinę funkciją – juo pozityviai atsakoma į Kito interpeliaciją, kvietimą, raginimą susitapatinti su matomu vaizdu, atpažinti jame save. Be abejo, dažnai gali būti ir priešingai, tačiau atsisakymas tapatintis taip pat atliekamas kaip komunikacija, tiesiog idealusis ego ne priimamas ir ne siunčiamas atgal kaip subjekto pažadas su šiuo idealu sutapti, o atmetamas.

⁴ Skirtingai nei prancūzų kalbos įvardis *je*, kuris įprastai verčiamas *aš*, įvardis *moi*, prancūzų filosofų darbuose nurodantis atskirą konceptą, filosofiniuose tekstuose lietuvių kalba kartais verčiamas pridendant kabutes: „aš“ (Kešytė, 2008: 84). Tačiau Lacano darbuose *moi* žymi tą patį Freudo konceptą, kurį psichoanalizės pradininko darbų vertimuose į lietuvių kalbą įprasta vadinti *ego* (atitinkamai, *surmoi* žymi tai, kas Freudo veikalų vertimuose į lietuvių kalbą vadinama *superego*). Turint tai omenyje ir vengiant maišaties su jau nusistovėjusia psichoanalitinių terminų vertimo tradicija, Lacano darbuose naudojamą *moi* šioje disertacijoje verčiame žodžiu *ego*.

Būtent dėl Kito galima sakyti, jog veidrodžio stadijoje tapatinamasi ne tik su vaizdiniu, kuris priklauso įsivaizduojamybei, bet ir su tam tikru kultūriniu signifikantu. Svarbiausia ne jų įvairovė – „berniukas“, „mergaitė“, „vaikutis“ ar konkretus vardas – bet pats principas, jog tapatinimasis kaip reakcija į šį kreipinį atliekamas simbolinėje plotmėje, t. y. kalboje, funkcionuojančioje už subjekto vidujybės.

Pats tapatinimosi atlikėjas vadinamas būtent *subjektu*, o ne puikiai žinomu Freudo terminu *ego* neatsitiktinai. Žvelgiant į struktūrinės psichoanalizės darbų visumą, *ego* dažniausiai aiškinamas kaip įsivaizduojamybės konstrukcija – įvairių idealiųjų *ego* vidurkis, kuris patiriamas kaip stabili ir autonomiška tapatybė. Antai, asmens įsitikinimas „esu dosnus“ – tai grynų gryniausia *ego* apraiška, kuria slepiamas ne tik tobulo dosnumo nepasiekiamumas, bet ir pačios savybės reliatyvumas. Iš Lacano perspektyvos dosnumo kaip bruožo, kurį žmogus galėtų turėti visiškai nepriklausomai nuo Kito, paprasčiausiai nėra, kadangi bet kokia tapatybė priklauso nuo to, kaip savybės ir socialiniai vaidmenys įgauna reikšmę konkrečioje kalboje, kultūroje, ideologijoje ir t. t. Skirtingai nei *ego*, terminas *subjektas* parankus tuo, kad savo etimologija nurodo į pavaldumą (lot. *subiectus* – mestas, padėtas šalia, po apačia), t. y. priklausomybę nuo to, ką Lacanas vadina simboliu Kitu.

Pačią *įsivaizduojamybę*⁵ Lacanas sieja ne su vaizduote kasdiene šio žodžio prasme (neegzistuojančių dalykų išsigalvojimas, supriešinamas su vadinamuoju sveiku protu), o su intuicijomis, kuriomis įprasta vadovautis kasdienybėje: žmogus įsivaizduoja turįs stabilią tapatybę, žodžiai jam turi fiksuotas reikšmes, kalba leidžia pažinti kito asmens mintis ir pan. Šiais *sensus communis* nesąmoningai pridengiama *simbolinė plotmė*, kurioje individas funkcionuoja ne kaip autonomiška būtybė, o tam tikrės kalbės, visuomenės, ideologijos, kultūrinės tradicijos bei bendruomenės subjektas. Kitaip sakant, įsivaizduojamybėje individas veikia kaip asmuo su aiškia tapatybe ir laisva valia, o simbolinėje plotmėje – kaip subjektas, kurio net patys intymiausi ar asmeniškiausi patyrimai konstruojami pagal tam tikras visuomenės normas, joje dominuojančias vertybes, cirkuliuojančius vaizdinius bei ideologiškai įkrautą kalbą.

⁵ Lacano terminas *l'imaginaire* į lietuvių kalbą iki šiol verstas gan skirtingai: *įsivaizduojama plotmė* (Žukauskaitė, 1999: 56), *įvaizdintoji plotmė* (Lacan, 2011 [1966]: 373, vert. Keršytė, Mikalauskienė) *įsivaizduojamybė* (Sabolius, 2012: 225). Idant ši sąvoka nebūtų maišoma su vaizduote kasdiene šio žodžio prasme (realiai neegzistuojančių dalykų išsigalvojimas), šiame tyrime kaip sinonimus vartojame įsivaizduojamybės ir įvaizdintosios plotmės terminus.

Skirdamas šias plotmes Lacanas realiai tiesiog išplečia tezę, kuri prieš tai jau buvo netiesiogiai suformuluota Freudo: nesąmonybė – tai kultūros zona. Nepaisant to, kad net ir šiandien psichoanalizė kartais siejama su žmogaus viduje slypinčiais prigimtiniais instinktais, Lacano pozicija absoliučiai priešinga: „nesąmonybės konceptą sudaro simboliškumo buvimas žmogaus išorėje“ (Lacan, 1999 [1956]: 467). Būtent tuo skiriasi du terminai, kurie, deja, iki šiol neretai painiojami net ir humanitariniuose moksluose. *Pasąmonė* (vok. *Unterbewusste*, pranc. *subconscient*, ang. *subconscious*) žymi psichikos viduje tartum po sąmone slypinčią ir kultūros nepalietą prigimtį (kartais: antrą sąmonę, kuri esą slepiasi už pirmosios, tačiau vis vien veikia pagal racionalaus mąstymo dėsnius; žr. Meržvinskytė, „pasąmonė“, in: avantekstas). Freudas jau psichoanalizėje pradžioje atmetė šį terminą kaip netinkamą ir vietoj jo vartojo sąvoką, kuri šiame darbe verčiama žodžiais *nesąmoningumas* ir *nesąmonybė* (vok. *Unbewusste*, pranc. *inconscient*, angl. *unconscious*). Ji nėra nei prigimtis, nei slaptas charakteris, nei fizinis daiktas, o sąmoningai nereflektuojama intersubjektyvi sąveika (jei ją ir galima metaforiškai sugretinti su kūno dalimi, tai derėtų lyginti ne su vidiniu organu, o oda, per kurią sąveikaujama su pasauliu).

Atitinkamai, pati psichoanalizė – tai ne parabiologija apie erotinius centrus smegenyse, o įtarus intersubjektyvios sąveikos tyrimas. Žinoma, ši sąveika dažniausiai vyksta žodine kalba, tačiau jokiais būdais ja neapsiriboja. Lygiai taip pat komunikuojama ir gestais, veido išraiškomis, kūno judesiais ir t. t. Būtent dėl to bene žymiausia Lacano tezė teigia, jog nesąmonybė „struktūruota *kaip* kalba“ (Lacan, 1999 [1965]: 348, kursyvas A. S.), o ne *tapati* žodinei kalbai. Prie šio principo dar grįšime kitoje disertacijos dalyje, kurioje aptarsime psichoanalitinės literatūros kritikos problemas. O čia svarbiausia fiksuoti, jog struktūrinėje psichoanalizėje tapatinimasis aiškinamas ne tik kaip asimiliacija su vaizdiniu, bet ir kaip nesąmoninga komunikacija su Kitu.

1.2.2. Edipo kompleksas pagal Freudą: tapatinimasis su konkurentu

Jei teigiame, kad veidrodžio stadija implikuoja ne tik atspindžio priėmimą, bet ir tam tikrą komunikaciją, vadinasi subjektą traktuojame kaip socialinę būtybę. Tačiau ar socializacija psichoanalizėje nėra siejama su kiek vėliau išgyvenamu Edipo kompleksu, kurio metu subjektas įsisavina pamatinę kultūrinio-socialinio būvio sąlygą – incesto draudimą? Dėl šio klausimo vertėtų grįžti prie Edipo problemos Freudo darbuose ir įvertinti jos ryšį su tapatinimusi Lacano teorijoje.

Tradiciškai Edipo kompleksas pristatomas kaip berniuko geismas motinai ir konkurencija dėl jos su tėvu. Atvirkščiai, bet analogiškai aiškinama ir mažos mergaitės drama, kartais vadinama Elektros kompleksu – geidžiama tėvo ir konkuruojama su motina. Abiem atvejais konfliktas išsprendžiamas ir kompleksas įveikiamas tada, kai vaikas atsisako geismo objekto ir susitapatina su konkurentu, t. y. užuot stojęs tėvo arba motinos vieton, vaikas jį arba ją internalizuoja kaip modelį, nuo kurio atsispyręs peržengia šeimos ribas ir tampa visuomenės nariu.

Tokia programine santrauka praleidžiamas vienas tapatinimosi teorijai itin svarbus akcentas. Internalizuojant konkurentą kaip modelį, vaiko ego papildomas savotiška atauga, priedėliu, vadinamu Superego, kuris veikia kaip sąžinė ir moralė, t. y. draudžia net tada, kai pirminio draudėjo gyvai šalia nėra. Tačiau atkreipkime dėmesį į tai, ką tiksliai uždraudžia Superego: iš vienos pusės, įvedamas incesto draudimas, kuris tampa pagrindu savanaudiškų įnorių apribojimui apskritai, tačiau iš kitos pusės, uždraudžiamas geismas objektui, kuris konkurentui lieka prieinamas, leistinas ir priimtinas. Šitaip edipiniam tapatinimuisi nubrėžiama paradoksali riba:

Superego santykiai su Ego nesitenkina raginimu: „tu privalai būti toks (kaip tėvas)“, šie santykiai aprėpia ir draudimą: „tokiam (kaip tėvui) tau būti *nevalia*, tai yra nevalia daryti visko, ką daro tėvas; kai kas lieka vien jo teisė“ (Freud, 1999b: 160)

Iškart galime matyti skirtumą nuo tapatinimosi oralinėje raidos fazėje: edipinis tapatinimasis su draudžiančia figūra implikuoja ne siekį susiliesti į pilnatvę, ne norą stoti šios figūros vieton (būtent to geidžiama iki komplekso įveikos), o dviprasmišką principą, pagal kurį dera sekti iš paskos, bet draudžiama pasivyti. Tarp kitko, tas pats galioja ir tam, ką Freudas vadino negatyviuoju Edipo komplekso variantu (159): jei vaikas tapatinasi su priešingos lyties atstovu (pavyzdžiui, berniukas su motina), erotinis geismas įgauna homoseksualų pobūdį, tačiau konkurento, su kuriuo tapatinamasi, figūra vis vien funkcionuoja kaip pavyzdys, į kurį dera lygiuotis, bet uždrausta geisti juo tapti.

Iš pažiūros šitaip susipina dvi tartum visiškai atskiros problemos. Viena vertus, komplekso įveika fiksuoja seksualinę orientaciją ir susieja subjekto geismą su priešinga arba ta pačia kaip ir jo lytimi. Kita vertus, draudimas įveda etinę dimensiją, kuri vaikui iki tol neegzistavo. Būtent tai žymi santykių su šeimos nariais apribojimas, įskaitant ir draudimą geisti vieno iš tėvų kaip seksualinio objekto, ir draudimą geidžiant stoti į kito vietą. Abu veiksmus naujai sukurtas Superego vertina kaip prasižengimus ir, anot

Freudo, nesąmoningai smerkia subjektą vien už potencialų norą, net jei šis ir nepasireiškia jokių elgesiu.

Šitoks lytinės ir etinės problematikos sąryšis būdingas tradicinei buržuazinei Vakarų visuomenei, tačiau tikrai negali būti laikomas absoliučiai universaliu. Ne tik dėl to, kad vaiko brendimas neretai vyksta visiškai kitokioje bendruomenėje nei uždara vyro ir moters sąjunga, bet ir todėl, kad Freudo svarstymuose remiamasi heteronormatyvinėmis prielaidomis. Šį aspektą puikiai išryškino Juditha Butler (1997: 138, 144-149), kuri fiksuoja, jog tapatinimasis su vienos lyties asmeniu Freudo darbuose automatiškai ir be papildomų argumentų susiejamas su seksualiniu geismu priešingai lyčiai, nors savaime tai dvi atskiros problemos. Kitaip tariant, lytinė tapatybė (buvimas vyru arba moterimi) ir seksualinė orientacija (buvimas homoseksualiu arba heteroseksualiu) – tai du atskiri tapatybės klausimai. Jų samplaikos kritika feministinėje Butler filosofijoje funkcionuoja kaip akstinas praplėsti ir niuansuoti psichoanalitinius svarstymus apie lytį, tačiau mąstant tokia kryptimi į antrą planą nustumiamas klausimas, kuris esmiškai svarbus tapatinimosi teorijai ir kurią sprendė Lacanas: koks ryšys sieja asimiliacinį tapatinimąsi su tapatinimusi per draudimo integravimą? Kitaip tariant, ar ir kaip transformuojasi tapatinimosi struktūra, kuomet geismas susiduria ne tik su to, kas neįmanoma, bet ir to, kas neleistina, riba? Žvelgiant iš tokio klausimo perspektyvos, heteronormatyvinės Freudo prielaidos nediskredituoja svarstymais apie Edipą išplėstos tapatinimosi sampratos. Būtent į tai koncentravosi Lacanas, kai permąstė Freudo idėjas struktūrinės kalbotyros pagrindu, išryškino Edipo komplekso idėją grindžiančią, bet nuo lyties nepriklausomą intersubjektinių santykių struktūrą, o komplekso įveiką peraiškino kaip formalią sąveikos transformaciją.

Deja, paties Lacano, ir jo sekėjų darbuose veidrodžio stadija ir Edipo kompleksas dažniausiai aptariami kaip dvi atskiros problemos. Tačiau turint omenyje abiejų šių konceptų aktualumą tapatinimosi problematikai, šiame darbe esame linkę jas susieti. Dėl to norėtume iškelti hipotezę, jog lakaniškoji Edipo komplekso versija savaip pratęsia ir išbaigia jau aptartus procesus, kurie prasideda veidrodžio stadijoje.

1.2.3. Edipo kompleksas pagal Lacaną: įsitvirtinimas simbolinėje plotmėje

Nepaisant to, kad konkrečių atvejų analizėse Freudas fiksavo daug įvairesnes Edipo variacijas nei klasikinė schema, teoriniuose veikaluose vis vien apie motiną ir tėvą dažniausiai svarstė kaip konkrečius gimdytojus. Tuo tarpu Lacano psichoanalizėje šios figūros traktuojamos kaip formalūs

vaidmenys, kuriuos gali atlikti bet kokie žmonės. Šitaip motina virsta ne tiesiog heteroseksualaus berniuko geismo objektu, o instancija, su kuria vaikas (nesvarbu, ar berniukas, ar mergaitė) mezga patį pirmąjį santykį. Būtent šiame kontekste galime fiksuoti veidrodžio stadiją, kurios dinamiką, aprašydamas Edipą, Lacanas nusako ne per tapatinimąsi su idealiuoju ego, o įvesdamas falo konceptą:

Tam, kad paverstų save motinos, kuri jam yra pats svarbiausias ir reikšmingiausias dalykas, meilės objektu, vaikas po truputį vedamas prie suvokimo, kad turi pereiti į trečio nario poziciją. Jis turi išslysti, išsprausti kažkur tarp motinos geismo, kurį jis išmoksta patirti, ir įvaizdinto objekto, t. y. falo (Lacan, 2020 [1957]: 242).

Falas čia žymi ne lytinį organą, ne penį, o abstrakčią intuiciją: tai, ko trūksta motinai. Kad ir koks kontraversiškas būtų šis terminologinis sprendimas, reikia turėti omenyje, jog šioje stadijoje vaikas visus savo aplinkos dalyvius ima suvokti kaip geidžiančius subjektus, o ne vien jo geismo objektus. Atitinkamai, falas žymi bet kokios lyties vaiko troškimą įtikti motinai taip, kad ji visuomet būtų šalia ir patenkinta, užuot pasitenkinimo ieškojusi kažkur kitur. Naudodamas terminą, kuriuo taipogi žymimas ir lytinis organas, Lacanas siekė parodyti, jog Freudų spekuliacijos apie vaikų spėliojimus motiną kažkada turėjus penį (Freud, 1981 [1905]: 194-197) – tai ne tušti svaichiojimai, o neišgrynintas mąstymas apie pažeidžiamo ir nuo suaugusiųjų priklausomo vaiko troškimą, kad ta, kuri juo rūpinasi, būtų nuolat greta, patenkintų visus jo poreikius ir pan. Lacanas parenka lotynišką žodį, kuris išsaugotų ryšį su Freudų svarstymais, tačiau patį konceptą sieja ne su fizinėmis kūno dalimis, o su mergaičių ir berniukų išgyvenamu troškimu susijungti su motina į sąjungą, kuriai nieko netrūktų.

Remdamasis vienos žinomiausių vaikų psichoanalizės tyrėjų Melanie Klein pozicija, Lacanas kaip ir ji teigia, jog pagrindinis psichinis ankstyvosios vaikystės iššūkis glūdi tame, jog motina negali nuolat būti šalia, rūpintis, padėti ir t. t. Kiekvienas jos dingimas ar distancija patiriama kaip pavojus. Tokioje pažeidžiamumo būsenoje dominuojantis vaiko geismas neatsiskirti nuo motinos – tai skandalingasis incesto geismas, kuris Lacano darbuose atsiejamas nuo realios seksualinės sueities. Kaip ir pats seksualumas, Freudų mąstyme esantis vara, o ne instinktu, taip ir incestas psichoanalizėje atskiriamas nuo fizinio lytinio akto ir tiesiog žymi geismą būti tokia santykiu su kitu, kai nieko netrūksta ir nieko nereikia.

Akivaizdu, jog ir falo, ir incesto terminai liudija, kad psichoanalizės konceptai dažnai pavadinami žodžiais, kurie jau turi nusistovėjusią reikšmę

kasdienėje kalboje, teisiniame diskurse, gamtos moksluose ir pan. Tačiau sąvokos reikšmės transformacija Lacano darbuose niekada nebūna absoliuti. Šiuo aspektu incesto konceptas ypatingai dviprasmiškas. Viena vertus, apibrėždamas jį kaip sąjungą su kitu be stokos, Lacanas atsiskiria net ir nuo struktūrinės antropologijos, kurioje incestas suprantamas kaip ir kasdienėje kalboje – seksualiniai santykiai tarp giminaičių. Kita vertus, psichoanalitinę incesto sampratą Lacanas sieja su tuo pačiu principu, kurio laikėsi ir jo kolega Lévi-Straussas: incesto draudimas – tai pamatinė socialumo sąlyga. Taip yra dėl to, jog pačią socializaciją Lacanas apmąsto ne (tik) fiksuodamas realiai egzistuojančius kultūrinius draudimus, o interpretuodamas juos kaip nesąmonybės raišką. Kalbant Freudo terminais, galėtume sakyti šitaip: incesto kasdiene šio žodžio prasme draudimas – tai išreikštas turinys (plg. sapno vaizdai), už kurio glūdi incesto psichoanalitinė šio žodžio prasme draudimas kaip latentinis turinys (plg. slaptosios sapno mintys). Šitaip apeliuojama ne vien į draudimą, kuris įvairiose kultūrose atpažįstamas sąmoningai, bet ir į implicitinį, nesąmonybėje glūdinį draudimą atsiskirti nuo bendruomenės, kuris praktiškai niekuomet neformuluojamas eksplicitiškai. Tokia samprata leidžia paaiškinti ne tik tai, kodėl draudimas įvedamas anksčiau nei lytinė branda, bet ir tai, kodėl net visiškai jokio kontakto tarpusavyje neturėjusiose visuomenėse draudžiamos ir tos incesto formos, kurios realiai nesukelia tokių grėsmių kaip palikuonių apsigimimas. Seksualinių santykių tarp, pavyzdžiui, sesių arba dėdės ir sūnėno pasmerkimas logiškas tik tada, jei suvokiame paslėptąjį taisyklės turinį: didžiausias pavojus visuomenei – ne fizinė kraujomaiša, o uždara, pati sau pakankama ir į sociumą tarytum nenukreipta sąjunga tarp dviejų asmenų, kuriems netrūksta nei kitų žmonių, nei kultūros, nei mainų. Neva, net kalba jiems nereikalinga. Iš struktūrinės psichoanalizės perspektyvos, būtent tam užkertamas kelias incesto draudimu.

Mąstant šia kryptimi, tapatinimasis su savo kūno vaizdiniu veidrodžio stadijoje – tai bandymas realizuoti incestinį asimiliacijos geismą. Kaip jau minėjome, atpažindamas savo atspindį vaikas ne tik pirmąsyk patiria save kaip atskirą būtybę, bet ir susiformuoja idealųjį ego, kuriuo geidžia įtikti motinai kaip Kitam. Itin panašiai kaip ir falas, idealusis ego – tai psichinė konstrukcija, skirta spręsti atotrūkio nuo motinos, jos laikino nebuvimo problemą. Tiksliau tariant, idealiuoju ego paverstas atspindys veidrodyje – tai to paties falo, kurį Lacanas aiškina tiesiog kaip abstrakčią intuiciją, konkretizacija, įvaizdinimas.

Nors šitaip ir pasiekiamas svarbus pokytis (kūno ribų suvokimas), tačiau sąveika veidrodžio stadijoje vis dar vyksta tarp dviejų subjektų – vaiko ir motinos (arba auklės, tetos ar bet ko, kas vaiką prižiūri). Dėl to galima sakyti, jog šis santykis yra intersubjektyvus, bet dar ne socializuotas, mat tik

tada, kai pasirodo trečias subjektas – tėvas, kuris uždraudžia incestinį geismą – vaikas tampa nebe tik šeimos, bet ir sociumo nariu. Tik tada, kai pasirodo figūra, kuri savo buvimu blokuoja uždaros pilnatvės tarp dviejų siekį, subjektas įžengia į socialumą.

Be abejo, kaip ir motinos, taip ir tėvo atveju Lacanas kalba ne apie biologinį tėvą kaip asmenį, o funkciją, vaidmenį. Idant tai pabrėžtų, jis įvedė terminą „Tėvo vardas“, kurį, kaip pabrėžia šiuolaikinis britų lakanistas Darianas Leaderis, prisiimti gali įvairios instancijos:

senelis ar bet kuris kitas giminaitis, šeimos draugas ar net [motinos] profesija <...> Čia svarbu ne tai, koks stiprus ar galingas tėvas iš tikrųjų yra, o veikiau kaip jis reprezentuojamas motinos diskurse, kokią poziciją ji jam priskiria (Leader, 2020: 156).

Iš pažiūros, kokia prasmė drausti tai, kas neįmanoma?⁶ Tačiau kadangi šiuo paradoksu ne aiškinamos racionalios derybos steigiant gentį ar valstybę, o conceptualizuojamos nesąmoningos socialumo sąlygos, patį draudimą reikia suprasti ne kaip konkretaus tėvo konkrečią taisyklę, kuria vaikui neleidžiama daryti konkretaus veiksmo, o kaip bendresnį negatyvumo principą, kurį įsisavindamas žmogus įsitvirtina simbolinėje įstatymo ir kalbos tvarkoje. Būtent dėl to gyvai vestuose seminaruose Lacanas dažnai žaidė sąskambiu tarp termino „tėvo vardas“ (*nom du père*) ir frazės „tėvo ne“ (*non*

⁶ Kad ir kokia absurdiška atrodytų tokio draudimo logika, filosofinio konteksto dėlei verta paminėti, jog būtent ją Žižekas fiksuoja ne tik psichoanalitiniuose svarstymuose apie incestą, bet ir Vakarų kultūros požiūryje į vaiko geismą bei filosofijos istorijoje, kuomet nesąmoningai susiduriama su skirtingomis teorinio mąstymo ribomis: „to, kas neįmanoma, uždraudimas, be abejo, ryškiausiai pasireiškia incesto draudimu, tačiau esama ir daug kitų pavyzdžių, antai konservatyvus požiūris į vaikų seksualumą: jis neegzistuoja, vaikai yra nekaltos būtybės ir būtent dėl to turime juos griežtai kontroliuoti ir kovoti su vaikų seksualumu. Tą patį paradoksą liudija ir žymiausia analitinės filosofijos frazė – paskutinis Wittgensteino *Traktato* teiginys: „Apie ką negalima kalbėti, apie tai reikia tylėti“. Išsyk kyla kvailas klausimas: jei apie tai, kas nenusakoma, nieko pasakyti *neįmanoma*, kam pridėti, jog apie tai kalbėti *negalima*? Tą patį paradoksą atrandame ir Kanto filosofijoje: svarstydamas apie teisinės valdžios galios pagrindą, jis tiesiogiai sako, kad *negalime* prasiskverbti ir pasiekti sunkiai suprantamą galios kilmę dėl to, jog *neturėtume* taip daryti (mat šitai darydami pastatytume save *anapus* šios galios lauko, o tai automatiškai pakirstų jos teisėtumą). Kaip įdomiai Kantas varijuoja pamatinį savo etiniu imperatyvu: *Du kannst, denn du sollst!* – gali, nes privalai! [*you can, because you must*]“ (Žižek, 1989: 184-185).

du père): svarbus ne kuris nors vienas tėvo kaip realaus asmens priesakas, o simbolinis „ne“, kuriuo uždraudžiama neįmanoma pilnatvė. Būtent šitai įsisavindamas, vaikas pereina į kultūrinę egzistenciją, kurioje operuos nepasiekiamos tikrovės pakaitalais – ženklais. Kitaip sakant, uždraudus „incestą“, subjekto geismas nukreipiamas nuo betarpiškų patyrimų į simboliškai įtarpintą sąveiką, nuo grynųjų „esinių“ į kultūrinę jų reikšmę. Šis pokytis – tai geismo išsimbolinimas arba, kalbant paties Lacano terminas, geismo virsmas „paieška, kuri ženkluose atranda daiktus (Lacan, 1997 [1960]: 119).

Be abejo, įsivaizduojamybėje žmogus kartais ir toliau vadovausis intuicija, jog tam tikrais momentais patiria betarpišką sąjungą su kitu asmeniu, jog ta sąjunga tokia natūrali ir intymi, kad neturi nieko bendra su socialinėmis normomis ir pan. Tačiau sulig ką tik apibūdinta Edipo įveika žmogus pradeda veikti simbolinėje plotmėje, kurioje Kitas (iš pradžių šeimyninis, vėliau visuomeninis, ideologinis ir t. t.) struktūruoja visas, net pačias asmeniškiausias patirtis. Būtent šiuo etapu žmogus įsitvirtina kaip subjektas psichoanalitine šio termino prasme – dalyvis įvairiuose diskursuose, kuriuose veikia pagal Kito suteiktas simbolines koordinates. Šių koordinatų subjektas nesusikuria pats, mat, kaip žinia, ir žodinė kalba, ir visa tai, kas struktūrinėje kalbotyroje vadinama antrinėmis ženklinėmis sistemomis (mada, etiketas, žaidimai, meniniai kūriniai ir pan.), yra sistemos, kurias konkretus diskursyvinis subjektas priima, perima ar, kaip pasakytų egzistencialistai, į jas „įkrenta“. Dėl to galima sakyti, jog po Edipo subjektui niekas nėra bereikšmiška, t. y. nė vienas patyrimas nėra nepalietas kultūros.

Šis principas skatina patikslinti gana dažną nuostatą, tarp kitko, formuluotą ir Lacano tyrimuose Lietuvoje, jog subjektas psichoanalitine šio termino prasme įsteigiamas jau veidrodžio stadijoje:

Subjekto steigtis siejama su erdvinių santykių įvedimu bei dubliavimu vaizdinio erdvėje ir to vaizdinio emancipacija išsivaduojant nuo tiesioginės erdvinių formų patirties (Mostauskis, 2012: 49).

Tiksliau būtų teigti, jog per erdvinius santykius ir santykį su motina kaip Kitu veidrodžio stadijoje subjekto steigtis pradedama, tačiau įsteigimas kaip proceso baigtis įvyksta įveikiant Edipo kompleksą ir pereinant iš dvinarės ir trinarę intersubjektinių santykių struktūrą. Šiuo aspektu taiklesnis būtų Žukauskaitės knygoje *Anapus signifikanto principo* suformuluotas aiškinimas, jog

Subjektas identifikuojasi su savo atspindžiu veidrodyje (kitu, *autrui*), ir šio įsivaizdavimo pagrindu konstituoja įsivaizduojamą Aš (*moi*) tapatybę. Kai ši fiktyvi tapatybė yra įreminama Simbolinės tvarkos, tai yra medijuojama Didžiojo Kito (*Autrui*), konstituojamas „tikras“ subjektas (*je*), kuris gali disponuoti kalba (2001: 83).

Nepaisant to, kad, kaip jau minėta, vadovaujantis terminų vertimo į prancūzų ir lietuvių kalbas tradicija, *moi* tiksliau versti tiesiog *ego*, o santykis su vadinamuoju Didžiuoju Kitu prasideda dar veidrodžio stadijoje, šiuo atveju svarbiausias šiame paragrafe akcentuojamas dviejų etapų atskyrimas ir subjekto lokalizavimas būtent simbolinėje plotmėje, kurioje įvyksta edipiškoji drama. Kai „tėvas“ perima iš „motinos“ Kito vaidmenį, tuomet pati ši Kito instancija tampa nebe tiesiog kitu subjektu, o universaliu principu, pagal kurį struktūruojamas subjekto santykis su kitais subjektais. Iki tol „motina“ vaikui buvo komunikacijos partnerė, tačiau tik tada, kai nesąmoningai atsisakoma incesto kaip betarpiškos ir tobulos sąjungos geismo, asmuo gali pereiti į režimą, kuriame geismas nukreiptas ne į asmenis kaip daiktus savaime, o į subjektus su reikšme. Žinoma, šias reikšmes tam tikra prasme diktuoja konkreti kultūra ir dėl to Edipo įveiką galima įsivaizduoti kaip autonomijos prarastį. Tačiau virsdamas kultūriniu subjektu žmogus liaujasi būti Tantalų, kuris siekia to, kas neįmanoma, – patirties anapus reikšmės.

Tiesa, galima pripažinti, jog požiūris, kad bet kokią patirtį sąlygoja reikšmių pasaulis, o betarpiškas, reikšme neapvilktas santykis su daiktais yra nepasiekiamas, būdingas praktiškai visam struktūralistiniam mąstymui. Tačiau Lacano psichoanalizė išsiskiria tuo, kad joje svarstomas klausimas, kaip bereikšmiškumas *tampa* neprieinamu (uždraustu, nors niekada ir nebuvo įmanomu). Maža to, struktūrinėje psichoanalizėje apmąstomos ir šios nuostatos išimtys, kurias aptarsime trečiajame šios disertacijos dalies skyriuje.

1.2.4. Simboliniai vaidmenys

Taigi, Lacano teorijoje, skirtingai nei Freudo darbuose, Edipo kompleksas įveikiamas ne tada, kai vaikas susitapatina su vienu iš tėvų, o tada, kai įsitvirtina kaip subjektas simbolinėje plotmėje. Tačiau ši socializacijos samprata psichoanalitinei tapatinimosi teorijai aktuali ne ką mažiau nei Freudo svarstymai. Mat nuo tada, kai subjektas pradeda dalyvauti įvairiuose socialiniuose diskursuose, tapatinimasis dažniausiai prasideda kaip simbolinis, o tik po to prasitęsia kaip įvaizdintas procesas. Taip yra dėl to, jog Kito funkciją atlieka nebe į veidrodį rodanti motina, o įvairūs autoritetai (pavyzdžiui, mokytojas, kunigas, dekanas), institucijos (valstybė, policija,

teismas) ar bet koks žmogus, kuriam pats subjektas nesąmoningai suteikia galią dovanoti arba atimti tam tikrą jo tapatybę (giminaitis, sutuoktinis ar tiesiog kolega). Visos šios instancijos subjektą gali interpeliuoti kaip „pilietį“, „studentą“, „nusikaltėlį“, „sūnų“, „mylimąjį“ ir t. t. Remiantis struktūrine kalbotyra, Lacano psichoanalizėje visų tokių kategorijų reikšmė laikoma ne substancialia, o priklausoma nuo atitinkamos kalbos, kultūros bei ideologijos, kurioje ženklų vertė konstituojasi santykyje su kitais ženklais. Būtent dėl to Lacano psichoanalizėje, skirtingai nei didelėje dalyje psichologinių teorijų, jokie šeimyniniai, meilės ar kiti santykiai nelaikomi savaime suprantamais, natūraliais ar prigimtiniais. Vietoj to, ir „sūnaus“, ir „žmonos“, ir net tokios abstrakčios tapatybės kaip „savanaudis“ gali reikšti visiškai skirtingus dalykus skirtingose diskursyvinėse situacijose.

Turint tai omenyje, tapatybės kategorijas struktūrinėje psichoanalizėje įprasta vadinti *simboliniais vaidmenimis*. Jie atlieka tą pačią idealiojo ego funkciją, kurią veidrodžio stadijoje atliko motinos kaip Kito kreipiniai, tiesiog jie nebūtinai turi konkretų regimą pavidalą. Tiksliau, dažniausiai vis vien susiformuoja tam tikras simbolinio vaidmens įvaizdinimas (kalbant Lacano perimtais struktūrinės kalbotyros terminais – signifikanto, kuriuo subjektą interpeliuoja Kitas, signifikatas), tačiau šitai tebus intuityvus vaizdiny, kuris neturės tokio juslinio konkretumo kaip atspindys veidrodyje.

Iš pažiūros, toks lakaniškosios perspektyvos aiškinimas šališkai filologiškas, mat diskursyviniai procesai laikomi pamatiniais, o vizualinis psichinės patirties matmuo tartum redukuojamas į kalbos efektą. Turint omenyje, jog nūdien psichoanalizės idėjomis gausiai remiamasi dailės, kino bei vizualumo apskritai tyrimuose, šios disertacijos nukreiptumas į simbolinę plotmę galėtų atrodyti motyvuotas vien to, kad tyrimui pasirinkta būtent literatūrinė medžiaga, tačiau itin siauras tuo aspektu, jog Lacano teorijoje gana daug dėmesio skiriama įsivaizduojamybės mechanizmams. Tačiau toks įspūdis būtų klaidingas dėl kelių priežasčių. Visų pirma, simbolinės plotmės „sureikšminimas“ buvo būdingas pačiam Lacanui. Šitai liudija ne tik nuolatiniai kreipiniai į savo auditoriją kaip „simbolinės funkcijos praktikus“ (1999 [1953]: 282), bet ir pagrindinis atsiskyrimo *nuo* (anuomet) ir išsiskyrimo *iš* (žvelgiant iš šiandienos perspektyvos) kitų Freudo sekėjų motyvas: „Freudo atradimas iš karto taikėsi į pačią simbolinio įstatymo determinacijos šerdį“ (Lacan, 1999 [1956]: 429). Ši determinacija – tai principas, jog simbolinė plotmė nulemia ir valdo įsivaizduojamybės procesus. Būtent jos nereflektavimu Lacanas kaltino savo amžininkus ir būtent jos tyrimą laikė psichoanalizės esme, kurią siekė priminti ir reaktualizuoti

grįždamas prie Freudo darbų struktūrinės kalbotyros pagrindų. Galų gale, būtent ja grindžiamas bene žinomiausia Lacano tezė, kurios jis neatsižadėjo iki pat karjeros pabaigos: „nesąmonybė – tai Kito diskursas“ (2011 [1966]: 378). Antroje šios disertacijos dalyje ši apibrėžimą ir lakanišką diskurso sampratą aptarsime išsamiau, tačiau vien pati formuluotė turėtų liudyti, kad diskursyvinės sąveikos buvimas pačiame bet kokio psichoanalitinio tyrimo centre neatskiriamas nuo to, kaip Lacanas suprato pagrindinį psichoanalizės objektą – nesąmonybę.

Antra priežastis, kodėl čia pateikiamas aiškinimas neturėtų būti priimtas kaip vizualinės patirties nuvertinimas ar redukcija, susijęs su kitu Lacano tyrimuose gana dažnai atsikartojančiu nesusipratimu – įsivaizduojamybės sutapatinimu su vizualumu, o simbolinės plotmės – su grafine arba fonetine kalba. Kaip jau minėjome prieš tai, simbolinėje plotmėje operuojama ne tik žodžiais, bet ir gestais, veiksmais, o taip pat ir vaizdiniais, kurie priimami arba siunčiami kaip diskurso vienetai. Nepaisant to, kad literatūriniai tekstai, kuriuos nagrinėsime trečiojoje disertacijos dalyje, priklauso žodiniam diskursui, pati diskursyvinė sąveika kaip tokia Lacano psichoanalizėje nėra apribojama vien kalba kasdiene šio žodžio prasme. Kaip ir struktūralizmo tradicijoje apskritai, kalbą bei simbolinę plotmę reikia suvokti kaip intersubjektyvų reikšmės lauką, kuriame funkcionuoja ir grafiniai, ir fonetiniai, ir vizualiniai signifikantai. Tuo tarpu įsivaizduojamybės (arba „įvaizdintos plotmės“) nereikėtų apriboti vien regimuju lauku, kadangi jai Lacanas priskyrė ne tik jau minėtas intuicijas – pastovi ir fiksuota tapatybė, substanciali žodžių reikšmė ir t. t. – bet ir diskurso intenciją (Lacan, 1999 [1953]: 248). Trumpai tariant, simbolinė plotmė siejama su tuo, kas pasakoma, o įsivaizduojamybė – su tuo, ką norima ar siekiama pasakyti, tačiau pats sakymas kaip sąveika neapriojamas vien žodine kalba. Toks požiūris įgalina nagrinėti ne tik literatūrinius, bet ir vizualinius diskursus. O tai reiškia, kad simbolinė įsivaizduojamybės determinacija – tai principas, kuris, nors šio darbo eigoje ir bus pasitelkimas žodinės kūrybos analizei, tačiau nėra šio numatymo vedamas.

Prieš judant prie tikrovės kaip trečiosios Lacano teorijoje išskirtos plotmės, verta fiksuoti keletą niuansų, susijusių su šiame poskyryje įvesta simbolinių vaidmenų kategorija. Akivaizdu, jog gyvenimo eigoje žmogus juos perima iš skirtingų simbolinių sistemų. Vieną tapatybės profilį jam suteikia religija, kitą – valstybė, trečią – subkultūra ir t. t. Tačiau kartais skirtingose simbolinėse sistemose naudojami tie patys signifikantai. Antai, vienoje bendruomenėje simbolinis vaidmuo „meilužis“ gali būti prestižinis, o kitoje siejamas su kalte ir gėda. Kiekvienas toks sutapimas – tai potencialus

konfliktas, kurį teks patirti subjektui, kuris buvo interpeluotas vienoje sistemoje, bet bando operuoti abiejose. O kadangi sąmoningai suvokti visų interpelacijų, vienas ant kito užsiklojančių signifikantų ir reikšminių įtampų neįmanoma, daugelis tokių konfliktų išstumiami ir sprendžiami nesąmoningai, t. y. tais pačiais būdais, kuriuos Freudas išryškino kaip sapnų, riktų bei neurotinių simptomų susidarymo mechanizmus. Performulavęs šiuos psichinius veiksmus kaip diskursyvines operacijas, Lacanas sudarė sąlygas patį tapatinimąsi analizuoti kaip komunikacinę problemą. Praktiškai tai reiškia, jog iš pažiūros nereikšmingi subjekto diskurso paradoksai, prieštaravimai, šuoliai nuo vienos temos prie kitos ar nutylėjimai gali būti interpretuojami kaip užuominos, jog tam tikri simboliniai vaidmenys buvo perstumti kitiems subjektams, keli vaidmenys buvo sutirštinti į vieną, dar kiti priimti, bet išstumti ir dėl to kaip nepaaiškinamas simptomas grįžta riktais ir pan.

Be to, tapatinimosi objektu gali būti ir kitas subjektas. Nors Lacanas atsieja Edipo įveiką nuo tapatinimosi su tėvo asmeniu, struktūrinėje psichoanalizėje neretai fiksuojama situacija, kai subjektas nesąmoningai tapatinasi ne su simboliu vaidmeniu kaip diskurso elementu, o kitu diskursyviu dalyviu. Pavyzdžiui, kaltinamasis ima elgtis kaip jo paties veiksmų teisėjas, mylimasis ima kalbėti kaip kitas jo pažįstamas mylimasis ar net pati jo mylimoji ir pan. Labai paprasta, jei tokie atvejai akivaizdžiai reiškiasi kaip imitacija, tačiau neretai tapatinimąsi reikia atrasti, mat jį žymi tik nedidelės užuominos – iš pažiūros nereikšmingos klaidos, paradoksai ar elipsės, į kurias kasdienybėje įprasta numoti ranka. Tuo tarpu psichoanalizėje, ne veltui Ricceuro pramintoje įtarumo hermeneutika, būtent tai, kas rodytųsi nereikšminga, laikoma interpretacijos akstinu.

1.3. Komunikacijos transgresija

Remiantis jau išdėstytais principais, galėtų atrodyti, jog struktūrinėje psichoanalizėje subjektas tėra šeimos, kalbos ir įvairių ideologijų lipdiny. Mąstant šia kryptimi, visa patirtis yra intersubjektyvi, o įsivaizdavimas, kad kai kurie dalykai išgyvenami anapus ar nepriklausomai nuo tam tikroje kultūroje funkcionuojančių verčių bei normų, tėra miražas. Žinoma, patogi, bet visgi apgaulinga iliuzija. Kaip jau minėjome prieš tai, savotiškai įsimbolinta net pati ankstyviausia vaikystė, kai kūdikis dar nemoka kalbėti, mat nuo pat pirmo žodžio ar gesto suaugusieji naujagimį pasitinka pagal tam tikrus kultūrinius lūkesčius ir komunikuoja su juo veiksmiais, į kuriuos paaugus jam neišvengiamai teks nesąmoningai reaguoti.

Ar tai reiškia, jog ir tapatinimasis – tai visuomet tik jau egzistuojančių modelių kartojimas ir jokia naujovė ar kūryba iš psichoanalitinės perspektyvos paprasčiausiai neįmanoma? Būtent šią problemą aptarsime šiame skyriuje. Pradėsime nuo to, kaip ją apmąstė psichoanalizės konceptus integravę arba ją kritikavę filosofai, o tada pristatysime Lacano darbuose suformuluotus principus, kurie aiškiai liudija, kad nei psichoanalitinė tapatinimosi samprata, nei pati psichoanalizė nėra vien į praeitį ir „tą patį“ nukreipta perspektyva.

1.3.1. Psichoanalizė ir naujovės problema

Viena vertus, esama teoretikų, kurie struktūrinę psichoanalizę suprato kaip deterministinę mąstymo perspektyvą ir būtent dėl to jai pritarė. Antai, prancūzų neomarksistas Louisas Althusseras, remdamasis Lacanu, teigia, jog subjektas ideologiškai interpeliuojamas dar iki gimimo (Althusser, 2020 [1964]: 163). Skirtingai nei daugelis marksizmo atstovų iki jo, šis filosofas atmeta galimybę, kad apskritai įmanomas neideologinis būvis. Be abejo, tokį požiūrį lydi ir pačios ideologijos koncepto pokytis – ortodoksiniame marksizme žymėjusi iliuziją, iš kurios dera vaduotis, struktūriniame Althussero (neo)marksizme ji reiškia kultūrinį santykį su pasauliu, kuris savaime nei žalingas, nei naudingas, bet visuomet neišvengiamas. Būtent šio santykio sąlygų tyrimą jis įsivaizdavo kaip bendradarbiavimą tarp psichoanalizės ir marksizmo.

Šia kryptimi gana dažnai dirbama vadinamuosiuose „ideologijos kritikos“ tyrimuose, kuriuose išstūmimas dažnai gretinamas su cenzūra, politine spauda ir pan., tačiau atmetant vieną svarbesnių Althussero principų. Jam, kaip ir, anot jo, Lacanui, buvo ypatingai svarbu pabrėžti, jog psichoanalizė – tai mokslas, o ne ideologija (150, 167) ir dėl to jos tikslas turi būti pažintinis, o ne praktinis. Nepaisant to, pats poreikis ir nauda sieti Marxo ir Freudo konceptus dažnai grindžiamas nuostata, jog pastarojo mąstymui būdingą determinizmą būtina atsverti pirmojo socialiniu angažuotumu. Kitaip tariant, ideologiją, kuri žmones veikia nesąmoningai, reikia ne tik kritikuoti, bet ir įveikti, o spaudą, kuri funkcionuoja pagal išstūmimo principus, ne tik demaskuoti, bet ir jai priešintis.

Nepriklausomai nei nuo mokslinių, nei politinių šios krypties tyrimų rezultatų, svarbu fiksuoti patį principą: jiems būdingas požiūris į psichoanalizę paremtas tokia pačia simbolinio determinizmo samprata, kuri dominuoja psichoanalizės kritikoje: nesąmonybė nuo pat pirmųjų Freud darbu buvo ir toliau yra konceptualizuojama kaip praeities jungas, kurio niekam niekada neišeis nusikratyti. Tuo tarpu subjektas iš psichoanalitinės

perspektyvos esą amžinai tiesiog kartoja išstumtas traumas bei prisiminimus be jokių naujovės prošvaisčių. Nesąmoningų geismų bei minčių pavidalai gali keistis, t. y. simptomai bei sapnai gali vis kitaip perdėlioti iš kultūros perimtus signifikantus į grandinę, kuri netiesiogiai reprezentuoja išstumtą psichikos turinį, tačiau kadangi tapti visiškai skaidria sąmone neįmanoma, kartojamos vis tos pačios formulės.

Šios disertacijos kontekste svarbiausia, jog toks požiūris atsikartoja ir estetikos apmąstymuose, ypač polemizuojant su psichoanalitinėmis meno interpretacijomis. Turint tai omenyje, determinizmo ir naujovės (ne)galimybės problema iškyla kaip didžiausias iššūkis ir jau pristatytai tapatinimosi teorijai, ir jos pagrindu numatytoms literatūros kūrinių analizėms. Tačiau prieš pereinant prie šio klausimo Lacano darbuose, verta bent trumpai aptarti ryškesnius filosofijos atvejus, kuomet bandyta ne atmesti psichoanalizę apskritai, o veikiau pratęsti, pakeisti ir papildyti svarstymus apie praeitį ateities bei naujumo konceptais. Du bene žymiausi visiškai skirtingomis perspektyvomis grindžiami tokio pobūdžio projektai – hermeneutinė Freudio idėjų pertvarka Paulio Ricœur'o filosofijoje ir Gilles'o Deleuze'o bei Félixo Guattari šizoanalizė.

Pirmuoju atveju svarbesnė ne puikiai žinoma giminystė tarp Freudio ir autorių, kuriuos Ricœuras taipogi laikė įtarumo hermeneutais (Marxas, Nietzsche), o visiškai kita mąstymo kryptis, kurią jis sukabino su psichoanalize kaip antrą ontologinės simbolio sąrangos pusę – Hegelio teleologija: „dvasia yra paskutinybės santvarka, o nesąmonybė – pirmutinybės santvarka. <...> Tie patys simboliai turi šiuos du matmenis ir gali būti paaiškinti šiomis dviem priešingomis interpretacijomis“ (Ricœur, 2001: 85). Plėtodamas šią mintį studijoje *Freudas ir filosofija* (1965) Ricœuras ne tik išgrynino Freudio interpretacijos teoriją, bet ir, kaip pats teigia, siekė pratęsti ir papildyti psichoanalitinius regresijos (praeities kartojimo) apmąstymus progresyviu (naujos ateities) vektoriumi. Trumpai tariant, remdamasis hermeneutika ir Hegelio filosofija, Ricœuras bandė konceptualizuoti tai, kas, anot jo, Freudio teorijoje liko neišplėtota – kūrybinę simbolio funkciją, jo galią steigti naujas reikšmes.

Tuo tarpu Deleuze'o ir Guattari filosofijoje psichoanalizė ne tiek pratęsiama, o veikiau perkuriama. Veikale *Anti-Edipias* (1972), kaip sufleruoja jau pats pavadinimas, autoriai polemizuoja su tuo, ką jie vadina Vakarų kultūros „edipizacija“. Tiesa, kaip ir Lacanas, patį Edipo kompleksą jie suvokia daug plačiau nei vien berniuko geismas motinai bei konkurencija su tėvu, tačiau akcentuoja, jog šis bene žymiausias psichoanalizės konceptas nurodo ne universalią taisyklę, o istorišką ir kontingentišką reiškinių.

Deleuze'o ir Guattari teigimu, geismo surišimas su draudimų sistema ir redukavimas į nepasiekiamo idealo (arba stokojamą objekto) siekį – tai kultūrinis ir politinis procesas, kuris prasidėjo daug anksčiau nei Freudų tyrimai, tačiau būtent juose buvo įtvirtintas kaip mokslinė tiesa. Anot jų, kad ir kaip bebūtų paradoksalu, nesąmonybė – konceptas, kuris esą iš pradžių turėjo potencialą atverti į racionalumą orientuoto Vakarų mąstymo užspaustą tikrovės ir kultūros dalį – psichoanalizėje buvo redukuota į išstumtą turinį, kurį neurotikas kartoja įvairiomis reprezentacijomis, t. y. aplinkkeliais ir iškreiptai, bet vis vien *reprodukuoja* tai, kas jau egzistuoja, o ne *kuria* naujus turinius. Būtent tai siedami su žymiuoju kompleksu, filosofai pabrėžia, kad „psichoanalizė neišrado Edipo“ (2000 [1972]: 269), tačiau ir teoriniais svarstymais, ir terapine praktika sutvirtina jį, skleidžia ir prisideda prie Vakarų kultūroje įsigalėjusios geismo represavimo⁷.

⁷ Deleuze'as ir Guattari naudoja du atskirus terminus: *refoulement* (*Anti-Edipo* vertime į anglų kalbą verčiamas *repression*) ir *répression* (*Anti-Edipo* vertime į anglų kalbą verčiamas *social repression*). Viena vertus, šitaip išsaugojama Freudų įvesta skirtis tarp *išstūmimo* (vok. *Verdrängung*, pranc. *refoulement*, angl. *repression*) – minčių, jausmų arba prisiminimų pavertimo nesąmoningais, ir *slopinimo* (vok. *Unterdrückung*, pranc. *répression*, angl. *suppression*), kurį psichoanalizės pradininkas aiškino kaip silpnesnį procesą (perkėlimą ne į nesąmonybę, o ikisąmoningumą, kurio turiniai gali būti įsisąmoninti be psichoanalizės). Kita vertus, kvestionuodami pačią skirtį tarp individualios psichikos ir socialinės sferos, šie filosofai aiškina, jog abu procesai yra politiniai ir tarpusavyje glaudžiai susiję. Žinoma, Deleuze'as ir Guattari nebuvo pirmieji, kurie judėjo šia kryptimi. Antai, neomarksistinės Frankfurto mokyklos atstovas Herbertas Marcuse savo veikale *Erosas ir civilizacija* (1956) žodžiu *repression* nusakė ideologinę priespaudą, kuri apmąstoma per analogiją su psichiniu išstūmimu, tačiau šitaip jis suskildė skirtumą tarp dviejų terminų, kuriuos įvedė Freudas ir po to perėmė ne tik Deleuze'as bei Guattari, bet ir daugelis kitų prancūzų filosofų. Šis kontekstas atrodo svarbus dėl dviejų priežasčių: (i) būtina pabrėžti, jog *Anti-Edipo* Edipo kompleksas aiškinamas ne tik per psichinį išstūmimą, bet ir akcentuojant politinį šio proceso matmenį, (ii) verta turėti omenyje, jog tai, kas Freudų veikalų vertimuose į lietuvių kalbą vadinama *išstūmimu*, kai kurių lietuvių autorių tekstuose (Andrijauskas, 2016, Kardelis, 2016 kt.), veikiausiai remiantis šio koncepto vertimu į anglų kalbą (*repression*), nusakoma žodžiu *represavimas*. Pastarieji atvejai atrodo problemiški ir dėl nesutapimo su Freudų vertimais, ir todėl, jog žodžiu *represavimas* (lietuvių kalboje daug dažniau siejamo su politika nei *išstūmmas*) būtų tikslingiau versti antrąjį Freudų terminą (vok. *Unterdrückung*, pranc. *répression*, angl. *suppression*), kuris ne veltui *Anti-Edipo* vertime į anglų kalbą verčiamas kaip *social repression*.

Atsispirdami ne nuo neurotiko, o psichotiko figūros – asmens, kuris psichoanalizėje aiškinamas kaip tas, kuris nepraeina Edipo komplekso ir neįsityvirtina simbolinėje plotmėje (žr. Lacan, 1997 [1956]: 192-193, Leader, 2020: 73-76) – bei remdamiesi nevakarietiškas bendruomenes tyrinėjusių antropologų darbais, Deleuze'as ir Guattari vystė tai, ką vadino *šizoanalize*. Joje geismas siejamas ne su stoka, o gamyba ir kūryba, tačiau tuo pačiu atribojamas ir nuo individualaus subjekto. Siekdami įveikti tokias tradicines Vakarų mąstymo priešpriešas kaip „gamta / kultūra“, „individas / kolektyvas“, „originalas / dublikatas“, autoriai ir geismą, ir nesąmonybę visiškai atsiejo nuo reprezentacinės simbolio logikos, kurios pagrindu mąstė ir Freudas, ir Lacanas, ir tas pats Ricėuras.

Pripažindami, jog abu šie projektai savaip vertingi dėl nenumatytos ateities apmąstymo, toliau pristatysime jos konceptualizaciją vėlyvojo Lacano psichoanalizėje, į kurią pirmuoju atveju neatsižvelgta apskritai, o antruoju tik sąlyginai⁸. Ji ne tik paneigs psichoanalizės kaip praeities kalėjimo įvaizdį, bet ir esmingai papildys šiai disertacijai svarbiausias idėjas – subjekto sampratą ir tapatinimąsi. Pradėsime nuo tikrovės plotmės, kurią Lacanas išskyrė greta įsivaizduojamybės ir simbolinės plotmės ir kuri atveria galimybę psichoanalitiškai artikuliuoti visiškai asocialias patirtis bei jų vietą subjekto diskurse. Tada aptarsime, kodėl subjektas psichoanalizėje laikomas skilusiu ne tik tada, kai susiduria su įtampa tarp nesuderinamų simbolių sistemų, o visuomet. Galiausiai, išryškinsime, kaip tapatinimasis su jau egzistuojančiais, Kito primestais arba siūlomais simboliniais vaidmenimis leidžia sukurti diskursyvinį perteklių, kuris gali tvirtai būti laikomas psichoanalitine naujovės konceptualizacija.

1.3.2. Tikrovės plotmė ir diskurso ribos

Norint suprasti, kaip tapatinimasis gali būti naujovės gamyba, būtina remtis visomis trimis Lacano išskirtomis psichikos ir diskurso plotmėmis, t. y. ne tik įsivaizduojamyste, simbole, bet ir tikrovės plotme (pranc. *le réel*,

⁸ Tiksliausia būtų sakyti, jog kai kuriais klausimais Deleuze'as su Guattari vadovaujasi tais pačiais principais, kurie būdingi ir Lacanui, kai šis apmąsto tai, kas pranoksta simbolinės plotmės dėsnius – tikrovės plotmė, psichotinė psichikos sąranga ir kt. Nepaisant to, kai kuriuos minties panašumus pranoksta pagrindinis skirtumas: tai, ką Lacanas teigia besant išimtimis, Deleuze'o ir Guattari mąstyme funkcionuoja kaip teorijos esmė. Atitinkamai, didelė dalis psichoanalitinių sąvokų (išstūmimas, slopinimas, dalinis objektas, perstūmimas ir kt.) šizoanalizėje panaudojamos radikalčiai desubjektyvizuotos ontologijos plėtočiai.

angl. *the real*). Pastaroji struktūrinėje psichoanalizėje žymi ne objektyvią empirinę realybę (pranc. *réalité*, angl. *reality*), į kurią nurodo kalba, o tai, ko subjektui nepavyksta įtraukti nei į įvaizdintąją, nei į simbolinę plotmę, t. y. neišsina paversti nei vaizdiniu, nei vaidmeniu, nei protu suvokiama idėja, nei apskritai integruoti į jokią socialinę ar kultūrinę sistemą. Ji pasirodo vien kaip išimtis, įtrūkis arba absoliutus nelogiškumas ir dėl to yra ne pozityvi substanciali užkalbinė būtis, o grynasis negatyvumas. Tai tam tikro simbolinio tinklo plyšys, pasireiškiantis vien nesėkmingais įsimbolinimo bandymais – žodžiais, frazėmis ar net ištisais diskursais, kurie į šią tikrovę gali nurodyti tik iškreiptomis formomis.

Lacano iliustruojami tiesioginiai susidūrimai su tikrovės plotme kartais primena religijos filosofijoje aprašytą santykį su Absoliutu (pavyzdžiui, Abraomo asocialumas ir negeba kalbėti Kierkegaard'o veikale *Baimė ir drėbėjimas*) arba kitu asmeniu (pavyzdžiui, akistata su veidu Levino filosofijoje). Tačiau iš tiesų jo aprašomai tikrovės plotmei daug labiau būdingas ne religinis ar etinis, o trauminis matmuo. Klasikinis pavyzdys – seksualinė prievarta, kurią patyrusi auka negali šio įvykio nei nupasakoti, nei prisiminti. Traumą patyręs žmogus demonstruoja neurotinius simptomus bei riktus, tačiau jų analizė nurodo ne į kurį nors atsiminimą, o vis atsimuša į sieną, už kurios slepiasi net patyrimo metu sąmoningai neišgyventas įvykis.

Viena pirmųjų traumos konceptualizacijų psichoanalizės istorijoje – Freudio pacientės Emos atvejis (Freud, 1981 [1895]: 356). Aštuonerių metų ji patyrė priekabiavimą parduotuvėje, kurio kaip tokio visiškai neatpažino. Vėliau, kai mergaitei suėjo dvylika, du pardavėjai panašioje parduotuvėje pasijuokė iš jos drabužių. Emai ši situacija sukėlė didžiulę paniką, ji ėmė bijoti būti parduotuvėse viena ir būtent dėl šios fobijos pradėjo lankytis pas Freudą. Ilgą laiką ji neprisiminė pirmosios situacijos apskritai ir savo baimę aiškino vien antrąja. Būtent dėl to psichoanalizėje teigiama, jog trauma niekada nebuvo išgyventa sąmoningai, tačiau tam, kad ji imtų veikti, reikia, kad situacija pasikartotų, t. y. reikšmei atsirasti, kaip sako Freudas ir Lacanas, reikalingos dvi „scenos“: pirmosios scenos metu trauma patiriama jos nesuvokiant, o antrojoje scenoje žmogus nesąmoningai reaguoja į pirmąją. Net tada, kai pacientė galiausiai prisiminė pirmąją situaciją, realiai tai buvo retrospektyvi konstrukcija, paremta jos jau turimomis žiniomis, patirtimis ir t. t., o ne įvykio metu išgyventos patirties atpasakojimas. Jei lygintume žmogaus atmintį su įrašymo paviršiumi, galėtume sakyti, jog trauma (atitinkamai ir tikrovė) yra tai, kas lyg ištrinta, nors niekada nebuvo įrašyta.

Šis bei panašūs atvejai tiesiogiai susiję su Vakarų kultūroje dominuojančiu požiūriu, jog vaiką reikia „saugoti“ nuo seksualumo. Būtent

dėl šios nuostatos iki brandos subjektui tenka dalyvauti kultūroje, kurioje seksualumas figūruoja, tačiau pats vaikas nežino, kas derama, o kas ne, kas laikytina norma, o kas smerkiama ir pan. Kartais žino minimaliai, kartais spekuliuoja, bet dažniausiai susiduria su tam tikru paradoksu: kaip adresatas gauna arba kaip adresantas nesąmoningai siunčia ženklus, kurių reikšmė nuo jo slepiama. Šia prasme žinios apie seksualumą ateina *per vėlai* ir dėl to subjektas į seksualines patirtis dažnai reaguoja *pavėluotai* (*après-coup*). Būtent dėl to Vakaruose su pacientais dirbantys psichoanalitikai itin dažnai susiduria su būtent seksualinėmis traumomis.

Šitaip suprantamas traumos konceptas savotiškai keičia ir pačią psichoanalitinės interpretacijos sampratą. Anksčiau teigėme, jog vadinamosiomis nesąmonybės operacijomis (perstūmimu, sutirštinimu, perkėlimu ir kt.) slepiama tiesa, kuri problemiška dėl subjekto patiriamo konflikto tarp nesuderinamų simbolinių sistemų. Ši nuostata Lacano psichoanalizėje neneigiama ir dažnai funkcionuoja kaip interpretacijos kelrodis. Tačiau lygiai taip pat gali būti, jog interpretacija pasieks tam tikrą diskurso nesutapimą, už kurio glūdės ne išstumtas simbolinis vaidmuo, išstumtas geismas ar išstumta priklausomybė nuo tam tikro Kito, o trauma, kuri apskritai neišsitenka simbolinėje plotmėje. Kitaip tariant, nesąmonybės operacijomis bus atliekamas ne tiesos, kuri tam tikroje simbolinėje sistemoje nepriimtina, smerktina ar pan., pridengimas, o tam tikros išimties, kuri negali būti įreikšmintą *jokiomis* subjektui prieinamomis simbolinėmis sistemomis, maskavimas.

Trauma yra *tikra* – tai kieta šerdis, kuri priešinasi įsimbolinimui. Tačiau iš esmės nesvarbu, ar prieš tai ji turėjo savo vietą, ar „iš tiesų įvyko“ vadinamojoje realybėje, svarbiausia tai, kad ji sukuria seriją struktūrinių padarinių (perstūmimų, pakartojimų ir pan.). <...> trauminis įvykis – tai įsimbolinimo nesėkmė, kuri niekada nebuvo duota pozityviai ir gali būti sukonstruota tik retrospektyviai iš struktūrinių savo padarinių. Visas traumos poveikis kyla iš iškraipymų, kuriuos ji sukelia simbolinėje subjekto visatoje. <...> pati Tikrovė [*the Real*] – tai skylė, tarpas, atsivėręs simbolinės tvarkos viduryje, stoka, aplink kurią struktūruota simbolinė tvarka (Žižek, 1989: 183, 191).

Taigi, įvairūs paradoksai psichoanalizėje gali būti interpretuojami dvejopai: arba jie siejami su konfliktais ir įtampomis simbolinėje plotmėje, arba aiškinami įsimbolinimo nesėkme. Šios dvi galimybės viena kitai neprieštarauja ir dažniausiai tarpusavy derinamos: tikrovės plotmė kaip tam tikra riba psichoanalitiko fiksuojama tik tada, kai savotiškai išsenka

simbolinių ryšių tyrimas. Iš vienos pusės, tai žymi tam tikrą interpretacijos ribą ir dėl to galėtų atrodyti, jog tikrovės plotmės konceptas – tai tiesiog konstrukcija, žyminti paties interpretuotojo ribotumą. Iš kitos pusės, Lacanas šią idėją įsivedė tam, kad užkirstų kelią bet kokioms psichoanalitiko projekcijoms. Mat susidūrus su tam tikru akligatviu, labai lengva nesąmonybės operacijų interpretaciją tęsti pagal tas simbolines sistemas, kuriomis operuoja pats psichoanalitikas. Šitaip žiūrint, tikrovės plotmė konceptualiai atlieka priešingą funkciją – žymi ne tyrėjo, o diskursyvinio subjekto ribas. Jei diskursą traktuojame kaip tokį, kuris apskritai neturi sakytojo, tada galime vadovautis bet kokiais žiniomis ir paaiškinti bet koki paradoksą, nesutapimą, elipsę ir pan. Tačiau psichoanalitinės interpretacijos tikslas – paaiškinti subjekto ryšį su jo kalba. Kitaip sakant, interpretuoti ne tai, ką tam tikras diskursas gali reikšti kitiems, o tai, kaip jis suręstas iš konkretaus sakytojo perspektyvos.

Nepaisant minėto ryšio tarp traumos ir seksualumo, tikrovės plotmė gali būti fiksuojama ir visiškai kitokiose, iš pažiūros nei žiauriose, nei baisiose situacijose. Žvelgiant formaliai, trauminis gali būti bet koks įvykis, kurio metu simbolinės sistemos, kuriomis subjektas operuoja kaip koordinatėmis, pasirodo nepakankamos ir patirtis lieka neįsimbolinta. Būtent dėl to ką tik cituotasis Žižekas teigia, jog iš lakaniškos perspektyvos trauminis gali būti įsimylėjimas, anglų kalboje nusakomas kaip kryptis (*falling in love*). Subjektas gali plėtoti meilės diskursą remdamasis iš religijos, meno kūrinų, dominuojančios ideologijos ir visos eilės kitų rezervuarų perimtais ženklais, tačiau jam vis vien nepavyksta niekaip artikuliuoti momento, kai pamilo kitą žmogų. Paprasčiau tariant, subjektas gali nupasakoti pažintį, pirmus vakarus ar nuotykius kartu, svarbius gestus, aplinkinių reakcijas, tačiau niekaip negalės atsakyti į klausimą „kada aš šį žmogų pamilau?“. Kiekvienas bandymas suformuluoti atsakymą bus tik pakaitalas, perstūmimas, o meilės kaip įvykio tikrovė vis vien liks neįsimbolinta. Kaip ir trauma tradicine šio žodžio prasme, meilė reikšis įvairiais paradokais, klaidomis, nelogiškais poelgiais ar frazėmis, tiesiog niekas iš šalies nevadins to neurotiniais simptomais, mat pats meilės neracionalumas – tai Vakarų kultūroje puikiai atpažįstamas įvaizdis. Nepaisant to, iš paties mylinčio subjekto perspektyvos, jo žodžiai ir veiksmai tėra pasekmės, t. y. niekada sąmoningai neišgyventos patirties padariniai.

Taigi, trauminis patirties pobūdis nėra objektyvus: tai, kas vienam – trauma, kitam – kasdienybė. Atitinkamai, ir pati tikrovės plotmė žymi ne objektyvią realybę, o simboliškumo ribą iš tam tikros konkrečios perspektyvos. Atliekant kultūros reiškinių psichoanalizę, šios konkrečios

perspektyvos ribos gali būti gana plačios, mat interpretuojamas diskursas, kuriame dalyvauja kolektyvas ar net ištisa visuomenė. Tačiau tokiais atvejais trauminės tikrovės idėja aktuali ne ką mažiau. Būtent ja remdamasis, tas pats Žižekas teigia, jog AIDS epidemija Amerikoje XX a. pabaigoje bei neseniai vykusį Korona viruso pandemiją viešajame diskurse funkcionavo būtent pagal trauminės tikrovės logiką (Žižek, 2020: 110-111). Pavieniai žmonės gali aiškiai žinoti, kas yra tam tikra liga, kaip nuo jos saugotis ir t. t., tačiau žvelgiant iš kolektyvinės perspektyvos, žiniasklaidos pranešimuose bei politikų kalbose gausu prieštaravimų, paradoksų ir nesutapimų, kurie žymi įsimbolinimo nesėkmę. Kitaip tariant, pavienėse simbolinėse sistemose virusui suteikiama aiški ir konkreti reikšmė (mirtinas susirgimas, lengvam gripui analogiška liga, valdžios priemonė valdyti žmones ar dar kita), tačiau vieši konfliktai ir ideologinės kovos liudija, jog Vakarų diskurse atsiveria skylė. Bent kurį laiką jos neišėjo pridengti jokiomis simbolinėmis operacijomis – nė viena sistema neturi pakankamai resursų ir galios įtvirtinti vienos viruso reikšmės visiems.

Be abejo, psichoanalitinė socialinių reiškinių interpretacija sudėtinga dėl to, kad čia diskursyvinis subjektas tampa kolektyviniu. Jo ribas nustato tyrėjas, tačiau tai visuomet gali būti ginčytinas sprendimas (ypač svarstant ne apie pasaulines, o konkrečios tautos istorines traumas). Tačiau tokių tyrimų pavyzdys šiai disertacijai aktualus tuo, jog liudija, kad struktūrinė psichoanalizė tyrinėja diskursus, kurių sakytojas nebūtinai yra ant kušetės gulintis pacientas. Prie šios problemos grįšime kitoje darbo dalyje, kurioje aptarsime, kokio tipo subjektai gali būti nagrinėjami struktūrinėje literatūros psichoanalizėje.

1.3.3. Dvi subjekto skilimo sampratos

Visuotinai žinoma tezė, jog psichoanalizėje subjektas laikomas skilusiu, tačiau būtina šią idėją susieti su Lacano įvesta perskyra tarp simbolinės ir tikrovės plotmės. Tai leis išryškinti specifinę subjekto sampratą Lacano darbuose, mat skirtingai nuo Freudo, šiam psichoanalitikui subjekto sąvoka nebuvo savaime suprantama.

Kaip jau minėta, psichoanalizėje tyrinėjami diskurso paradoksai, prieštaravimai ir nesutapimai, kurie atsiranda dėl to, kad subjektas vienu metu vadovaujasi keliomis tarpusavyje nesuderinamomis simbolinėmis sistemomis. Šitai gali reikšti ir žodine kalba, ir gestais, ir poelgiais, ir bet kokiais veiksmais, kurie priklauso vadinamajai antrinei ženklinei sistemai. Šiuo principu vadovavosi ir Freudas, atlikdamas sapno, rikto, anekdoto ar

neurotinio simptomo analizę. Susidūręs su nesutapimu tarp to, kas deklaruojama tiesiogiai, ir to, kas pasakoma implicitiškai, kiekvienu atveju jis bandydavo atsekti, kokiomis operacijomis paslepiama latentinė tiesa. Iš pradžių taikęs šį žodį tik sapnams, vėliau ir kitus minėtus darinius jis vadino „kompromisais“ (Freud, 1981b [1900]: 468; 2014 [1915-1917]: 66 ir kt.). Kalbant struktūrinės kalbotyros terminais, galima sakyti, jog šie kompromisai – tai diskursyvinė pastanga suderinti priešingas to paties ženklo, fragmento ar diskursyvinio veiksmo reikšmes. Būtent tokiu būdu fizinis simptomas (pavyzdžiui, nesužeistos rankos skausmas, liudijantis tapatinimąsi su žmogumi, kuris ranką susilaužė) leidžia vienu metu ir išreikšti tapatinimąsi, ir nutylėti. Atitinkamai, sapnai leidžia ir nerealizuoti tam tikro, dažniausiai uždrausto geismo, ir netiesiogiai, aplinkkeliais, užuominomis jį patenkinti. Rikta leidžia vienu metu ir nepasakyti to, kas nepriimtina, ir netiesiogiai pasakyti ir t.t.

Pats kompromisų poreikis liudija, jog kiekviena simbolinė sistema struktūrinėje psichoanalizėje suvokiama ne kaip neutrali paradigma, kurioje skirtumo principu tiesiog įsteigiamos ženklų vertės, o kaip vertybinė, norminė, draudimo struktūra. Būtent dėl to vieni dalykai konstituojami kaip geidžiami, kiti kaip smerktini, vieni kaip savi, kiti kaip svetimi ir pan. Ir Freudą, ir Lacaną reikšmė domino ne apskritai, ne savaime, o tuo, kaip ji susijusi su subjektu, kuris skyla tarp sąmonės ir nesąmonybės. Dėl to galėtume sakyti, jog psichoanalizėje tyrinėjama ne prasmė, bet dviprasmybės. O jos gali atsirasti tik tada, kai reikšmė realizuojama diskurse. Todėl, atitinkamai, simbolinės sistemos Lacanui nebuvo pagrindinis tyrimo objektas, jos jam aktualios tik tiek, kiek subjektas vadovaujasi jomis sakydamas, rašydamas ar atlikdamas tam tikrą diskursą. Struktūrinėje psichoanalizėje remiamasi struktūrinės kalbotyros nuostata, jog ženklo vertė įsteigiama per skirtumą nuo kitų sistemos ženklų, tačiau psichoanalitiškai tyrinėjamos ne pačios sistemos, o diskursai, kuriuose įvairiais kompromisais realizuojami konfliktai tarp nesuderinamų sistemų.

Tačiau Lacano teorijoje diskursas vertinamas ne tik kaip pasidalinęs tarp įsivaizduojamybės, kurioje vadovaujamasi tartum natūraliomis, kasdienėmis, savaime suprantamomis intuicijomis, ir simbolinės plotmės, kurioje glūdi paslėpta, išstumta, latentinė tiesa. Diskurse taip pat esama ir įtrūkių, kurių neišaina įsimbolinti. Dėl to subjektas skilęs ir visiškai kita prasme: jis yra ne tik kompromiso tarp nesuderinamų reikšmių autorius, jis yra tas, kuriam tenka laviruoti tarp simbolinės plotmės ir tikrovės. Struktūrinėje psichoanalizėje būtent šis skilimas yra pamatinis ir neišvengiamas, o ne tiesiog dažnai pasitaikanti galimybė.

Hipotetiškai simbolinių konfliktų žmogus gali išvengti – gyventi pagal vienos sistemos taisykles ir nesusidurti su jokiais situacijomis, kur reikia įtikti skirtingiems adresatams, prisiderinti prie priešingų vertintojų ir pan. Taip žiūrint skilimas simbolinėje plotmėje – tai kontingencija. Tuo tarpu skilimas, dėl kurio subjektas viena koja stovi simbolinėje, o kita – tikrovės plotmėje, įvyksta vos įveikus Edipo kompleksą ir išlieka visą gyvenimą. Anot Lacano, taip yra dėl to, kad pamatiniai egzistencijos klausimai apskritai negali būti įsimbolinti:

Esama ir kai ko radikalai neasimiliuotino į signifikantą [signifikanto tvarką kaip simbolinę plotmę]. Tai paprasčiausiai vienatinė subjekto egzistencija. Kodėl jis čia? Iš kur jis atėjo? Ką jis čia veikia? Kitaip tariant: kodėl jis išnyks? (Lacan, 1997 [1956]: 179-180).

Kai kuriais atvejais vienatinės egzistencijos klausimą Lacanas sieja su lytimi arba skirtumu tarp gyvybės ir mirties. Tačiau galima sakyti, jog atitinkamai neatsakomas yra ir subjekto tapatybės klausimas „kas aš?“. Kad ir kaip tiksliai, griežtai ir aiškiai Kitas įvardintų subjekto tapatybę, kad ir kaip aiškiai pats subjektas suderintų prisiimtus vaidmenis, šitaip sukuriamas simbolinis tinklas vis viena tebus priedanga, slepianti tą subjekto dalį, kuri priklauso ne simbolinei, o tikrovės plotmei. Taip yra todėl, kad struktūrinės psichoanalizės perspektyvoje subjektas kaip toks – tai ne konkretus simbolinis vaidmuo, ne vardas, profesija ar socialinis statusas, o pozicija, kurioje įsimbolinimas niekada nesibaigia. Kitaip tariant, *subjektiškumas – tai įsimbolinimo vyksmas*. Liovęsis įsimbolinti, subjektas liautųsi būti kalbine būtybe, vadinasi, jis jau būtų nebe subjektas.

Be abejo, simbolinėje plotmėje dažnai verda įvairūs ir įnirtingi konfliktai bei permainos. Vieni simboliniai vaidmenys prisiimami kaip savastis, kiti atmetami, dar kiti perstumiami, kartais susitapatinama net ne su vaidmeniu, o kitu subjektu, dar kitais kartais keletas vaidmenų sutirštinami į vieną ir t. t. Tačiau vienatinės egzistencijos kaip vienatinės artikuliuoti neįmanoma. Ji gali pasirodyti tik kaip tikrovės plotmė – nepaaiškinama klaida žodiniame diskurse, nesuprantamas gestas veikiančio subjekto elgesyje, nė viena simbolinė sistema nepaaiškinamas poelgis ir pan. Iš Lacano perspektyvos būtent toks bevietsis, jokiais nesąmonybės operacijomis ir interpretacijomis nepaaiškinamas elementas, žymintis įsimbolinimo nesėkmę, tuo pačiu žymi ir patį subjektą, mat tik per nesėkmę įsimbolinimas pasirodo kaip vyksmas ir pastanga, o ne jau pasiektas rezultatas. Būtent tai pabrėžia vienas autoritetingiausių Lacano komentuotojų – Slavojus Žižekas:

Lacano atspirties taškas yra tai, kad simbolinė reprezentacija visuomet iškreipia subjektą, tai visuomet perstūmimas, nesėkmė – subjektas negali rasti singifikanto, kuris būtų „sąvas“, jis visuomet pasako per daug arba per mažai. Trumpai tariant, pasako ką kita nei siekė. <...> *reprezentacijos nesėkmė – tai pozityvi jo [subjekto] sąlyga*. Subjektas bando artikuliuoti save reikšminėje reprezentacijoje, šis reprezentavimas nepavyksta, vietoj gausos susiduriame su trūkumu, ir ši dėl nesėkmės atsivėrusi skylė kaip tik ir yra subjektas (Žižek 1989: 184, 198).

Stoka vietoj gausos žymi tai, jog subjektas nėra kokia nors ypatingai turtinga, įvairiaspalvė, daugialypė substancija, kurios tiesiog „neišeina nusakyti“ ar „neišeina išreikšti žodžiais“ dėl kalbos skurdumo. Lacano mąstymas juda absoliučiai priešinga kryptimi nei toks kasdienis supratimas. Pirmapradiškai sutapatintas su stoka ir negatyvumu tikrovės plotmėje, subjektas yra tai, kas lieka po simbolinių operacijų kaip *pašalinis efektas*, rudimentas; galėtume net sakyti, šiukšlė ar pakuotė, jei svarstytume grynai apie kapitalizmo ideologiją, kurioje tapatybės vartojamos kaip produktai. Tačiau Lacanas šio principo neapriboja jokia viena kultūrine ar politine santvarka. Čia svarbiau tai, kad jei nebūtų įsimbolinimo, nebūtų ir šio likučio.

Psichoanalizėje dažnai fiksuojama, jog įsivaizduojamybėje šis likutis susiejamas su intuicija, kad esama prigimtinės, ikikalbinės ar net transcendentinės tapatybės dalies, kuri egzistavo nuo pat pradžių. Tačiau šitai tėra retrospektyvus išpūdis. Subjektiškumas randasi tik su kalba ir todėl ta skilusio subjekto dalis, kuri priklauso tikrovės plotmei, atsiranda tik kartu su simboline plotme. Būtent tai yra svarbiausias tikrovės plotmės paradoksas: ji pasirodo kaip išimtis, kurios neišėjo įsimbolinti, tačiau iš tiesų ji yra simbolinių operacijų perteklius.

Esama tikrovės kaip atspirties taško, bazės, įsimbolinimo proceso pamato (dėl to Lacanas kalba apie „tikrovės įsimbolinimą“); šia prasme tikrovės plotmė *esti pirmiau* simbolinės, kuri ją struktūruoja, kai tik pagauna į savo tinklą. <...> Tačiau tikrovė tuo pačiu yra gaminys, atraiža, liekana, įsimbolinimo skiautė, kuri pagaminama paties įsimbolinimo (Žižek 1989: 191).

Taigi, tapatindamasis subjektas ne tik atsako į Kito interpeliaciją, bet kartais taipogi pačiu atsako diskursu pagamina perteklių, kuris priklauso tikrovės plotmei. O tai reiškia, jog tapatinimasis gali būti ne tik jau egzistuojančių vaidmenų *atitikimas*, bet ir tam tikros naujovės *kūrimas*. Ši kūryba – tai visiškai kitokia transgresija nei įprastas draudimo pažeidimas. Subjektas ne tiek prasižengia simboliniam priesakui, ne pažeidžia nurodymą,

o žengia anapus tam tikros Įstatymo tvarkos apskritai. Atlikdamas įprastą simbolinę transgresiją, subjektas tampa „nusikaltėliu“, „vagimi“, „žudiku“ ir pan., o jo veiksmas visuomenėje sankcionuojamas kaip „žala“, „nuodėmė“ ir pan. Tuo tarpu kūrybinė transgresija ardo pačią nusistovėjusią simbolinę sistemą, mat atliekamas veiksmas, kuris apskritai negali būti kategorizuojamas. Būtent tai vyksta, kai tapatindamasis su tam tikru simboliniu vaidmeniu – „tėvas“, „kaubojus“, „dailininkas“, „lovelasas“ ir t. t. – subjektas atlieka aktą, kuris nefunkcionuoja nei kaip vaidmens atitikimas, nei kaip neatitikimas, o pakeičia pačią „tėvo“, „kaubojaus“ ir t. t. sampratą. Be abejo, šio pokyčio ribos gali varijuoti: kartais transformuojamas vien šio subjekto santykis su simbolinėmis sistemomis, kuriomis jis operuoja, o kartais transformaciją patiria ir tam tikra visuomenė, kuri pradeda vadovautis nauja atitinkamo vaidmens samprata. Kultūros psichoanalizėje, tyrinėjant politines arba menines revoliucijas, dažniausiai fiksuojamas antras variantas, tuo tarpu psichoanalitikams, kurie dirba su pacientais, svarbesnis individualaus subjekto pokytis. Tačiau iš tiesų šios dvi perspektyvos skiriasi ne kardinaliai, o laipsniu, kadangi abiem atvejais kūrybinę transgresiją sudaro du etapai: nesimbolinto pertekliaus gamyba ir tam tikros simbolinės sistemos prieaugis, kuriuo perteklius inkorporuojamas. Būtų problemiška transgresiją vadinti kūrybine be antrojo etapo, mat tai būtų žingsnis anapus simbolinės plotmės, kuris taip ir lieka visiškai negatyvus. Kadangi nesąmonybė Lacano teorijoje aiškinama kaip intersubjektyvi sąveika, galima sakyti, kad transgresija sukurs prieaugį tik tada, jei įsitvirtins bent tarp kelių subjektų (jei ne visuomenėje, tai bent tam tikroje bendruomenėje ar draugijoje). Čia išryškėja dar vienas paradoksas, tačiau Lacano teoriją nuosekliai atitinkantis principas: tam, kad transgresija virstų kūryba, tai, kas nepaaiškinama, turi būti suprasta.

Žinoma, anaip tol ne visi diskursai yra transgresiniai čia apibūdinta prasme. Ne visuose esama paradoksų ar prieštaravimų, kurie žymi simbolinės plotmės įtrūkį. Kaip jau minėjome, kartais psichoanalitinė interpretacija gali visiškai išsitemkti simbolinėje plotmėje, t. y. visi iš pažiūros nelogiški ar keisti elementai gali būti paaiškinami kaip kompromisai tarp nesuderinamų perspektyvų. Šioje vietoje iškyla neapeinamas skirtumas tarp psichoanalitinės terapijos ir kultūros psichoanalizės. Terapijoje, anot Lacano, būtina vadovautis nuostata, jog kiekvieno subjekto diskursas renčiamas aplink vienatinės egzistencijos tikrovę, kurios atradimas – tai pagrindinis darbo su pacientu tikslas, kurį pasiekus, psichoanalizė baigiama. Tuo tarpu kultūros, meniniai diskursai dažniausiai būna užbaigti ir tiesiog negali būti tęsiami tol, kol bus pasiektas tam tikras interpretacijos kriterijus. Turint tai omenyje, verta atskirti dvi tikrovės plotmės kaip koncepto funkcijas:

1. Aksiomatinė: tikrovės plotmė – tai vienas pamatinių Lacano psichoanalizės konceptų, kuriuo grindžiama ir subjekto, ir tapatinimosi, ir diskurso samprata.

2. Metodologinė: nepaisant to, kad funkcionuoja kaip būtina prielaida, tikrovės plotmė gali būti fiksuojama ne kiekvieno diskurso analizėje.

* * *

Apibendrinant šią darbo dalį, tapatinimosi sampratą struktūrinėje psichoanalizėje sudaro trys nariai: subjektas, tapatinimosi objektas (vaizdinys, simbolinis vaidmuo arba kitas subjektas) ir Kitas, kuriam pats tapatinimasis skiriamas kaip diskursyvinis aktas. Šis Kitas, besantis vienu svarbiausių Lacano konceptų ir atskiriantis jo teoriją nuo kitų psichoanalitikų svarstymų apie tapatinimąsi, dažniausiai veikia kaip autoritetas, kuris subjektą interpeluoja – priskiria, siūlo arba perša tam tikrą tapatinimosi objektą. Tačiau svarbu turėti omenyje, kad Kitas – tai ne substanciali savybė, o funkcija, kurią gali atlikti įvairios instancijos. O tai reiškia, jog subjektas, kuris atlieka tapatinimąsi kaip diskursyvinį aktą, gali jį skirti adresatui, kuris visiškai nesiekia būti Kitu. Kitaip tariant, besitapatinantis subjektas gali „susirasti“ sau Kitą, prieš kurį tapatinimąsi su objektu atliks kaip spektaklį ir šia prasme adresatui suteiks prerogatyvą funkcionuoti lyg auditorijai.

Vertinant tapatinimąsi ne struktūros narių, o subjekto atliekamų veiksmų aspektu, šioje dalyje išryškinome tris svarbiausias operacijas: (i) asimiliaciją – pastangą prisiimti kitą (vaizdinį, vaidmenį arba subjektą) kaip savastį, (ii) komunikaciją – diskursyvinį aktą, kuriuo kreipiamasi į Kitą, (iii) transgresiją – neįsimbolinto diskurso pertekliaus gamybą. Pastaruoju veiksmu sukuriamas tikrovės plotmei priklausantis tapatinimosi likutis, kurį Lacanas suponavo besant neišvengiamu, tačiau baigtuose diskursuose (pavyzdžiui, meno kūrinuose) jis gali būti fiksuojamas ne visuomet. Tais atvejais, kai perteklius vis dėlto pagaminamas, jį siūlome vertinti arba kaip negatyvią transgresiją, kuri neįsimbolintu diskurso paviršiu pasibaigia, arba kaip kūrybinę transgresiją, kuri pasireiškia pertekliaus integravimu į atitinkamą simbolinę sistemą ir prieaugio sukūrimu.

Formuluodami šią struktūrą rėmėmės ne tik Freudo bei Lacano, bet ir kai kurių jų pasekėjų darbais, įskaitant bene žinomiausio šiuolaikinio psichoanalitinės filosofijos atstovo, Slavojaus Žižeko, išvalgomis bei formuluotėmis. Tačiau skirtingai nei jis (1989: 117-126) bei juo sekanti Audronė Žukauskaitė (2006: 187-188), asimiliaciją su kitu ir komunikaciją su Kitu siūlome traktuoti ne kaip du tapatinimosi tipus, o du to paties

tapatinimosi akto vektorius. Pilnai pripažindami, kad juos svarbu atskirti, sutinkame ir su nuostata, jog sąveika su Kitu dažniausiai funkcionuoja kaip pirmesnė ir svarbesnė, mat prieš bet kokio simbolinio vaidmens prisiėmimą turi egzistuoti Kitas, kuris nustato to vaidmens statusą ir reikšmę atitinkamoje simbolinėje sistemoje. Tačiau vis dėlto manome, jog vaidmens kaip idealiojo ego prisiėmimas ir Kito atliekama interpeliacija – tai ne „įsivaizduojama identifikacija“ ir „simbolinė identifikacija“, o vieno proceso dedamosios.

Šitai atrodo svarbu pabrėžti dėl kelių priežasčių. Visų pirma, vadinamasis simbolinis tapatinimasis, kuris apibrėžiamas kaip „identifikacija su vieta, iš kurios esame stebimi“ (ten pat.), iš principo negali vykti be tam tikro idealiojo ego. Kiekvienas žvilgsnis (arba kreipimosi veiksmas) numato tam tikrą vaizdinį (arba kreipinį), o tai reiškia, jog diskursyvinė sąveika su Kitu – tai asimiliacijos su idealiuoju ego sąlyga, o ne atskiras tapatinimosi tipas. Antra, nuostata, jog „įsivaizduojama identifikacija yra identifikacija su vaizdiniu, kuris mums patiems patinka“ (ten pat.), kuri akivaizdžiai grindžiama klasikine veidrodžio stadijos samprata, laikytina itin siaura, mat gyvenimo eigoje žmogus tapatinasi ne tik su savo kūno vaizdiniu, į kurį nurodo priešais veidrodį jį laikantys tėvai, bet ir įvaizdžiais, kurie nėra nei malonūs, nei jaukūs, o veikiau kelia kančią, kartais net ir bjaurėjimąsi savimi. Maža to, pats idealusis ego, kuriuo subjektą interpeliuoja Kitas, kaip jau minėjome, pasižymi ne tik įvaizdintu, bet ir simboliu matmeniu (antai, socialinis vaidmuo – tai visų pirma žodis, signifikantas, o tik po to signifikatas, kuris integruojamas į ego kaip įsivaizduojamybės konstruktas). Trečia, mąstant apie vadinamuosius „identifikacinius konfliktus“, atrodo daug svarbiau fiksuoti įtampas, kurios kyla iš to, kad tas pats subjektas prisiima tarpusavyje nesuderinamus simbolinius vaidmenis, o tuo tarpu santykis tarp asimiliacijos su kitu ir komunikacijos su Kitu – tai skirtingi, bet vienas kita papildantys procesai. Galime sutikti su idėja, jog kasdienėse situacijose Kito įtaka dažniausiai lieka nereflektuojama, mat subjektas net nesuvokia besąs interpeliuojamas ir jaučiasi tam tikrą idealųjį ego prisiėmęs pats ar net natūraliai „suaugęs“ su juo. Tačiau dauguma neurotinių konfliktų, kuriuos fiksavo Freudas bei Lacanas, susiję ne su santykiu tarp asimiliacijos ir komunikacijos (pavyzdžiui, tam tikro sūnaus vaidmens ir tėvo veiksmų, kuriais jis tą vaidmenį subjektui primetė), o veikiau su įtampa tarp skirtingų idealijų ego (pavyzdžiui, sūnaus vaidmens, kurį subjektas gauna iš tėvo, ir mylimojo vaidmens, kurį jis prisiima žmonos akivaizdoje). Kaip matysime vėliau, būtent tokie konfliktai tarp simbolių vaidmenų ir net simbolių sistemų figūruos ir analizuojamuose literatūros kūriniuose.

2. STRUKTŪRINĖ LITERATŪROS PSICHOANALIZĖ

Psichoanalitinė literatūros kritika – tai daugiau nei šimtmetį trunkanti praktika, kuria užsiima ne viena psichoanalitinė mokykla ir dėl to esama ne vieno atsakymo į klausimą „ką reiškia psichoanalitiškai dirbti su meniniu tekstu?“. Turint tai omenyje, pirmiausia išryškinsime, kuo lakaniškoji perspektyva skiriasi nuo populiariesnių, vien Freudo darbais grįstų literatūros nagrinėjimo strategijų, be to, kaip Lacano teorija iki šiol taikyta literatūros analizei, kuriomis šių taikymų nuostatomis vadovausimės, o kurias bandysime papildyti bei pratęsti.

Pradėsime nuo trijų pagrindinių psichoanalitinės literatūros kritikos klasikų – Charles'o Maurono, Haroldo Bloomo ir Normano Hollando – ir apžvelgsime, kaip tapatinimasis nagrinėjamas jų tyrimuose. Sieksime įrodyti, jog visų šių trijų autorių darbuose tapatinimasis siejamas su tekstui išorišku asmeniu, o tai nesuderinama su struktūriniu požiūriu į tekstą kaip sau pakankamą reikšminį darinį. Šiuo požiūriu vadovavosi kiek mažiau žinomas, tačiau sistemingiausiai Lacano psichoanalizės konceptus literatūros tyrimuose naudojęs prancūzų kritikas Jeanas Bellemin-Noëlis. Ilgainiui šis tyrėjas savotiškai atsižadėjo Lacano perspektyvos ir bandė grįžti prie Freud, tik ne struktūrinės kalbotyros, o anglosaksiškos kalbos filosofijos pagrindu. Todėl savo tyrime vadovausimės ne visomis Bellemin-Noëlio nuostatomis, o kai kurias iš jų laikysime nepakankamomis ir dėl to darbo eigoje sieksime papildyti.

Šią dalį baigsime struktūrine psichoanalize grindžiamomis subjekto ir diskurso sampratomis, kuriomis vadovausimės konkrečių literatūros kūrinių analizėse ketvirtoje disertacijos dalyje. Šitai leis ankstesnėje dalyje suformuluotą bazinę tapatinimosi struktūrą susieti su literatūra ir, galiausiai, tiksliai apibrėžti, kieno tapatinimąsi su kuo ir prieš ką tyrinėsime.

2.1. Klasikinė psichoanalitinė literatūros kritika: nuo teksto prie asmens

2.1.1. Tapatinimasis į skaitytoją orientuotuose tyrimuose

Žiūrint realistiškai, tapatinasi juk ne kas kita, o žmonės. Tekstai kažką reiškia, atskleidžia arba, priešingai, slepia, intriguoja, kartais net provokuoja, tačiau visa tai tėra juose slypinčios potencijos. Jas aktualizuoja skaitytojai, kurie įsivaizduoja, interpretuoja, įsitraukia arba, priešingai, atsitraukia nuobodžiaudami. Tad nenuostabu, jog tapatinimasis domina ne tik literatūros tyrėjus, bet ir psichologus, kurie nagrinėja spontaniškus psichikos aktus. Nuo

XX a. antros pusės augantis tarpdiscipliniškumo prestižas sudarė sąlygas šioms dviem tyrėjų grupėms ne konkuruoti ar tiesiog dirbti atskirai, o bendradarbiauti. Taip prasidėjo vadinamieji „empiriniai literatūros tyrimai“, kurių fokuso centre – ne paties kūrinio struktūra ar poetika, ne teksto ryšiai su literatūros tradicija ar kultūra apskritai, bet konkrečių skaitytojų patirtys. Būtent tuo išsiskiria amerikietiškoji recepcijos teorija, kurios atstovų darbuose, skirtingai nei Konstancos mokyklos atveju, literatūros suvokimas nagrinėjamas bendraujant su empiriniais skaitytojais.

Vienas žymiausių šios krypties atstovų – Normanas N. Hollandas. Jo tyrimai – tai savotiški eksperimentai, kurių metu pasikviečiamas nedidelis skaičius skaitytojų, jiems pateikiamas tas pats tekstas, o po to prašoma ne moksliskai analizuoti, o veikiau laisvai asocijuoti, dalintis įspūdžiais ir t.t. (Holland, 1975a: 61-62). Šis procesas taip pat papildomas asmenybės testais bei gautų rezultatų palyginimu. Mūsų tyrimui svarbiausia, jog tapatinimąsi Hollandas laikė pamatiniu ir kone svarbiausiu teksto suvokimo dėmeniu:

Interpretacija – tai tapatybės funkcija. <...> Skaitydami mes visi pasinaudojame literatūros kūriniu tam, kad įsimbolintume ir galų gale atkartotume save. Tekstu perdirbame (*work out through*)⁹ mums būdingus geismo ir adaptacijos modelius. Interpretuodami sąveikaujame su kūriniu, paverčiame jį savo psichikos ekonomijos dalimi ir paverčiame save literatūros kūrinio dalimi (Holland, 1975b: 816).

Hollandą domina ne skaitytojų tapatinimasis su autoriumi, pasakotoju ar veikėjais, o tapatinimasis su tekstu. Ši procesą jis apibrėžia trimis psichoanalitiniais terminais, iš kurių išveda tris analizei svarbiausius klausimus:

a) Gynyba: kaip kūrinio siužete, poetikoje ir struktūroje konkretus skaitytojas atpažįsta jam pačiam būdingus išstūmimo mechanizmus?

b) Fantazija: kaip kūrinio istorijoje ir tematikoje skaitytojas atpažįsta savo geismą?

⁹ Freudo psichoanalizėje perdirbimu (*Durcharbeitung*) vadinamas gijimas – nesąmoningos gynybos įveika ir išstumto turinio integravimas į psichiką kaip organišką visumą. Priklausomai nuo konkretaus veikalo, Freudas kartais šį procesą aiškino kaip nesąmoningų idėjų arba geismų *įsisąmoninimą*, o kartais kaip izoliuoto elemento *integraciją be sąmoningo suvokimo* – pavyzdžiui, išstumtas geismas sėkmingai sublimuojamas į veiklą, kuri asocijuojasi su geidžiamu asmeniu per tam tikrą simbolį (tokiu atveju išstumtas turinys lieka nesąmoningas, tačiau nebekuria neurotinių simptomų).

c) Transformacija: kaip įtampa tarp gynybos (išstūmimo) ir fantazijos (geismo) sintezuojama skaitytojo psichikoje bei kokį pokytį suteikia teksto skaitymas?

Anot Hollando, vadovaujantis šiais klausimais, atsiveria naujas tapatinimosi matmuo anapus skaitymo išpūdžių sferos: sąmoningai atpažįstame savo tapatinimąsi su asmenimis, tuo tarpu nesąmoningai patį kūrinį traktuojame kaip asmenį, su kuriuo taipogi tapatinamės skaitymo metu. Tačiau toks požiūris nėra radikaliai naujas, mat gana panašiai mąstė dar Freudas. Jis pabrėžė, kad meno suvokėjas dažnai tapatinasi ne su vienu konkrečiu kūrinio veikėju, o su visa scena (Freud, 1981a [1900]: 264-265): pats būdamas išsiskaidęs į bent tris instancijas (*ego, superego, id*) suvokėjas tapatinasi su tokiu konfliktu tarp personažų, kokį patiria tarp savo psichikos dalių. Hollando originalumas veikiau pasireiškia empiriniu psichoanalizės taikymu, t. y. terapijos principų naudojimu literatūros recepcijos tyrimui.

Tiesa, būtent dėl to Hollando bei jo pasekėjų analizės, anot kai kurių kritikų, daugiau pasako apie skaitytojus nei pačius tekstus (Tyson, 2006: 182). Kaip pabrėžia kontinentinės (hermeneutinės) recepcijos teorijos atstovas Wolfgangas Iseris, Hollandas pervertina indukcinio tyrimo galimybes ir dėl to nepakankamai atsižvelgia į suvokimo struktūras, kurios glūdi pačiame tekste (Iser, 1980: 61-62). Kitaip sakant, literatūra puikiai pasitarnauja kaip atspirties taškas, tačiau realiai psichoanalitiškai interpretuojami patys eksperimentų dalyviai.

2.1.2. Tapatinimasis į autorių orientuotuose tyrimuose

Be abejo, Freudso psichoanalizė literatūros tyrėjams veikiau žinoma ne dėl svarstymų apie recepciją, o dėl veikalų, kuriuose jis meninę kūrybą analizavo kaip autoriaus nesąmonybės raišką. Būtent šią kryptį pasirinko daugelis jo įkvėptų XX amžiaus literatūros tyrėjų, dirbusių dar iki Hollando. Pirmasis tai daręs nuosekliai ir sistemingai – Charles'is Mauronas, savąją prieigą pakrikštijęs terminu „psichokritika“. Paminėję jos prielaidas: rašytojai, kaip ir visi kiti žmonės, pasižymi nesąmoninga asmenybe (*personnalité inconsciente*)¹⁰, kuri siekia pasireikšti. Jos pažinimui Mauronas siūlo keturių metodinių žingsnių programą (Mauron, 1972: 53-58):

¹⁰ Nors Mauronas naudoja prancūzų kalbos žodį *inconscient*, žymintį *nesąmonybę*, samprotavimas apie išstumtą turinį tartum antrą asmenybę akivaizdžiai liudija, kad jis veikiau remiasi *pasąmonės* (*subconscient*) idėja.

1. Skirtingų to paties autoriaus tekstų lyginimas, ieškant ir teminių, ir kalbinių pasikartojimų.

2. Traktuojant šiuos pasikartojimus panašiai kaip laisvas paciento asociacijas, iš jų kuriamas tinklas, žymintis esminius autoriaus obsesijos taškus.

3. Atsižvelgiant į kūrinių parašymo eigą, šiam tinklui suteikiamas diachroninis matmuo, t. y. ieškoma pokyčių laike, stebima transformacijų eiga ir pan.

4. Šis laikinis konstruktas lyginamas su rašytojo biografija, atnaujinamas jos pagrindu ir, galiausiai, ja aiškinamas.

Tokiame tyrime tapatinimasis taip pat siejamas su nesąmone, tik ne skaitytojo, kuris tekstą suvokia, o rašytojo, kuris tekstą pagamina. Tačiau Maurono kritikai neretai pastebi, jog dėl froidistinio dogmatiškumo bei nekritiško darbo su šaltiniais jo analizėse arba viso labo atrandamos psichoanalitinės klišės, arba paprasčiausiai pakartojama tai, ką savo dienoraščiuose ar laiškuose daugiau ar mažiau eksplicitiškai išpažino patys kūrėjai (LeSage, 1974: 275, Hutcheon, 2006: 169). Tokiu atveju galima fiksuoti, kad teksto literatūriškumą užgožia asmens gyvenimas, be to, kad infliaciją patiria pati psichoanalitinė perspektyva, kurios viena svarbiausių taisyklių – nepasitikėti jokiais subjekto deklaracijomis apie save.

Kiek modernesnis (o kai kurių teigimu net postmodernus) į autorių orientuotos kritikos atstovas – Haroldas Bloomas, žinomas dėl vadinamosios nerimo dėl įtakos (*Anxiety of Influence*) teorijos. Jos esmė – psichoanalitinis rašytojo santykio su pirmtakais tyrimas, paremtas prielaida, jog poetinė kūryba gimsta ir vystosi pagal tuos pačius dėsnius, kuriuos psichoanalizė priskiria asmens brendimui. Kitaip sakant, meninę kūrybą siūloma nagrinėti kaip neurotinę dramą, kurioje autorius „suvedinėja sąskaitas“ su literatūros tradicija tartum tėvais.

Mes neigiame, kad esama tokio dalyko kaip tiesiog poetas savaime. <...> poeto skaitymas neatskiriamas nuo visų jo kaip poeto šeimyninių-romantinių santykių (*family romance*). <...> Eilėraščio reikšmė gali būti tik kitas eilėraštis. <...> Kiekvienas eilėraštis – tai neteisinga tėvinio eilėraščio interpretacija (*a misinterpretation of a parent poem*). <...>. Kritika – tai paslėptų kelių, vedančių nuo vieno eilėraščio prie kito, žinojimo menas (Bloom, 1973: 94-96).

Bloomas pasiūlo šešias pagrindines kūrėjo santykio su pirmtaku analizės kategorijas: reakcinis darinys, apvertimas, regresija, išstūmimas, sublimacija, introjekcija / projekcija. Viena vertus, kiekvieną iš jų galima

laikyti tam tikra tapatinimosi variacija: nuo aklos imitacijos iki tapatinimosi slopinimo, nuo sąmoningo bandymo pirmtaką kaip modelį pranokti iki atsidavimo patį pirmtaką valdžiusiam principui ir t. t. Tačiau skirtingai nei psichokritikoje, autorius čia aktualus ne kaip istorinė asmenybė su jos biografija, bet veikiau kaip psychologizuotas „autoriaus vardas“ (žr. Foucault, 2024 [1969]) – Edipo kompleksą savaip išgyvenanti, bet vien kūrinuose išsitenkanti instancija.

Kita vertus, dėl gana siauro požiūrio į Freudo tyrimus Bloomo statusas psichoanalitinėje literatūroje kritikoje su laiku buvo vis labiau kvestionuojamas. Kritikuotas ne tik gan reduktyvus jo rėmimasis Annos Freud gynybos mechanizmų sistema¹¹, bet ir griozdiškas konceptualinis griežtumas: kiekvienas iš gynybos mechanizmų analogijos ryšiu susiejamas ir su tam tikru poetiniu tropu, ir su vizualinės reprezentacijos režimu, ir net su atitinkama teologine sąvoka. Suformavus tokią specifiską schemą, natūralu, jog atsiranda dviguba rizika: arba (i) siekiant atitikimo teoriniam modeliui, bus redukuojamas kūrinio daugiaprasmiškumas, arba (ii) siekiant atsižvelgti į kūrinio įvairialypumą, bus suspenduojami metodologinės sistemos principai. Anot Bloomo kritikės Brooke-Rose, vystant nerimo dėl įtakos analizę, pakaitomis tenka pulti tai į vieną, tai į kitą iš šių kraštutinumų (1987: 32).

* * *

Apibendrinsime atkreipdami dėmesį į tai, kas atsikartoja šių trijų tyrėjų mąstyme. Nepaisant to, kad „pacientas“ vis kitas – empirinis autorius, autorius kaip kūrybos centras, skaitytojas – tapatinimasis kiekvienu atveju siejamas būtent su juo – tekstui išorišku subjektu. Tuo tarpu meno kūrinys funkcionuoja kaip sapnui ar riktui analogiška simptomatinė raiška. Kaip žinia, būtent dėl to literatūrologai nuolat priekaištauja psichoanalitiniam darbui su žodine kūryba nuo pat pirmųjų Freudo bandymų: „menas jums tik priemonė, o tikslas – asmuo“.

¹¹ Siekdama susisteminti Freudo konceptus, susijusius su ego reakcijomis į psichines įtampas, Anna Freud išskyrė dešimt gynybos mechanizmų. Šis projektas nuo pat pradžių buvo vertinamas skeptiškai dėl forsuoto schematiškumo, neatsižvelgimo į išstūmimą kaip pamatinę gynybą bei ego galios pervertinimo (ne veltui jos perspektyva ilgainiui įsitvirtino kaip atskira kryptis, šiandien vadinama ego psichologija). Sutraukdamas dešimt A. Freud kategorijų į šešias, Bloomas ta pačia kryptimi juda dar toliau. Tiesa, tikėtina, jog šitaip sukuriamas paprastumo įspūdis – tai viena priežasčių, kodėl Bloomas gana žinomas Lietuvoje ir cituojamas bei pasitelkiamas nemokslinėje literatūros kritikoje (pavydžiui, Banytė, 2017).

Galbūt tai neišvengiama? Galbūt plati psichoanalitinės literatūros kritikos metodų aibė (įskaitant ir tapatinimosi problematikai mažiau aktualias kritikos kryptis¹²) tik liudija savotišką desperaciją nesėkmingai vis iš naujo bandant įveikti polinkį, esmiškai būdingą iš medicinos kilusiai disciplinai? Galbūt bet koks psichoanalitinis tyrimas neišvengiamai veda tolyn nuo teksto prie kūrėjo arba suvokėjo? Galbūt pats nesąmonybės konceptas iš principo nesuderinamas su struktūralistine teksto samprata, pagal kurią „rašymas sunaikina visus kalbančius balsus ir bet kokias ištakas“, o „skaitytojas yra žmogus be istorijos, be biografijos, be psichologijos“ (Barthes, 1967)? Trumpai tariant, galbūt psichoanalizei apskritai svetimas raštas, literatūra ir dėl to bet kokia kalba suprantama vien per analogiją su tuo, ką balsu ištaria pacientas ant kušetės?

2.2. Jeano Bellemin-Noėlio tekstoanalizė: nuo asmens prie teksto ir atgal

2.2.1. Nesąmoningas teksto darbas

Nuostata, jog psichoanalitinis darbas su literatūra neišvengiamai veda nuo teksto prie asmens, dažniausiai grindžiama požiūriu, jog pati psichoanalitinė praktika – tai gydytojo pokalbis su pacientu. Jis vyksta gyvai ir balsu, tuo tarpu literatūra – tai užrašytas tekstas, su kuriuo turi būti mezgamas ne dialogo, o interpretacinis santykis. Dėl to psichoanalitinių konceptų perkėlimas į meno tyrimą įsivaizduojamas kaip forsutas pritaikymas: juo arba ieškoma paciento pakaitalų (autorius, skaitytojo psichikos), arba pats tekstas traktuojamas lyg žmogus, arba vienu metu atliekamos abi šios klaidos.

Tačiau šis psichoanalizės kaip dviejų žmonių dialogo vaizdinys yra supaprastintas ir neteisingas. Net jei vadovautumėmės hermeneutinėje filosofijoje įprastu dialogo ir interpretacijos lyginimu, ne veltui Paulis Ricėuras Freudą (greta Karlo Marxo ir Friedricho Nietzsche's) laikė vienu iš

¹² XX a. 9 dešimtmetyje ėmė formuotis ir tokia psichoanalitinė literatūros kritika, kurioje pradedama ne nuo klausimo „kas guli ant kušetės (autorius, skaitytojas ar kt.)?“, o „kaip dirbti su literatūra, idant ji būtų ne pasyvus psichoanalizės kaip metodo objektas, o lygiavertis mainų tarp dviejų diskursų partneris?“ (žr. Felman, 1985, Rimmon-Kenan, 1987). Kai kurie šios tyrimų linijos atstovų metodologiniai principai artimi Lacano psichoanalizei, tačiau tapatinimasis šios krypties tyrimuose figūruoja itin retai ir dėl to šiam darbui daug aktualesnė vadinamoji „tekstoanalizė“, kurią aptarsime netrukus.

pagrindinių *įtarumo* hermeneutikos atstovų, kurio darbas su pacientais nuo pat pradžių buvo atliekamas būtent kaip interpretacija, o ne paprastas pokalbis. Užuoat laukęs, kol papildymais, patikslinimais ir reakcijomis į klausimus pacientas geriausiai išreikš savo intenciją, psichoanalitikas tiria nesąmonybę, pasireiškiančią paciento kalboje visiškai nepriklausomai nuo jo intencijos ką nors pasakyti. Tokioje situacijoje kalba funkcionuoja ne kaip tiltas, gyvai susiejantis vidines dviejų subjektų patirtis, o veikiau abiejų subjektų išorėje besantis objektas, kurio reikšmė savotiškai paslėpta ir nuo vieno, ir nuo kito. Dėl to galime sakyti, jog psichoanalitikas paciento balso klausosi lyg rašto: skirtingai nei baigtas tekstas, kalbėjimas tęsiasi, vystosi, tačiau su kiekvienu žodžiu šnekantysis lyg teksto autorius turi atsitraukti ir užleisti vietą reikšmei, kurios dar niekada neturėjo omenyje.

Prancūzų (post)struktūralizme (Derrida, Lacano, Barthes'o ir kt. darbuose) jau seniai įtvirtinta paralelė tarp nesąmonybės ir rašto – tai ne ko kito, o būtent Freudio palikimas. Svarstydamas apie sapnus – reiškinių, kurio interpretavimas padėjo suformuluoti esminius konceptus ir simptomų, ir riktų, ir visos kitos nesąmonybės raiškos tyrimui – Freudas teigė, jog „tikslingiau juos lyginti su rašymo sistema nei kalba“ (Freud, 1981 [1913]: 177). Viena vertus, ši tezė dažniausiai aiškinama tuo, kad sapnuose, anot Freudio, nuotolis laike išreiškiamas atstumu erdvėje (būtent dėl to, pavyzdžiui, du tos pačios sapno scenos elementai gali žymėti tą patį žmogų vaikystėje ir subrendus). Tačiau kita vertus, kadangi nesąmonybė reiškiasi ne tik sapnais, daug svarbesnis pats principas, jog kalbėjimas balsu psichoanalizėje nėra nei pagrindinis, nei kaip nors privileijuotas tyrimo objektas.

Kalbos negalima apriboti vien minties raiška žodžiais, būtina įtraukti ir gestų kalbą bei visus kitus metodus (pavyzdžiui, raštą), kuriais gali būti išreikšta mentalinė veikla (Freud, 1981 [1913]: 176).

Taigi, Freudas dar iki struktūralistų rėmėsi plačia kalbos samprata, tvirtindamas, jog esama ir sapnų kalbos, ir somatinių simptomų kalbos, kūno gestų ir veido išraiškų kalbos ir t. t.¹³ Nesąmonybė operuoja ir žodžiais, ir vaizdiniais, ir net jusliniais patyrimais.

¹³ Verta paminėti, jog Freudas šiuose svarstymuose naudoja žodį *Sprache* (liet. *kalba*, pranc. *langage*), tačiau pagrindinis jo veikalų vertėjas į anglų kalbą James'as Starchey šį žodį verčia kaip *speech* (liet. *šneka*, pranc. *parole*). Nors Freudas neoperavo dar XIX a. kalbotyros įvesta ir Ferdinando Saussure'io įtvirtinta kalbos apskritai (*langage*) perskyra tarp kalbinės sistemos (*langue*) ir šnekos (*parole*), šis vertėjo sprendimas atitinka kito žymaus XX a. kalbininko Émile'io Benveniste'o

Atitinkamai, vien tai, kad terapija atliekama balsu, nereiškia, jog psichoanalitinė interpretacija turi būti orientuota į gyvai kalbančią instanciją. Dėl tos pačios priežasties Freudio darbai su meniniais tekstais, rašytojų bei mokslininkų biografijomis, anekdotų analizės ir kt. – tai ne ekskursas, ne terapinio metodo taikymas, o neatskiriama psichoanalizės dalis, glūdinti jau pačiose šios disciplinos ištakose. Nuo pat pradžių ji daug artimesnė rašto tyrimui nei dialogui, kuriame viešpatauja balsas, dabartis ir sąmonė¹⁴.

Remdamasis šia nuostata, prancūzų kritikas Jeanas Bellemin-Noëlis literatūros psichoanalizę siūlo pradėti ne nuo metodo transformacijos, o nuo pripažinimo, kad nuo pat pradžių sapnus, riktus bei neurotinius simptomus Freudas analizavo kaip tekstus. Užuoat traktavęs šiuos reiškinius kaip temas, nuo kurių atsispyrus, pokalbis gali pasiekti užkalbinę asmens vidujybę, Freudas sustodavo ties jų poetika ir bandydavo suprasti, kaip vienos reikšmės slepia kitas. Šį procesą Freudas vadino „darbu“. Antai, sapno darbas – tai vadinamųjų latentinių minčių iškraipymas ir išreikštojo sapno turinio suformavimas, kuriuo siekiama apgauti net miegant funkcionuojančią cenzūrą (Freud, 2014 [1915-1917]: 162-176). Atitinkamai, literatūros psichoanalizėje Bellemin-Noëlis siūlo tyrėti ne autorių ar skaitytoją, o „nesąmoningą teksto darbą“ (1988: 10) – poetines, sintaksines, naratyvines ir kitas operacijas, kuriomis eksplacitiškai, tiesiogiai išsakomas turinys slepia implicitinį, latentinį turinį. Kitaip tariant, nagrinėti ne kūrybos procesą ir ne kūrinio suvokimo patirtį, o patį kūrinį, kuriame vieni dalykai deklaruojami tiesiogiai,

įžvalgas. Greta kalbos kaip sistemos ir šnekos Benveniste'as į kalbotyrą įveda naują „diskurso“ terminą ir pastebi, kad, nors Freudas nesąmonybę dažnai lygino su kalba, tikslingiau būtų kalbėti apie nesąmoningą diskursą, t. y. specifinius būdus, kuriais jau egzistuojančios (žodinės, vizualinės, gestų ir kt.) kalbos realizuojamos konkrečiais reikšminiais dariniais – tekstais, sapnais ar kūniškais simptomais (1971 [1966]: 66).

¹⁴ Šią mintį savaip plėtojo Jacques'as Derrida. Fiksuodamas, kaip psichoanalizės vystymosi eigoje įsitvirtino nesąmonybės lyginimas su raštu, jis teigia, kad „Freudas psichinį rašymą paverčia tokiu pirmapradžiu, jog rašymas kasdiene šio žodžio prasme – koduotas užrašas „pasaulyje“ – tampa viso labo psichinio rašymo metafora“ (Derrida, 2001 [1967]: 262). Kitaip tariant, Freudio darbuose konceptualizuojamas rašymas, kuris pirmapradiškesnis už grafinį raštą ir dėl to apskritai nesudaro priešpriešos kalbėjimui balsu. Akivaizdu, jog šis *psichinis rašymas* itin artimas dekonstrukcinei archirašto sampratai, tačiau pats Derrida linkęs pabrėžti, jog Freudas vis dėlto labiau koncentruojasi ne į *psichiką*, o į priešpriešą tarp *sąmonės* ir *nesąmonybės*, ir todėl lieka savotiškai „įklimpęs“ metafizinio mąstymo paribyje.

o kiti išreiškiami tomis pačiomis operacijomis, kurias Freudas fiksavo sapnuose, simptomuose, riktuose (perstūmimas, sutirštinimas ir kt.).

Anot Bellemin-Noëlio, Freudą įkvėpti literatūrologai itin dažnai „dirba su dvasia-protu [*esprit*], o ne teksto raide, kaip priklauso psichoanalizei“ (9). Tai reiškia, jog literatūrinė kalba traktuojama tartum kliūtis, kurią reikia įveikti, idant būtų pasiektos kūrėjo arba suvokėjo mintys, įkvėpimo šaltiniai, trauminiai išgyvenimai ir pan. Šią kritiką jis visų pirma skyrė Mauronui, tačiau ji galioja ir Bloomui, ir Hollandui. Nė vieno iš jų projektuose konkretus literatūros kūrinys nefunkcionuoja kaip pagrindinis analizės objektas. Tekstas arba lyginamas su kitais ir suvedamas į tinklą, skirtą autoriaus psichikos pažinimui (Mauronas ir Bloomas), arba traktuojamas kaip pretekstas tirti skaitytojo asmenybę (Hollandas).

Idant atsiskirti nuo tokių bandymų, Bellemin-Noëlis įvedė sąvoką „tekstoanalizė“ (*textanalyse*). Bent jau iš pradžių šis terminas žymėjo literatūros psichoanalizę, pagrįsta ne tik Freudą idėjomis, bet ir Lacano konceptais, suformuluotais grįžtant į psichoanalizės ištakas struktūrinės kalbotyros pagrindu. Juk Freudą santykį su kalba visų pirma išgrynino Lacanas, tuo tarpu kiti psichoanalizės pradininko pasekėjai susitelkė į visiškai kitus dalykus: Carlas Gustavas Jungas atsispyrė nuo sapno simbolikos ir sukūrė savitą archetipų teoriją, Melanie Klein plėtojo iki-edpinės ir dėl to iki-kalbinės vaiko patirties tyrimus ir t. t. Kadangi Bellemin-Noëlis rėmėsi būtent struktūrine psichoanalize, literatūros kūrinių kalba tekstoanalizėje buvo ne barjeras, už kurio slypi tikrasis tyrimo objektas, o iškalbingas paviršius, ties kuriuo interpretacija sustoja ir išsitenka.

Ankstesnėje darbo dalyje minėjome, kad Lacano psichoanalizėje nesąmonybė aiškinama ne kaip subjektyvi, asmeninė ar net prigimtinė vidujybė, o intersubjektyvi sąveika, kurią parankiau įsivaizduoti kaip odą ar „išorybę“. Sekdamas šia mintimi ir susitelkdamas į nesąmoningą teksto darbą, Bellemin-Noëlis literatūros psichoanalizę išlaisvino nuo klausimo „*kieno* nesąmonybė?“ (autoriaus, skaitytojo, visuomenės ar pan.) ir vietoj to į pirmą planą iškėlė iš esmės struktūralistinį klausimą „*kaip* parašytas tekstas?“. Tyrinėdamas ne konkretaus asmens *pasąmonę*, o *nesąmoningą* teksto darbą, jis galėjo ne *taikyti* psichoanalizę tartum discipliną, kuri skirta tik pacientų terapijai balsu, o tiesiog *atlikti* teksto psichoanalizę. Tokioje perspektyvoje kūrinio paslėptis, kitybė, išstumtas turinys, svetimumas, galų gale *pati išorė glūdi viduje* – ne rašytojo gyvenime ar skaitytojo galvoje, o paties teksto struktūroje. Praktiškai tai reiškia, jog nesąmonybės operacijos (perkėlimas, sutirštinimas, perstūmimas ir kt.), iš esmės analogiškos kalbiniams mechanizmas, nurodo ne į kažką anapus teksto, o kitą jo reikšmės sluoksnį.

2.2.2. Skaitytojas vietoj teksto

Sykiu su struktūrinės psichoanalizės bei prancūzų struktūralizmo apskritai vystymusi kito ir Bellemin-Noėlio pažiūros, o dėl to ir tekstoanalizės principai. Iš pradžių teoriniuose jo darbuose gana daug polemikos su Maurono psichokritika. Ją Bellemin-Noėlis vertino itin skeptiškai ne tik dėl orientacijos į empirinį autorių, bet ir todėl, jog darbas su tokio dydžio medžiaga kaip visa rašytojo kūryba neišvengiamai slopina atidumą konkretaui kūrinio specifikai. Tokiame tyrime „pasiekiami tiktais iš ženklų iš anksto ištraukti signifikatai, neatsižvelgiant į signifikantus, konotacijas, sintagminį išdėstymą“ (1988: 9). Priešindamasis tam, Bellemin-Noėlis siūlo siaurinti imanentinės analizės ribas, t. y. eilėraščių, apsakymų ar romaną laikyti „įvykiu, kuris pats sau pakankamas“ (11), ir tyrinėti ne pavienius atsikartojančius simbolius, o reikšmės dinamiką:

ne svarstyti apie daiktus, taškinčius objektus, ne mąstyti daiktavardžiais, o ieškoti mazgų, jėgų, valdančių veiksmazodžius <...>, įtarinėti „žodžius-varfus“ <...> ir kiekvienu atveju teikti pirmenybę „žodžiams-frazėms“. <...> [kadangi] tik sintaksė nemeluoja (11, 16).

Ši nuostata tiesiogiai susijusi su tuo pačiu nesąmoningo teksto darbo konceptu. Latentinis turinys paslepiamas sutirštinimu, perstūmimu ir kitomis nesąmonybės operacijomis kaip procesais, kurie įvyksta diskurso eigoje. Norint juos fiksuoti, būtina sekti teksto vyksmą, t. y. transformacijas ir pokyčius, o ne tiesiog atpažinti atsikartojančius žodžius arba figūras. Žvelgiant į konkrečias Bellemin-Noėlio analizes, kismas tyrinėjamas ne vien frazės ar sakinio, bet ir siužeto lygmenyje. Turint tai omenyje, nors jis ir niekaip nenurodo į Greimo darbus, sintaksę šiuose svarstymuose apie tekstoanalizę verta suprasti ne vien kaip gramatinę, bet ir naratyvinę. Be abejo, ne griežtai semiotinė šio žodžio prasme, o tiesiog kaip principą, kad nesąmoningas teksto darbas reiškiasi naratyve kaip sintagminiame darinyje. Paprastai tariant, sutirštinami ir perstumiami ne tik žodžiai, bet ir veikėjų būsenos, vaidmenys, siekiami tikslai ir pan.

Nors pats Bellemin-Noėlis tiesiogiai to niekur nesako, tikėtina, jog ankstyvuojų tekstoanalizės periodu jo dėmesį į sintaksę nukreipė Lacanas. Šis prancūzų psichoanalitikas panašiu metu kaip ir Greimas struktūrinio mąstymo fokusą perkėlė nuo statiškų virtualių sistemų į diskursą, kurį, kaip jau minėjome, siejo ne vien su žodine kalba, bet ir sapnais, riktais, somatiniais simptomais bei gestais. Būtent tokioje šviesoje vertėtų suprasti šiuos jo žodžius:

tiesos registras turi būti sekamas paraidžiui; tai reiškia, jog simbolinė determinacija, kurią Freudas vadina daugybine determinacija (*surdétermination*), visų pirma turi būti traktuojama kaip sintaksės darbo rezultatas (Lacan, 1999 [1956]: 466).

Šis daugybiškumas fiksuojamas tada, kai tas pats diskurso elementas gali atlikti skirtingas ar net visiškai priešingas funkcijas sąmoningumo (deklaruojamų tiesų) ir nesąmoningumo (latentinės tiesos) lygmenyje. Maža to, nesąmonybėje tų funkcijų taip pat gali būti ne viena. Pavyzdžiui, jei žmogus žemai nusilenkia situacijoje, kurioje šiaip nebūtų įprasta nusilenkti, psichoanalizė gali atskleisti, jog šis gestas motyvuotas ne vieno faktoriaus: paklaustas asmuo teisintųsi, jog tiesiog parodė pagarbą, o nesąmoningai šį veiksmą siejo, tarkim, ir su išstumtu geismu asmeniui, kuriam nusilenkė, ir su trečio asmens, kuris šį gestą stebi, baime. Kaip ir kodėl konkretus diskurso elementas įgauna konkrečias funkcijas struktūrinėje psichoanalizėje aiškinamasi ne iš anksto suponuojant, jog tam tikri gestai bei žodžiai turi universalias reikšmes, o tyrinėjant atitinkamą diskursą imanentiškai. Šiuo požiūriu psichoanalitinė prieiga prie teksto nesiskiria nuo struktūrinės semiotinės prieigos. Su pacientu dirbantis psichoanalitikas nagrinėtų, kokią reikšmę nusilenkimas įgauna asmens kalboje, tuo tarpu tekstoanalitikas šią reikšmę nagrinėtų konkrečiame literatūros kūrinyje.

Turint omenyje, kad Lacano analizėse tyrinėjamos ne virtualios sistemos, o būtent diskursai, atrodo keista, jog su laiku Bellemin-Noėlis ėmė atsiriboti nuo prancūzų struktūralizmo ir nusprendė pats savo ruožtu grįžti prie Freudo anglosaksiškos pragmatikos, konkrečiai, Johno L. Austino kalbos aktų teorijos, pagrindu. Šį pokytį jis pats ne sykį aptarė visiškai atvirai ir net ėmėsi šių dviejų intelektualinių tradicijų lyginimo:

Pragmatikos procedūros galėtų būti kitaip vaisingos nei semiologinės. Nukreipdami dėmesį nuo ženklų kaip taškų link teiginių kaip sintagminių rinkinių, link pasakymų dinamikos situacijos, <...> atidžiai tirdami pirminės sistemos performatyvumą, kompleksiską ilokucijos žaismą perkėlime <...>, sufokusuodami žvilgsnį į teiginių prasmės jėgos pasireiškimus, efektus, laipsnius ir pobūdžius, sugebėsime geriau nušviesti nesąmonybės veikimo būdus (Bellemin-Noël, 1988: 121).

Ši pozicija atrodo nenuosekli visų pirma dėl to, jog implicitiškai su semiologija susietą Lacano teoriją anksčiau pats Bellemin-Noėlis pasitelkė kaip priešpriešą vadinamajam psichoanalitiniam idealizmui – mąstymui

simboliais, kurie turi fiksuotą reikšmę ir gali būti interpretuojami nepriklausomai nuo pozicijos konkrečiame sintagminiame darinyje. Būtent dėl to Bellemin-Noëlis kritikavo Mauroną bei literatūros tyrėjus, kurie sekė Jungu ir meninių tekstų analizę redukavo į archetipų atpažinimą. Įtraukęs į tekstoanalizę Austino konceptus, Bellemin-Noëlis realiai ir toliau akcentuoja imanentinės analizės vertę, tačiau skilimą, nesutapimą, skirtumą perkelia iš paties teksto į teksto suvokimą:

Virš visko vertinu teksto raidę. Tai vienintelis asociacijų atspirties taškas ir akstinas. Terminas „asociacijos“ pasirodo pačiu laiku ir iš naujo atveria seną problemą. Manęs bus klausama „kas asocijuoja?“.

<...> tik nesąmonybė gali turėti prieigą prie nesąmonybės. Tik skaitytojo nesąmonybė gali rezonuoti pagal nesąmoningą teksto dinamiką. <...> Skaitant mes pasiekiame intersubjektyvų perkėlimą tarp „aš“, kuris klausio, ir „aš“, kuris „prakalbina tekstą“; tarp „aš“, kuris įtempia ausis, idant išgirstų tekste esančius iškraipymus, ir „aš“, kuris teksto žodžiams suteikia sakymą (Bellemin-Noël, 1999: 231).

Taigi, skirtumas, kontrastas, įtampa tartum išlieka, tačiau žymi visai ką kita – ne du teksto reikšmės sluoksnius, t. y. nesutapimą tarp to, kas tekste sakoma deklaratyviai, ir to, kas pasakoma netiesiogiai, o dvi operacijas, atliekamas kūrinio suvokimo metu. Ir nors Bellemin-Noëlis toliau vartoja terminą „nesąmoningas teksto darbas“, tačiau bėda ta, kad nesąmonybė ilgainiui jo darbuose supanašėja su asmens sąsąmone, mat ji susiejama su konkrečiu subjektu teksto išorėje – skaitytoju.

Bellemin-Noëlis puikiai reflektuoja, jog toks posūkis kelia riziką, kad literatūros analizė pavirs kritiko „introspekcija“ (232). Juk perkėlus fokusą nuo teksto į nesąmoningas suvokimo struktūras, tyrėjas gali savotiškai išstumti kūrinį ir pats atsistoti į pagrindinio analizės objekto poziciją. Nuo šito esą turėtų apsaugoti instancija, kurią Bellemin-Noëlis įveda kaip trečią narį greta ankstesnėje citatoje minėtų dviejų skaitytojo profilių – to, kuris tekstą „prakalbina“ savuoju nesąmoningumu, ir to, kuris tekstą priima kaip adresatas. Šis trečiasis narys – tai tyrėjo kaip rašančio skaitytojo auditorija.

Tekstoanalizė turi būti rašoma, skirta kažkam, kas aktyviai esti, nors jo materialiai ir nėra šalia. Kritiko mintyse ta būsima publika, kaip kad jo fantazijose veikianti perkėlimo figūra – tėvas arba analitikas – grąžina jam nesąmoningą jo paties diskurso dalį kaip kažką skirtingo, svetimo. Taip panaikinamas pavojus, jog tekstoanalizė kaip veidrodis tiesiog grąžins kritikui jo paties atvaizdą be jokio pokyčio (232).

Bellemin-Noėlio idėja paprasta: jei prisimins, kad jo analizę kažkas skaitys, kritikas nepereis į savęs analizę, o sugebės kažką naujo pasakyti apie nagrinėjamą tekstą. Tačiau šis paprastumas sukuria visą eilę naujų problemų. Visų pirma, į tekstoanalizės lauką sugrąžinamas protas-dvasia (*mind, esprit*), kurios tyrinėjimu pats Bellemin-Noėlis anksčiau kaltino Mauroną. Maža to, kaip matyti iš prieš tai pateiktos citatos, sugrįžta ir nesąmonybės ryšys su balsu, užuot akcentavus panašumą į raštą, kurį prieš tai Bellemin-Noėlis pats puikiai pabrėžė.

Antra, šitaip publikai priskiriama iš psichoanalitinės perspektyvos labai problemiška funkcija. Tai, ką Bellemin-Noėlis vadina perkėlimo figūra, psichoanalizėje aiškinama kaip adresatas, su kuriuo subjektas nesąmoningai komunikuoja taip, kaip geidė, bet negalėjo ar nesugebėjo komunikuoti su kažkuo kitu praeityje. Kitaip tariant, perkėlimas vyksta tada, kai adresatui išsakoma žinutė, kurią subjektas nesąmoningai skiria kažkam kitam praeityje. Tačiau ir Freudas, ir Lacanas pabrėžė, jog perkėlimą kaip mechanizmą subjektas gali atpažinti tik tada, kai jis iš tiesų vyksta, t. y. kai komunikacinis aktas vienaip ar kitaip pasiekia perkėlimo adresatą, o ne tiesiog fantazuojamas. Dėl to apie perkėlimo rezultatą būtų galima kalbėti tik tada, kai kritikas susidurtų su vienokia ar kitokia publikos reakcija – tyla, nuostaba, priešišku ar kt.

Galų gale, net jei pats rezultatas – diskurso apvertimas – ir būtų įmanomas, tai vis vien niekaip negarantuotų, jog kritikas analizuoja tekstą, o ne save. Šis apvertimas psichoanalizėje aiškinamas tuo, jog perkėlimas – tai tam tikra komunikacijos klaida, kuri priverčia adresatą susidurti su savo paties diskurso keistumu, neįprastumu. Siųsdamas pranešimą vienam adresatui, bet nesąmoningai skirdamas jį kitam, subjektas niekada negauna atsako, kurio tikėjosi, ir dėl to susvetimėja su savo paties žodžiais, pats interpretuoja juos iš naujo ir t. t. Tačiau šis susvetimėjimas ir nauja perspektyva vis vien susijusi su pačiu objektu. Tai reiškia, kad net jei Bellemin-Noėlio trokšamas perkėlimas įvyktų ir kritikas galėtų savo diskurse atrasti kažką naujo, t. y. kažką kito nei intencionaliai siekė pasakyti, tai vis vien būtų tiesa apie jį, o ne tekstą. Be abejo, tokiu atveju tekstoanalizė pasiektų kažko daugiau nei banali išpažintis, tačiau tyrimo objektu taptų nebe literatūros kūrinys, o šis rašantis skaitytojas.

Taigi, vėlyvojoje tekstoanalizėje tam tikra prasme išduodami ankstyvuojų periodu suformuluoti literatūrologo principai. Skaitytojo skilimas, kurį Bellemin-Noėlis pavadina „savęs perkėlimu“, yra įdomus konceptas, tačiau jis iš esmės suformuluotas psichoanalitiškai mąstant apie

receptijos problemas. Šitaip dingsta struktūrinės literatūros psichoanalizės potencialas, glūdėjusi nesąmoningo teksto darbo koncepte.

2.2.3. Uždelstas kritikos poveikis

Vis didesnį dėmesį skirdamas skaitytojui, Bellemin-Noëlis vis reduktyviau ėmė rašyti apie struktūrinę psichoanalizę. Ne viename tekste jis tartum teisinasi, esą Lacano teorija Prancūzijoje taip dominavo, jog visi psichoanalitikai buvo lyg paralyžiuoti ir priversti tapti lakanistais (1988: 106, 1999: 26). Tačiau šitai niekaip nepaaiškina, kodėl struktūrinė psichoanalizė jis pradėjo sieti su tuo, ką prieš tai jos pagrindu kritikavo. Kadangi šio prieštaravimo priežasčių nereflektuoja nei pats Bellemin-Noëlis, nei jo komentuotojai, norėtume iškelti hipotezę, jog šis neatitikimas – tai pavėluota reakcija į tekstoanalizės vystymosi eigoje jai išreikštą kritiką. Šią idėją grindžiame paties Bellemin-Noëlio straipsniuose bei knygose užfiksuotomis kritikų pastabomis, į kurias jis siekė atsižvelgti.

Iš pradžių Bellemin-Noëlis naudojo ne terminą „nesąmoningas teksto darbas“, o „teksto nesąmoningumas“ (1996 [1979]: 3). Anot jo paties, maždaug panašiu metu šią sąvoką ėmė vartoti ir jis, ir psichoanalitikas André Greenas, ir prancūzų rašytojas bei kritikas Bernard'as Pingaut (Bellemin-Noël: 1999: 224). Visi trys siekė pasipriešinti psichoanalitiniuose literatūros tyrimuose vis dar gajam autoriaus kultui, meno interpretavimui per kūrėją ir pan. Nepaisant to, kad žymusis Barthes'o manifestas bei struktūralistinė tekstų analizė apskritai Prancūzijoje jau buvo kurį laiką buvo įsitvirtinusi, ši ambicija tyrinėti „teksto nesąmoningumą“ sulaukė psichoanalitikų kritikos. Ryškiausi jos atstovai – Didier Anzieu ir Jeanas Laplanche'as. Abu jie savo tyrimus pradėjo kaip Lacano mokiniai, tačiau greitai nuo savo mokytojo atsiribojo ir kritikavo jo teoriją dėl perdėm nuasmenintos simbolinės plotmės sampratos, perdėm siauro kalbos supratimo, pernelyg didelio formalizmo ir kt. (Laplanche, 1999: 93-94). Kitaip sakant, Bellemin-Noëlio tekstoanalizę iš pradžių kritikavo tokie psichoanalitikai, kurie neužsiiminėjo struktūriniu psichoanalize. Jų svarstymuose nesąmonybė tirama atsižvelgiant į įvairias intersubjektyvias sąveikas, tačiau, skirtingai nei Lacano mąstyme, vis vien siejama su vidūjybe. Kaip teigia pats Bellemin-Noëlis, terminą „teksto nesąmonybė“ jie kritikavo dėl to, jog nesąmoningumas esą iš principo turi priklausyti konkrečiam kūniškam subjektui ir gali būti tiriamas tik per brendimo istoriją (Bellemin-Noël: 1999: 225).

Būtent į šią kritiką reaguodamas Bellemin-Noëlis perėjo nuo termino „teksto nesąmonybė“ prie posakio „nesąmoningas teksto darbas“. Būtent tada

jo darbuose buvo aiškiai suformuluota tezė, jog literatūros psichoanalizė – tai ta pati struktūrinė psichoanalizė, o ne psichoanalitinės disciplinos perkėlimas į jai svetimą literatūros zoną. Remdamasis ir Freudu, ir Lacano atliktais kultūros bei kalbos tyrimais, Bellemin-Noëlis, formulavo ne meno kūrinių gydymo principus, o eksplicitiškai pabrėžė, kad tekstoanalizė – tai psichoanalizė, kurios objektas nėra asmuo:

tekstas neturi vaikystės, kurioje būtų galima atrasti ankstyvos traumos aidus. Tekstas turi tik materialią realybę, <...> linijų seriją, kurios ribos – pirma didžioji raidė ir paskutinis skyrybos ženklas“ (Bellemin-Noël, 1999: 225).

Tokia pozicija turėjo parodyti, jog tekstoanalizėje niekaip nebandoma teksto prakalbinti tartum paciento. Tačiau panašu, jog ilgainiui Andrieu bei Laplanche'o pastabos pasiekė savo, mat perėjus nuo Lacano prie Austino, tekstoanalizėje nesąmonybė buvo susieta su konkrečia empirinio subjekto – kritinio skaitytojo – figūra. Visa tai leidžia tvirtinti, jog Bellemin-Noëlio posūkis primena uždelstą reakciją į jam išsakytą kritiką, kurią suformulavo psichoanalitikai, dirbantys su tiesiog kiek kitokia nesąmonybės samprata nei Lacano teorijoje.

Žinoma, šis uždelsimas – dviprasmis. Iš vienos pusės, perėjimas nuo „teksto nesąmonybės“ prie „nesąmoningo teksto darbo“ *jau* buvo reakcija, kuri puikiai atitiko struktūrinės psichoanalizės principus ir nepasidavė visiškai kitomis prielaidomis paremtu klausimu „*kieno* nesąmonybė?“ provokacijai. Iš kitos pusės, vėlyvoji tekstoanalizė akivaizdžiai liudija reakcijos *pakartojimą*, t. y. dar vieną transformaciją, kuri buvo ne savo pozicijos sutvirtinimas, o savotiškas atsidasavimas kitai, iš šalies siūlomai pozicijai.

2.3. Struktūrinė literatūros psichoanalizė: diskursas ir jo subjektas

Bellemin-Noëlio atliktas posūkis į recepcijos problematiką skatina grįžti prie Lacano darbų ir būtent jų pagrindu išplėtoti struktūrinės literatūros psichoanalizės principus, glūdinčius pirminėje tekstoanalizės projekto versijoje. Šiame skyriuje tai atliekama susitelkiant į du konkrečiai tapatinimosi nagrinėjimui svarbiausius konceptus – diskursą ir subjektą.

Tiesa, diskurso problemą iš dalies bandyta spręsti ankstyvąja nesąmoningo teksto darbo samprata. Bellemin-Noëlio siūlymas nesąmonybės operacijas fiksuoti ir analizuoti koncentruojantis į sintaksę grįstas požiūriu į tekstą kaip dinamiką, kismą, o ne statiską struktūrą. O tai reiškia, jog literatūros kūrinys turi būti traktuojamas kaip diskursas – realizuota kalba,

kuri yra ne tik informacija, bet ir veikla. Būtent taip jį apibrėžė diskurso kalbotyros pradininkas Émile'is Benveniste'as (1971 [1966]: 67) ir būtent tuo, tikėtina, implicitiškai vadovavosi pats tekstoanalizės kūrėjas, kviesdamas tyrinėti frazes, o ne žodžius. Tačiau tokios analizės ryšys su pagrindiniais Lacano konceptais stokoja plėtotės, mat kyla klausimas: ar nesąmoningo teksto darbo artikuliuojimas – tai simbolinės determinacijos atskleidimas? O jei taip, ar psichoanalitiniam darbui su literatūra visiškai neaktuali tikrovės plotmė, kuri Lacano darbuose diskursą lydi kaip savotiška jo riba? Kitaip tariant, ar tikrovės plotmės konceptas apskritai nesuderinamas su tuo, ką struktūralizmo tradicijoje įprasta vadinti imanentine diskurso analize, kurios pagrindu formuluota ir tekstoanalitinė perspektyva?

Tuo tarpu subjekto problemą numato šios disertacijos orientacija – sprendimas tyrinėti ne kurią nors kitą nesąmonybės operaciją, o būtent tapatinimąsi. Mat net jei atsiribojame nuo autoriaus ir skaitytojo kaip empirinių asmenų, pati tapatinimosi idėja numato vienokį ar kitokį atlikėją. Tam tikra prasme skirtingai nei perstūmimas ar sutirštinimas, kuriuos tarsi galima aprašyti vien per objektus (kas su kuo sutirštinama, kas kam perstumiama ir pan.), tapatinimasis nefunkcionuoja kaip radikaliai desubjektyvizuota kategorija. Konkrečių kūrinių analizėse, atliktose iki susitelkimo į skaitymo aktą, Bellemin-Noėlis nesąmonybės operacijas priskyrė arba pasakotojams, arba veikėjams, tačiau nei interpretaciniuose, nei teoriniuose veikaluose diskursyvinio subjekto sampratos jis nekėlė kaip konceptualinės problemos. Tai skatina atsispirti nuo diskurso tyrimuose įprastos skirties tarp subjekto, kuris funkcionuoja kaip sakymo instancija, ir subjekto, kuris funkcionuoja pasakymo lygmenyje, tačiau to nepakanka. Būtina apmąstyti kaip literatūroje diskursyviniai subjektai skyla, t. y. realizuoja tai, ką pirmojoje disertacijoje dalyje išryškinome kaip pačią psichoanalitinio mąstymo apie subjektyvumą esmę.

2.3.1. Šneka ir diskursas Lacano psichoanalizėje

Iš pradžių struktūrinės analizės principus Lacanas siejo su paciento *šneka* (*parole*). Pats sprendimas pradėti naudoti šį Saussure'o terminą psichoanalitiniuose svarstymuose buvo intencionali polemika su kolegomis, kurie, anot Lacano, perdėm drąsiai spekuliuojo apie užkalbinę paciento vidujybę, siekė suprasti betarpiškas jo jausenas, labiau už žodinę kalbą vertino kūno raišką ir t. t. Tokiame kontekste Lacano teiginys, jog psichoanalitinėje terapijoje nagrinėjama tik paciento šneka, buvo suprastas kaip imperatyvas ignoruoti visus paciento fizinius veiksmus. Tačiau šitai buvo visiškai

struktūrinio mąstymo nesupratimas, mat Lacano idėja buvo ta, kad ir kūno kalba, ir veido išraiškos, ir įvairiausi paciento veiksmai (įskaitant ne tik judesius ar gestus, bet ir tokius poelgius kaip vėlavimas į terapiją, prašymas baigti ją anksčiau ir pan.) turi būti vertinami imanentiškai – nei remiantis prielaidomis apie tariamai universalias veiksmų reikšmes, nei sureikšminant kūno raišką tartum gryną ar betarpišką esatį, o žvelgiant į kiekvieną elementą kaip ženklą, kuris reikšmę įgauna konkretaus paciento kalbėjime. Trumpiau tariant, ir žodžių, ir veiksmų reikšmė turi būti laikoma ne substancialia, o interpretuojama pagal struktūrinės analizės principus.

Plėtodamas tokį požiūrį, Lacanas pasiūlė skirti *tuščią šneką* (*parole vide*) nuo *pilnos šnekos* (*parole pleine*) (Lacan, 1953: 345-264). Šiomis sąvokomis jis nurodė ne šioje disertacijoje jau aptartą skirtumą tarp dviejų diskurso lygmenų (deklaracijų ir latentinės tiesos), o du paciento kalbėjimo režimus. Kitaip sakant, ne du tos pačios realizuotos kalbos pjūvius, o du būdus šnekėti. Tuščia šneka – tai beasmenis kalbėjimas, kuriame žmogus savo patirtis aiškina kitų žmonių elgesiu, kultūroje dominuojančiomis klischėmis arba tariamai objektyviais moksliniais argumentais. Kalbant struktūrinės kalbotyros terminais, tuščiai šnekai dažniausiai būdingas ir laikinis, ir erdvinis atjungimas – užuot pirmu gramatiniu asmeniu kalbėjęs apie save, pacientas paverčia save pasakojimo veikėju, kurį tartum stebi iš šalies. Tuo tarpu pilnai šnekai būdingas ne tik įjungimas (grįžimas į sakymo situaciją ir kalbėjimas pirmu gramatiniu asmeniu), bet ir tai, ką Lacanas vadina „savo istorijos prisiėmimu“ (255). Iš esmės tai reiškia tikslą, kurį numatė jau Freudas: užuot vengęs bet kokių naujų ir nenumatytų išvalgų apie save, užuot nukrypęs į kalbą apie kitus arba pasakojęs apie savo gyvenimo įvykius tartum jie vyktų kitam, pacientas ilgainiui priima kartu su psichoanalitiku atrastą naują savo istorijos reikšmę ir at(pri)pažįsta, kad pati ta istorija – tai ne objektyvios empirinės tikrovės liudijimas, o konstravimas, kurį žmogus visuomet atlieka pats, net jei ir nesąmoningai.

Taigi, šnekos sąvoka Lacano darbuose buvo akivaizdžiai perimta iš struktūrinės kalbotyros, tačiau dažniausiai ji sieta vien su terapine situacija. Tuo tarpu sąvoka *diskursas* žymėjo daug bendresnį, bet iš dalies ir priešingą principą: nesąmonybė visuomet – ne tik sėdint priešais psichoanalitiką, bet ir paprasčiausiose kasdienėse situacijose – dalyvauja kuriant reikšmes, kurių subjektas nei siekia suformuoti, nei supranta, nei netgi apskritai fiksuoja. Kitaip sakant, žodžiais ir veiksmais žmogus gamina ne tik sąmoningus, intencionalius pasakymus, bet ir tokius, kurių visumą būtų problemiška vadinti jo, t. y. šio konkretaus subjekto, diskursu, kadangi jis formuluojamas visiškai nepriklausomai nuo sąmonės. Būtent tai žymi klasikinė, nors

humanitariniuose moksluose ir kiek mažiau žinoma Lacano ištara „nesąmonybė – tai Kito diskursas“ (2011 [1966]: 378). Ne tik akivaizdžiais riktais ar žiauriais simptomais, bet ir mažomis kalbos klaidomis, užuominomis ar iš pažiūros absoliučiai nereikšmingais gestais subjektas liudija geismą, kurio nereflektuoja:

Tam, kad išlaisvintume subjekto šneką, mes ją įvedame į jo geismo kalbą, t. y. *pirminę kalbą*, kuria jis, pats to nežinodamas, iš karto mums kalba nepriklausomai nuo to, ką mums apie save sako (Lacan, 1953:291-292).

Nepaisant to, kad šioje sąlyginai ankstyvo darbo ištraukoje Lacanas naudoja terminą „kalba“ (*langage*), čia iš esmės nusakomas tas pats „Kito diskursas“, kuris ir yra pati nesąmonybė. Pagrindinis psichoanalizės objektas – ne simbolinės sistemos (nepaisant to, kad žmogus dažnai nesuvokia visų kalbinių sistemų, kuriomis operuoja, jis jomis naudojasi ikisąmoniniu būdu, kaip kad nuolat pabrėžė Lévi-Straussas), ne jos sudaro nesąmonybę, o būtent diskursas, t. y. kalbinė veikla (*langage*), kuri yra neintencionali ir nevalinga. Atitinkamai, citatoje minimas geismas – tai ne bet koks subjekto noras ar siekis, o dėl tam tikrų draudimų arba konfliktų išstumta nesąmoningo diskurso motyvacija.

Pats išstūmimas – tai pagrindinis būdas, kuriuo sprendžiamas subjekto skilimas, tačiau jis nėra sunaikinimas. Kaip pabrėžia Freudas ir Lacanas, tai, kas išstumta, sugrįžta. Psichoanalizės pradininkas fiksavo išstumtojo turinio sugrįžimą riktais, simptomais, sapnais, o jo sekėjas prancūzas visa tai apibendrina diskurso terminu.

Tačiau ar Kitas nėra galingas autoritetas, kuris subjektą interpeluoja iš išorės, t. y. priskiria jam tam tikrus simbolinius vaidmenis? Aptardami tapatinimąsi, būtent taip aiškinome Kito vaidmenį. Dabar galėtų atrodyti, jog Kito diskursas žymi subjekto viduje glūdinti kitą balsą. Iš tiesų šis prieštaravimas – tai neatskiriama paties Kito koncepto dalis. Mat bylodamas nesąmonybės diskursu subjektas itin dažnai liudija būtent išstumtus simbolinius vaidmenis ir šia prasme kartoja Kito interpeliaciją. Paprasčiau tariant, riktais ir simptomais subjektas nesąmoningai kartoja jam pačiam skirtą Kito diskursą, kurį jis išstūmė (būtent šitai vyksta, kai suaugęs žmogus neprisimena vaikystėje tėvų jam išsakytų priekaištų, tačiau nevalingais poelgiais ar netyčinėmis klaidomis vis kartoja tai, kuo buvo kaltinamas). Antra vertus, Kitas kaip svetimas balsas subjekto viduje – tai parankus vaizdinys, norint suprasti apie kokias situacijas eina kalba, tačiau nevisiškai tikslus išsireiškimas, kadangi Lacano psichoanalizėje nesąmonybė, kaip jau

daug sykių kartota, nėra vidujybė. Net ir likęs visiškai vienas subjektas netampa uždara monada, jis vis vien funkcionuoja kaip intersubjektyvių sąveikų dalyvis. Paprastumo dėlei galime sakyti, jog nesąmonybės diskursą subjektas kuria po to, kai internalizuoja, savaip iškraipo ir pertvarko Kito kreipinius, nurodymus ir pan. Tačiau tai nereiškia, kad subjektas virsta sandaria talpykla, kurioje Kitas glūdėtų kaip organas kūno viduje.

Skirtumas tarp intencionalaus, sąmoningo kalbėjimo ir nesąmonybės (kaip) diskurso nėra svarbus kitose diskurso teorijose. Antai diskurso semiotikoje jis nerelevantiškas, kadangi Greimui reikšmės konstravimas rūpi nepriklausomai nuo to, kas pasakyta tyčia, o kas ne, kurias reikšmes sakytojas atpažįsta, o kurių pats nefiksuoja. Visai kas kita Ricœuro diskurso teorijoje, paremtoje savotiška struktūralizmo ir hermeneutikos sinteze. Čia šis skirtumas laikomas svarbia problema, tačiau ji siejama vien su diskurso užrašymu:

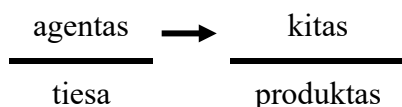
Rašytiniame diskurse autoriaus intencija ir teksto reikšmė ima nebesutapti. Žodinės teksto reikšmės ir sąmoningos autoriaus intencijos išsiskyrimas nulemia tikrąją užrašo sąvokos svarbą, nesutampančią su paprastu ankstesnio sakinio diskurso užfiksavimu (Ricœur, 2000: 41).

Tuo tarpu Lacano psichoanalizėje šis skirtumas tyrinėjamas nepriklausomai nuo to, ar diskursas išsakomas balsu, ar užrašomas, ar atliekamas kūno arba dar kita kalba. Be abejo, pati idėja, kad kalbos intencija nesutampa su reikšme, šiandien jau tapo banalybe. Tačiau svarbu fiksuoti, jog Lacano teorijoje skirtis daroma ne tarp ikikalbinės patirties ir diskurso reikšmės, o veikiau tarp dviejų diskursyvumo plotmių – viena deklaruojama eksplicitiškai, o kita slepiama nesąmonybės operacijomis, tačiau abi vis vien išsitenka kalbos ribose. Vienintelis įmanomas „anapus“ – tai tikrovės plotmė, kuri iš principo negali būti įsimbolinta ir dėl to svetima net ir Kitam, kurio diskursas aiškinamas kaip nesąmonybė.

Turint tai omenyje, Lacano diskurso samprata artima Derrida dekonstrukcijai, kurioje eksplicitiškai pabrėžiama, kad „nėra nieko už teksto“ (Derrida, 2006 [1967]: 210), tačiau vis vien nagrinėjamas skirtumas tarp diskursyvinės intencijos ir to, kas pasakoma netiesiogiai, implicitiškai, įvairiais paradokais ir dviprasmybėmis. Kitaip sakant, ir Lacanas, ir Derrida intenciją fiksuoja ne psichologinio subjekto viduje, o pačiame diskurse – postulatuose, prisipažinimuose, pareiškimuose ir pan. Ir, atitinkamai, abu autoriai domina neintencionali reikšmė, kuri taipogi glūdi ne kažkur anapus, o suformuluota įvairiomis diskursyvinėmis operacijomis.

2.3.2. Diskurso tiesa ir perteklius

Nuostata, jog nesąmonybė – tai Kito diskursas, savotiškai vedė į priekį visus Lacano svarstymus, kuriuose buvo nagrinėjamas skirtumas ir įtampa tarp įvaizdintos ir simbolinės plotmės. Būtent ši tematika dominavo vadinamuoju viduriniuoju Lacano psichoanalizės periodu (6-tame XX a. dešimtmetyje, kai jis grįžo prie Freudo struktūrinės kalbotyros pagrindų). Tuo tarpu vėlyvojo Lacano mąstyme (maždaug nuo 7-to dešimtmečio pradžios) daugiau fokusuojamasi į santykį tarp simbolinės ir tikrovės plotmės. Šiame kontekste Lacanas diskursą pristato šia formule:

Likusios karjeros eigoje Lacanas keturias šios formulės pozicijas pavadino skirtingais terminais¹⁵, tačiau esmė išliko ta pati. Viršutinė formulės dalis žymi komunikaciją: adresantas (agentas) kreipiasi į adresatą (kitą). Apatinė dalis susijusi su tuo, kas nesąmoninga: kairėje pusėje po agentu – išstumta tiesa, kuri funkcionuoja kaip agento motyvacija, o dešinėje pusėje po kitu – diskurso perteklius, kurį jau anksčiau aptarėme kaip išimbolinimo nesėkmę ir transgresiją. Taip pasirodo tikrovės plotmė, kuri ankstesnėje Lacano diskurso teorijoje buvo palikta nuošalyje: tai neįsimbolintas diskurso perviršis, kuris atrodo kaip iki galo neartikuliuotas likutis, tačiau iš tiesų jis pagaminamas paties diskurso ir dėl to Lacanas jį vadina tiesiog „produktu“.

Ši diskurso formulė atitinka ir tapatinimąsi, kuris, kaip ir visi psichikos veiksmi, struktūrinėje psichoanalizėje suvokiamas kaip diskursyvinis aktas. Minėtas principas, pagal kurį tapatinimasis – tai atsakas į Kito interpeliaciją, dabar gali būti performuluojamas kaip agento (besitapatinančio subjekto) kreipinys į kitą (tapatinimosi situacijoje tai būtų Kitas, prieš kurį prisiimamas tam tikras simbolinis vaidmuo). Kreipinio kaina – tiesos, kuri nesuderinama su prisiimtu vaidmeniu, išstūmimas (tai gali būti ir kiti simboliniai vaidmenys, ir nepriimtinos to paties simbolinio vaidmens

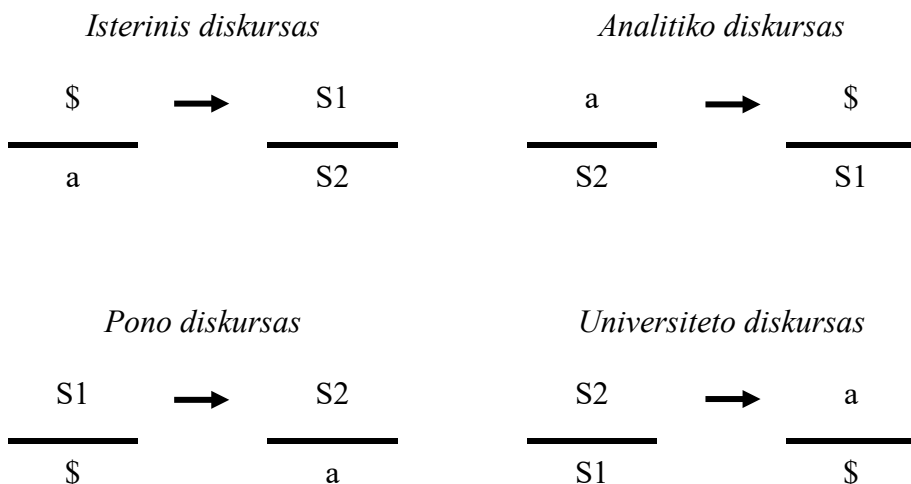
¹⁵ Pavyzdžiui, (i) pono signifikantas, subjektas, žinojimas ir mėgavimasis (*jouissance*) (Lacan, 2007 [1970]: 92), (ii) panašumas (*semblance*), tiesa, mėgavimasis, pridėtinis mėgavimasis (*plus-de-jouir*) (Lacan, 1972: 27-39)

kaip signifikanto reikšmės, ir priešingos to paties vaidmens funkcijos kitose simbolinėse sistemose, ir pan.), o jo rezultatas arba „produktas“ – tai transgresija arba diskurso įtrūkis, kuris pasirodo kaip negatyvumas ir nėra nei vaidmens atitikimas, nei neatitikimas.

Be abejo, Lacano tikslas – konceptualizuoti ne tik tapatinimąsi, bet apskritai diskursą, kurį vėlyvuoju periodu jis apibrėžia kaip „kalba grįstą socialinį ryšį“ (Lacan, 1999 [1972]: 17). Tai reiškia, jog ši formulė turėtų galioti ne tik konkretaus subjekto realizuotai kalbai, bet ir kolektyviniams, visuomeniniams procesams, kuriais kažkas išstumama ir kažkas pagaminama. Mąstydamas šia kryptimi, Lacanas išskyrė keturis pagrindinius diskursų tipus: isteriko, analitiko, universiteto ir pono diskursą. Kiekvienas iš jų – tai konceptas, kuriuo formalizuojama sąveika tarp keturių elementų, galinčių atlikti diskurso formulėje numatytas funkcijas:

- \$ – subjektas (perbraukta raide žymimas jo skilimas);
- S2 – tam tikra simbolinė sistema, kurioje funkcionuojančių ryšių tarp signifikantų pagrindu kuriamas diskursas;
- S1 – pamatinis atitinkamos simbolinės sistemos signifikantas;
- a – tikrovės fragmentas, kuris diskurse lieka neįsimbolintas.

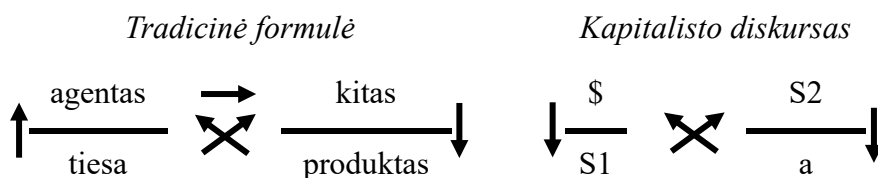
Šitaip diskurso formulė realizuojama keturiais skirtingais būdais (Lacan, 2007 [1970]: 69):

Šiuos diskursus Lacanas pristatė 17-tame savo seminare (1969-1970), ir nemažai psichoanalitikų juos interpretavo kaip baigtinę socialinio saito konceptualizaciją. Kitaip tariant, diskursų pavadinimai buvo priimti ne kaip nuorodos į konkrečias socialines situacijas, o metaforos, nusakančios visas

socialumo variacijas apskritai (reikia pripažinti, jog tendencija teorinius konceptus pavadinti žodžiais, kurie jau turi nusistovėjusią reikšmę kasdienėje kalboje, Lacano darbuose itin ryški ir dažna).

Tačiau po poros metų Lacanas pats įvedė penktą – kapitalisto – diskursą, kuriame keturis elementus perdėliojo visiškai kita tvarka (ne perstumdamas pagal laikrodžio rodyklę, ką darė prieš tai, o kairiąją isterinės formulės pusę sujungdamas su dešiniąją pono formulės puse). Maža to, naujai perbraižydamas sąveiką žyminčias rodykles, jis formalizavo visiškai kitokį, tam tikra prasme nekomunikacinį diskursą (Lacan, 1972: 32):

Tradicinėje formulėje diskursas funkcionuoja kaip komunikacinė grandinė: išstumta tiesa nesąmoningai motyvuoja adresantą (vertikali rodyklė į viršų kairėje), jis kreipiasi į adresatą (horizontali rodyklė viduryje), šitaip susikuria diskurso perteklius (rodyklė į apačią dešinėje), kuris savo ruožtu veikia adresantą panašiai kaip nesąmoninga tiesa veikia adresatą (dvi susikertančios įstrižos rodyklės). Pastarieji du susikertantys procesai – tai nesąmoningas komunikacijos rezultatas: adresantas pats to nesuvokdamas netiesiogiai, implicitiškai liudija adresatui išstumtą tiesą ir tuo pačiu pagamina diskurso perviršį, kurio iki komunikacijos nebuvo ir kurį tartum gauna iš paties adresato. Supaprastinant, esminė Lacano idėja yra tokia: tik tada, kai pradeda kalbėtis su kitu, subjektui nepavyksta pasakyti kažko, kas atrodo kaip neišsimbolintas (taip ir neišreikštas) perviršinis likutis, bet iš tiesų tai atsiranda tik per kreipimosi aktą ir dėl to, galima sakyti, adresantą pasiekia lyg iš išorės. Kitaip sakant, įsimbolinimo nesėkmės subjektas patiria per adresatą, kuris kažko nesupranta arba supranta netinkamai ir taip priverčia patį sakytoją (adresantą) susvetimėti su savo žodžiais, atrasti juose keistenybes arba, priešingai, jas ignoruoti, nepastebėti įsimbolinimo nesėkmių ir apsimesti, kad jų nebuvo.

Kreipinio (horizontalios rodyklės) nebuvimas kapitalizmo diskurse iš esmės susijęs su tuo, kad subjektas (\$) kaip vartotojas savo geismą nukreipia ne į kitą subjektą, o į tam tikrą singifikantą (S1) – prekę, daiktą ir pan. Anot Lacano, vietoj to, kad nesąmoningai sąveikautų su kitais, kapitalistinis subjektas geidžia prekių, kurias nesąmoningai laiko trūkstama savasties

dalimi. Būtent dėl to signifikantas kapitalizmo formulėje įrašytas „tiesos“ pozicijoje – patogumai, profesijos, prestižo ženklai ir visi kito vartojimo objektai čia funkcionuoja kaip tai, ko subjektui reikia, idant jis galėtų „būti savimi“. Šia prasme egzistenciją kaip problemą vartotojas sprendžia ne komunikuodamas su kitu, o bandydamas gauti tam tikrą objektą. Kiekvienas toks objektas – tai signifikantas, kuris priklauso tam tikrai simbolinei sistemai (S2), kurioje įgauna vertę. Visų svarbiausia, jog kiekvienoje kapitalistinėje sistemoje (pavyzdžiui, darbo rinkoje, vartotojiškoje muzikos industrijoje, kapitalistinėje švietimo sistemoje ir pan.) nuolatos reprodukuojama stoka (a), kuri grąžinama subjektui stygiaus patirtimi. „Tobulas“ kapitalistinis vartotojas yra tas, kuris niekada nesiliauja stokoti ir dėl to vartoti. Būtent tai ir atliekama gaminant tokį perteklių, kurį subjektas patiria kaip trūkumą, skatinantį pirkti bei vartoti vėl ir vėl.

Be abejo, Lacano psichoanalizėje stoka būdinga subjektui kaip tokiam, nepriklausomai nuo to, ar jis kapitalistinis, ar ne. Būtent ja grindžiama geismo, kuris niekada negali būti iki galo patenkintas, samprata. Tačiau subjekto sąveikoje su kitu kaip Kitu ši stoka gali funkcionuoti ir kaip trūkumas, nesėkmė, stygius, ir kaip perviršis, perteklius, ribos peržengimas (transgresija). Tiek tapatinantis, tiek geidžiant galioja tas pats principas: kiekvienas simbolinės plotmės įtrūkis gali funkcionuoti ir kaip visiškas negatyvumas, ir kaip kūrybos potencialas. Paprastai tariant, kiekviena situacija, poelgis ar veiksmas, kuris atrodytų kaip geismo kitam neišsipildymas, tuo pačiu gali tapti ir neįprastos, nenumatytos, netikėtos santykio naujovės galimybe. Tuo tarpu kapitalistiniame disкурse tas pats struktūrinis elementas (produktas, žymimas „a“) atsiranda ne dėl komunikacijos, kuri čia apskritai nevyksta, o kaip sistemos gaminys ir dėl to praktiškai visuomet atlieka nepritekliaus funkciją ir skatina vartoti.

Mūsų požiūriu, priešingai nei suponuojama daugelio lakanistų, keturi klasikiniai Lacano išskirti diskursai nėra baigtinis sąrašas, mat ilgainiui jis pats įvedė naują tos pačios formulės variaciją. Turint tai omenyje, diskurso samprata struktūrinėje literatūros psichoanalizėje – tai problema, kuri turi būti sprendžiama ne pasirenkant vieną iš gatavų diskursų ir taikant meniniam tekstui kaip schemą, o patį literatūrinį diskursą apmąstant pagal bendruosius struktūrinės psichoanalizės principus.

2.3.3. Psichoanalitinės literatūrinio diskurso analizės modelis

Šį skyrių pradėjome nuo to, kad tekstoanalizė negali būti laikoma nuoseklia struktūriniu literatūros psichoanalize, tačiau Bellemin-Noëlį įvestas

nesąmoningo teksto darbo konceptas – tai puikus atspirties taškas. Remiantis juo, literatūros kūrinys turi būti laikomas „sau pakankamu įvykiu“ (Bellemin-Noël, 1988: 11), mat priešingu atveju tyrimas taps ne literatūros, o kūrėjo arba suvokėjo psichoanalize.

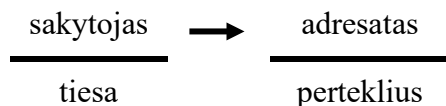
Tęsiant mąstymą šia kryptimi ir remiantis Lacano pateikta diskurso formule, literatūros tekstas turi būti laikomas realizuota kalbine veikla, kurioje imanentinis adresantas kreipiasi į imanentinį adresatą. Kreipinio atlikėją galima vadinti diskurso kalbotyroje ir diskurso semiotikoje įsitvirtinusių terminu „sakytojas“, tik reikėtų pridurti, kad vadovaujantis psichoanalitine subjekto samprata, jis laikytinas dar ir *geisminiū* sakytoju. Šio geismo, kuris yra diskursyvinis, o ne ikikalbinis, vidinis ar prigimtinis, užuomazga ar savotiškas sufleris glūdėjo jau baziniam diskurso apibrėžime Benveniste'o kalbotyroje: „diskursas – tai ir pranešimo nešėjas, ir veiksmo instrumentas“ (1971 [1966]: 67). Tik svarbu patikslinti, kad iš psichoanalitinės perspektyvos sakytojo geismas – tai ne bet kokia motyvacija, verčianti siekti vieno ar kito tikslo, o išstumta tiesa, kuri pasireiškia netiesiogiai – įvairiomis užuominomis, riktais, perstūmimais, perkėlimais, sutirštinimais ir t. t. Pats išstūmimas atliekamas tam, kad būtų išspręsti reikšminiai konfliktai tarp nesuderinamų simbolinių sistemų (pavyzdžiui, remdamasis viena simboliškai verčių sistema, subjektas gali geisti kokio nors objekto, tačiau kartu veikti ir pagal kitą sistemą, kuri šį objektą draudžia, ir dėl to jis atlieka riktą, kuris funkcionuoja kaip kompromisas – vienu metu leidžia ir nutylėti, ir netiesiogiai išsakyti uždraustą geismą).

Be abejo, ne kiekvieno literatūros kūrinio sakytojas produkuos savo diskursą pagal nesuderinamas simbolines sistemas, patirs vidinius konfliktus, dėl kurių jo kalboje atsiras riktų, prieštaravimų, paradoksų. Šiuo požiūriu psichoanalitinė subjekto samprata uždeda tam tikras ribas struktūrinei literatūros psichoanalizei: ten, kur nėra dviprasmybių, kurios sukonstruotos nesąmonybės operacijomis kaip kompromisiniais konflikto sprendimais, struktūrinė psichoanalizė nereikalinga. Tiksliau, psichoanalizė tokiu atveju nesuteiks nieko papildomo prie to, ką galima išsiaiškinti paprastos struktūrinės analizės įrankiais. Tačiau verta turėti omenyje, jog ir Freudas, ir Lacanas, ir jų pasekėjai savo darbuose nesyk pademonstravo, kaip iš pažiūros absoliučiai nuoseklus, paprastas ir vienareikšmis diskursas slepia tam tikrus konfliktus, tiesiog jie išreiškiami visiškai minimaliomis, rodytųsi absoliučiai nereikšmingomis užuominomis. Todėl būtume linkę sakyti, jog vienintelis būdas įrodyti, jog kūrinio sakytojo tikrai nemotyvuoja išstumta tiesa ir dėl to psichoanalitinė interpretacija jam nereikalinga, tegali būti nesėkminga

psichoanalitinė interpretacija. Trumpai tariant, metodo ribas žymi ne tyrimo objekto pobūdis, o taikymo rezultatų vertinimas.

Greta sakytojo, jo adresato ir tiesos, ketvirtas diskurso elementas – tikrovės plotmei priklausantis perteklinis produktas. Neliteratūriniuose diskursuose šis elementas gali būti itin įvairus – juslinis patyrimas, gestas, veiksmas ar fizinis daiktas, kuris atsiranda atitinkamo diskurso gamybos metu, tačiau lieka neįsimbolintas, t. y. neįreikšmintas nė pagal vieną simbolinę sistemą, kuria operuojama tame disкурse. Kadangi literatūra – tai žodinė meninė kūryba, o struktūrinė jos psichoanalizė atliekama imanentiškai, perviršis jame taip pat tegali būti kalbinis – žodis, frazė, metafora, tam tikra sintaksinė figūra ir pan. Jei šis diskurso elementas funkcionuoja kaip simbolinės plotmės įtrūkis, t. y. kitaip nei pagal kažkurią iš simbolių sistemų, galime sakyti, kad jis priklauso tikrovės plotmei. Šioji nėra empirinė realybė, tai *diskursyvinis negatyvumas*, kuris reiškiasi kaip išimtis, nepaaiškinamas paradoksas, ir dėl to jis neprieštarauja imanentinės analizės principams¹⁶.

Taigi, struktūrinės psichoanalizės principais pagrįstą literatūrinio diskurso modelį galime išreikšti tokia formule:

Iš tokios perspektyvos žvelgiant į kūrinį, greta įvykių, idėjų, minčių ar jausmų, kurie jame aprašomi tiesiogiai, implikuojama ir išstumta „tiesa“, kurią sakytojas išreiškia nesąmoningais diskursyviniais mechanizmais. Šitaip kūrinyje atsiskiria dar Freudų sapnų psichoanalizėje fiksuotos dvi diskursyvinės plotmės – deklaratinė, kuri formuluoja eksplicitiškai, ir latentinė, kuri pasirodo netiesioginėmis užuominomis. Šių plotmių įtampoje gali rasti diskursyvinis perteklius, kuris yra kūrinio dalis, nors kaip reikšminis elementas nepriklauso nė vienai iš šių plotmių.

¹⁶ Iš tiesų, net ir atliekant neliteratūrinio diskurso struktūrinę analizę, perteklius kaip tikrovės elementas taip pat fiksuojamas pagal imanentinės analizės principus, tiesiog pačios imanentiškumo ribos traktuojamos kitaip nei nagrinėjant žodinę kūrybą. Antai, interpretuojant realaus žmogaus diskursą iš jo poelgių ar gestų, perteklius gali būti fiksuojamas kaip nepaaiškinamas fizinis veiksmas, tačiau jo priskyrimas tikrovės plotmei bus atliekamas nepasitelkiant jokios antrinės kalbos sistemos, kuria neoperuoja pats subjektas.

Žinoma, kaip ir išstumta tiesa, taip ir perviršis gali būti fiksuojamas ne kiekviename kūrinyje. Šiuo požiūriu struktūrinė literatūros psichoanalizė labiausiai pasitarnauja nagrinėjant apatinę pateikto modelio dalį. Mat ir nesąmonybės operacijos, kuriomis išreiškiama tiesa, ir tikrovės plotmė, kuriai priklauso perviršis, įkūnija pačią Freudą ir Lacano teorijų šerdį. Tačiau jei literatūriniame tekste sakytojo visiškai neįmanoma interpretuoti kaip geisminio, jei nėra jokių dviprasmybių, kurias galima interpretuoti kaip išstumto konflikto ženklus, jei jame nepasirodo joks bevietsis elementas, kuris funkcionuoja visiškai nepriklausomai nuo kūrinyje realizuojamų simbolinių sistemų, struktūrinė tokio kūrinio psichoanalizė veikiausiai nepasiūlys nieko, ką suteiktų kiti interpretaciniai metodai.

Visa tai, kas pasakyta apie sakytoją, iš principo galioja ir diskursyviniams subjektams, kurie priklauso ne sakymo, o pasakymo lygmeniui, t. y. veikėjams. Mat lygiai pagal tą pačią diskurso struktūrą galima analizuoti ir personažus, kurie ne tik kalba, bet ir veikia. Be abejo, būtina prisiminti, kad jų veiksmai priklauso sakytojo kalbai. Tačiau gali pasitaikyti ir taip, kad daug produktyvesnė bus veikėjų, o ne sakytojo diskurso analizė.

Jei nuosekliai laikomasi Lacano nuostatos, kad nesąmonybė glūdi ne subjekto vidujybėje, prigimtyje ar ikikalbiniuose patyrimuose, o diskursyvinėje veikloje, tai nei sakytojo, nei pasakymo lygmens subjektų analizė nebus psichologinė. Užuoat spekulius apie pasakotojų ar veikėjų tartum empirinių subjektų vidinį pasaulį, betarpiškas jausenas, įgimtus polinkius ar charakterius, abiejų tipų subjektai struktūrinėje psichoanalizėje nagrinėjami vien per diskursyvinę veiklą. Ir geismas, ir išstūmimas, ir pati nesąmonybė, remiantis Lacano teorija, žymi vien kalbinius procesus. Maža to, skirtingai nei daugelyje šiuolaikinių psichologinių teorijų, psichoanalizėje nesivadovaujama jokiais prielaidomis apie tariamai natūralius žmogaus poreikius, kaip kad saugumas, stabilumas, šeima ar pan. Ir sakytojo žodžiai bei frazės, ir veikėjų būsenos bei veiksmai psichoanalizėje interpretuojami imanentiškai. Tai reiškia, kad nė vieno sakytojo sakinio ir nė vienos veikėjo reakcijos reikšmė nėra substanciali, genetinė ar dėl kokių kitokių priežasčių žinoma iš anksto. Vietoj to vadovaujamasi nuostata, kad kiekvienas žodis ar aprašymas, kad ir kokią iš pažiūros savaime suprantamą psichologinę tiesą beliudytų, reikšmę įgauna konkrečiame tiriamame diskurse. Trumpai tariant, visos tariamai universalios psichologinės tiesos apie ikikalbinius žmogaus poreikius, jausmus ir reakcijas tiek Freudą, tiek Lacano psichoanalizėje suskliaudžiamos.

3. TRYS AUTODIEGETINIAI DISKURSAI: OBSESINIS, ISTERINIS IR PERVERSINIS TAPATINIMASIS

3.1. Diskursyvinės tapatinimosi variacijos

Šioje disertacijos dalyje, remdamiesi struktūrinės literatūros psichoanalizės principais, nagrinėsime tapatinimąsi trijuose literatūros kūriniuose: Alvydo Šlepiko apsakyme „Mano draugas Sigitas“, Sigito Parulskio esė „Balsas“ ir Giedros Radvilavičiūtės esė „Šiąnakt aš miegočiu prie sienos“.

Iš pažiūros šie trys tekstai gana panašūs. Nepaisant to, kad du iš jų priklauso esė žanrui, visų trijų kūrinių sakytojai gali būti laikomi homodiegetiniais pasakotojais, kurie dalyvauja aprašomuose įvykiuose kaip veikėjai. Nors Parulskio tekste tie įvykiai veikiau mentaliniai nei fiziniai, o Radvilavičiūtės kūrinyje eksplicitiškai demaskuojamas įvykių išgalvojimo ir konstravimo darbas, visuose trijuose kūriniuose sakytojas sutampa su centriniu pasakymo lygmens subjektu ir dėl to visi trys tekstai laikytini visiškai arba beveik autodiegetiniais pasakojimais, t. y. pasakojimais apie save.

Autodiskursuose tapatinimosi problemos analizė aktualiausia, mat pasakojimas apie save – tai tikra tapatybės refleksija. Šitai savotiškai liudija ir parinktų kūrinių artimumas tam tikriems diskursyvumo tipams: viešam pasiteisinimui, intymiai išpažinčiai ir kūrybinei savirefleksijai. Be abejo, kiekvienu atveju aiškiai atpažįstamas diskurso tipas tėra atspirties taškas, kuris ilgainiui savaip apverčiamas, dekonstruojamas, ir šitaip išryškėja šių tekstų kūrybiškumas, jų galia meniškai žaisti su autodiskursu. Todėl čia atliekama tapatinimosi analizė aktuali ir platesniame kontekste, kurį bendrai galėtume nusakyti kaip savasties refleksiją šiuolaikinėje lietuvių literatūroje.

Šie trys tekstai pasirinkti ir dėl to, kad tapatinimasis juose atliekamas skirtingai. Kiekvienas sakytojas bazinę tapatinimosi struktūrą, teorinėje disertacijos dalyje išgrynintą kaip atsakas į Kito interpeliaciją, realizuoja vis kitu būdu: apsakymo „Mano draugas Sigitas“ pasakotojas – obsesiniu, esė „Balsas“ – isteriniu, o „Šiąnakt aš miegočiu prie sienos“ – perversiniu.

Norint suprasti skirtumą tarp šių tapatinimosi variacijų, pirmiausia vertėtų pakartoti, jog iš psichoanalitinės perspektyvos nė vienas tapatinimasis negali būti galutinis ir pilnas. Joks idealusis ego (įskaitant ir šią funkciją atliekančius atvaizdus, simbolinius vaidmenis, kitus subjektus) negali suteikti tobulo atsakymo į vienatinės egzistencijos klausimą „kas aš esu?“. Taip yra dėl to, jog pats subjektas struktūrinėje psichoanalizėje traktuojamas kaip

skilęs tarp simbolinės plotmės, kurioje jo tapatybė įforminama pagal tam tikras kultūros normas, vertes, nuostatas ir pan., ir tikrovės plotmės, kurios apskritai neįmanoma įsimbolinti. Net jei deklaratyviai postuluojuama vienareikšmiškai aiški tapatybė, šitaip tik pridengiami konfliktai tarp skirtingų socialinių vaidmenų, skirtingų to paties vaidmens funkcijų keliose ideologijose, galų gale pridengiama pamatinė problema, jog nė vienas simbolinis vaidmuo tartum rūbas netinka tobulai ir dėl to dažnai atsiranda tam tikras likutis – diskurso dalis, kuri nesuderinama su suformuota tapatybe.

Taigi, šitaip žiūrint, tapatinimasis – tai iššūkis, su kuriuo susiduria bet kuris apie save kalbantis subjektas. Iš psichoanalitinės perspektyvos svarbios ne tik tokio diskurso simbolinės operacijos, t. y. vienų vaidmenų prisiėmimas, kitų atmetimas, dar kitų sutirštinimas, perstūmimas ir pan., bet ir principas, jog subjektyvumas kaip toks susijęs su imanentiniais diskurso įtrūkiais – paradoksais, prieštaravimais, neišsprendžiamomis problemomis, kurios liudija subjektą besant ne tik tam tikru socialiniu vaidmeniu, bet ir pačiu įsimbolinimo vyksmu.

Obsesija ir isterija – tai du *neurotiniai* būdai spręsti tapatinimosi problemą. Tiesa, abi kategorijos savaip susijusios ir su kitais psichoanalizėje tyrinėjamais reiškiniais, tačiau šiuo atveju svarbiausia, kad jos implikuoja du tapatybės konstravimo režimus pagal du bendruosius diskurso organizavimo būdus – atranką (paradigmatiką) ir gretinimą (sintagmatiką).

Isterinio tapatinimosi veikimas pagal atrankos principą reiškiasi taip: konfliktai bei įtampos (tiesa diskurso formulėje) sprendžiamos prisiimant tarpusavyje panašias tapatybes, o priešingas atmetant. Dažniausiai tokiu būdu subjektas jungia panašius simbolinius vaidmenis į tam tikrą savasties tinklą, o priešingus vaidmenis atskiria kaip svetimybę. Parulskio esė „Balsas“ paradigmatinis principas veikia kiek kitaip: sakytojas savotiškai juda nuo vieno kultūrinio įvaizdžio prie kito (aborigenas, Paolas iš Dantes „Pragaro“, Judas, Edipas ir kt.) ir išbando juos kaip skirtingas tapatinimosi galimybes. Šio kūrinio analizėje bus bandoma paaiškinti, kaip simbolinių vaidmenų atranka siejasi su sakytojo ir adresato santykiu; taip pat suprasti, kodėl iš pažiūros vien geismui tarnaujantis tapatinimasis pabaigoje priveda iki savotiško susinaikinimo.

Obsesinio tapatinimosi veikimas pagal gretimumo principą reiškiasi taip: išstumti konfliktai sprendžiami simbolinėmis operacijomis, kuriomis vieno diskurso elemento funkcija perstumiami gretimam elementui. Būtent pagal tokią logiką subjektas gali perstumti primestą, bet su jau turima tapatybe nesuderinamą vaidmenį šalia esančiam kitam subjektui arba tapatintis ne su siūloma, o su gretimumo ryšiais susijusia tapatybe. Šią logiką savaip

realizuoja Šlepiko apsakymo „Mano draugas Sigitas“ sakytojas, kuris perstumia šeimos jam primestas interpeliacijas savo bičiuliui ir teisia jį dėl dalykų, dėl kurių jį patį kaltina sesė ir jos vyras. Atliekant šio apsakymo analizę, svarbiausias uždavinys bus paaiškinti, kaip ši perstūmimo operacija susijusi su sakymo situacija – pasakotojui primesta žudiko tapatybe, kuri nutyliama iki pat kūrinio galo.

Ir isterinis, ir obsesinis tapatinimasis iš esmės atliekamas pagal neurotinio subjekto sampratą, kuri teorinėje šios disertacijos dalyje, aptariant tapatinimąsi apskritai, buvo pagrindinis atspirties taškas. Būtent neurotinis subjektas tapatinasi su simboliniais vaidmenimis, kuriais jį interpeliuoja Kitas.

Perversinis subjektas tapatinasi kiek kitaip. Kadangi pati perversija psichoanalizėje aiškinama kaip išvirkščia neurozė (Freud, 1981 [1905]: 165)¹⁷, perversinis tapatinimasis atliekamas atvirkščiai nei isterinis ar obsesinis: subjektas ne reaguoja į tam tikrą Kito interpeliaciją (prisiima, atmeta, perstumia siūlomą arba primestą simbolinį vaidmenį), o tapatinasi su pačiu Kitu. Dėl to radikaliai pasikeičia tapatinimosi kaip komunikacinės sąveikos struktūra.

Neurotinis tapatinimasis su simboliniu vaidmeniu arba kitu subjektu visuomet implikuoja kitą kaip Kitą, prieš kurį tapatinimasis atliekamas tartum spektaklis: prisiimdamas tam tikrą idealųjį ego kaip savastį, subjektas komunikuoja šį veiksma Kitam – arba tam pačiam, kuris subjektą interpeliavo, arba tiesiog kitam adresatui, kuriam pats subjektas suteikia galios, žinojimo, vertinimo ir teisimo prerogatyvą. Lacano psichoanalizėje Kitas – tai daugiaprasmis konceptas, kuriuo žymimas ir simbolines koordinatas subjektui teikiantis autoritetas, ir pati nesąmonybė, ir radikali bet kokio kito subjekto

¹⁷ Konteksto dėlei atrodo verta paminėti, jog perversija Freudo darbuose visų pirma buvo siejama su raidos teorija. Anot jo, vaiko seksualumas – daugybinis ir įvairialypis (susijęs su skirtingomis erogeninėmis zonomis, skirtingomis sąveikomis su aplinka ir pan.), tačiau bręstant geismas cenzūruojamas, apribojamas ir susiejamas su lyčių skirtumu bei lytiniu aktu. Šis procesas – tai vaiko seksualumo surišimas [vok. *Bindung*, angl. *binding*, pranc. *liaison*]. Kai surišimas būna nepilnas, tam tikra seksualumo raiška (pavyzdžiui, oralinė) lieka neprijungta prie „normalaus“ seksualumo ir tampa perversija (pavyzdžiui, oraline). Iš vienos pusės, šitai laikytina fiksacija tam tikroje raidos stadijoje, bet iš kitos pusės, surišimo „išvengimas“ tam tikra prasme žymi nesuvaržytą geismą. Šitaip Freudas aiškino ir mazochizmą, ir sadizmą, ir vujerizmą ir kitas perversijas, tuo tarpu Lacanas perversiją permastė kaip diskursyvinę sąveiką, kuriai būdingas ir čia pristatomas tapatinimosi pobūdis.

kitybė¹⁸. Šie iš pažiūros skirtingi profiliai iš esmės susiję su ta pačia subjekto pozicija – santykyje su Kitu subjektas yra nežinantis, svarstantis, abejojantis, o adresatas traktuojamas kaip nepasiekiamo žinojimo ir galios instancija. Būtent čia glūdi pagrindinis psichoanalitinio Kito koncepto paradoksas: Kitas yra ir tas, kuris subjektą interpeluoja, paskiria jam tam tikrą vaidmenį, teisia, vertina ir t. t., tačiau Kitas yra ir tiesiog kitas, kuriam pats subjektas suteikia šias funkcijas. Paprastai tariant, neurotiniam subjektui reikia Kito, kuris interpeluotų ir patvirtintų arba paneigtų tapatinimosi pastangą iš tokios pozicijos, kuri suteikia šiam subjektui simbolinę reikšmę bei egzistencinę vertę.

Perversinis subjektas, priešingai, nė vieno kito netraktuoja kaip Kito ir vietoj to pats tapatinasi su žinojimo bei galios pozicija (Hyldgaard, 2004). Tokiam subjektui kitas tėra priemonė, o ne mįslė ar autoritetas. Būtent šios intersubjektyvios sąveikos pagrindu Lacanas aiškina visas perversijos formas, kurios Freudo darbuose buvo siejamos su fiksacija tam tikru brendimo periodu – sadizmu, mazochizmu, vujerizmu, ekshibicionizmu ir įvairaus pobūdžio fetišizmus. Kad ir kokios skirtingos būtų šios praktikos, Lacano psichoanalizėje jos laikomos perversinėmis ne dėl socialinių normų ar visuomenės taisyklių laužymo, o todėl, kad visais šiais atvejais subjektas sąveikauja su kitu kaip įrankiu, kuriuo galima pasinaudoti, o pats tapatinasi su galios pozicija. Taigi, subjektas, kuris kantriai kenčia smurtą, bet nesitapatina su Kitu, nėra mazochistas psichoanalitine šio žodžio prasme. Dėl to, priešingai nei atrodytų iš pirmo žvilgsnio, sadistas ir mazochistas sudaro ne tobulą, o neįmanomą porą: abu tapatinasi su Kitu ir abiem reikia tokio komunikacijos partnerio, kuris pasyviai priimtų nurodymus (sukelti skausmą arba kęsti skausmą).

Tapatindamasis su Kitu, perversinis subjektas tartum pasiekia žinojimą, kurio sapnais, riktais bei simptomais siekia neurotinis subjektas. Tačiau šis žinojimas – tai fiksuotas blefas, kadangi tapatybės problema, kaip jau minėjome, psichoanalizėje traktuojama kaip iš principo neišsprendžiama. Subjektiškumas kaip toks – tai įsimbolinimo vyksmas, žymintis svarstymą, abejonę, mąstymą, kuriame problema palaikoma atvira. Užverdamas ją, perversinis subjektas praranda tai, kas sudaro pačią subjektiškumo šerdį: „pervertas sėkmingai įgyvendina neurotiko geismą savo paties susinaikinimo kaina“ (Feher-Gurewich, 2003: 192).

¹⁸ Turint tai omenyje, nenuostabu, jog šiuolaikiniuose filosofiniuose tyrimuose Lacanas neretai lyginamas su Emmanueliu Levinu. Nepaisant daugelio skirtumų, abu subjektyvumą apmąsto per kreipinį ir santykį su Kitu, kuris pranoksta subjekto refleksijos galimybes.

Būtent dėl to struktūrinėje psichoanalizėje perversinis subjektas siejamas ne su malonumu (*plaisir*), kuris aiškinamas kaip simbolinių operacijų sėkmė (daiktų atradimas ženkluose), o mėgavimusi (*jouissance*), kuris iš principo yra destruktivus, naikinantis. Mat tapatindamasis su Kitu subjektas ne tik sudaiktina kitą, bet ir save paverčia tam tikros (žinojimo) sistemos sraigteliu (vienas ryškiausių realių perversijos pavyzdžių šiuolaikinėje psichoanalitinėje filosofijoje – Adolfas Eichmannas, žr. Žižek, 1997: 69). Šia prasme ankstesnę pastabą galėtume patikslinti: iš psichoanalitinės perspektyvos mazochistas yra tas, kuris ne kantriai kenčia smurtą, o mėgaujasi juo.

Retoriškai perversinis tapatinimasis su Kitu gali reikštis labai skirtingai: ir kaip valdingas aiškinimas, didaktika (žinojimo ir galios demonstracija), ir kaip nuolatinis klausinėjimas (žinojimo blefas), kuriuo adresatas pašiepiamas dėl savo nežinojimo. Šia prasme žinojimas, su kuriuo perversinis subjektas siejamas struktūrinėje psichoanalizėje, – tai ne realios žinios, ne visažinystė, o intersubjektyvios sąveikos struktūra, kuri gali būti realizuojama įvairiais žodžiais bei veiksmais. Struktūrinėje psichoanalizėje ją apibrėžia ne išoriniai bruožai, ne kalbos stilius ir ne nukrypimas nuo kokios nors normos, o būtent tapatinimasis su Kitu.

Atliekant Radvilavičiūtės kūrinio „Šiąnakt aš miegosiu prie sienos“ analizę, perversinis tapatinimasis aktualus keliais aspektais. Ne vienoje šios autorės esė atsikartoja ta pati struktūra: iš pradžių vystoma jautri istorija, kuri po to eksplacitiškai demaskuojama kaip iš stereotipų ir intertekstų sukonstruota fikcija. Iš pažiūros toks diskursas žymi sakytojo tapatinimąsi su Kitu, kuris žino, t. y. geba, moka žaisti literatūrinėmis klišėmis ir įtikinti, apgauti, apžaišti skaitytoją. Tačiau pasirinkta esė baigiasi klausimu „kas aš?“, kuris akivaizdžiai žymi ne žinojimą, galios poziciją, o abejonę. Todėl analizėje bus sprendžiama problema, kaip esė sakytoja susitapatina su Kito pozicija, o po to jos atsisako.

Verta pabrėžti, jog isterinis, obsesinis ir perversinis tapatinimasis čia traktuojami ne kaip diagnozės, o konceptai, žymintys tam tikrą diskursyvinę sąveiką. Remdamiesi psichoanalitine literatūrinio diskurso samprata, galime fiksuoti tapatinimosi kaip diskursyvinio akto būdus, tačiau tai neimplikuoja jokių psichologinių ar patologinių sutrikimų. Be to, kiekvieno kūrinio analizėje bus atskleidžiama specifiška ir originali bazinės tapatinimosi struktūros variacija.

3.2. Tapatybės skilimas obsesiniame diskurse:

A. Šlepiko „Mano draugas Sigitas“

Iš pirmo žvilgsnio, „Mano draugas Sigitas“ (2016 [2005]) – tai nuotaikingas, bet paprastas provincijos miestelio gyventojų monologas apie alkoholišką draugą, kuris, kaip paaiškėja pačiame kūrinio gale, buvo nužudytas. Galėtų atrodyti, kad šiame šmaikščiame pasakojime verta analizuoti nebent tik intrigos konstravimą – ryšį tarp teksto eigoje pateikiamų užuominų apie žūtį ir netikėtos pabaigos, kai sykiu su mirtimi pasirodo, jog žmogžudyste kaltinamas ne kas kitas, o pats pasakotojas. Norint aprašyti šitaip kuriamą įtampą, psichoanalizė visiškai nereikalinga.

Tačiau šioje analizėje siūlome visai kitokią požiūrį į Šlepiko apsakymą: tai ne nuotykinis detektyvas, kurio vienintelė vertė – anekdotinė atomazga, o tankiai surišta reikšminė struktūra, kurioje subjektas vienu metu bando ir prisiimti, ir paneigti jam primestą žudiko tapatybę. Tekstas baigiamas žodžiais „O man, blet, sako, kad aš jį užmušiau. Nesąmonė“ (Šlepiukas, 2016: 59), tačiau viso teksto eigoje pasakotojas teisinasi žodžiu „nemušiau“ ir kaipmat „patikslina“, jog tik įspyrė, trenkė, sviedė draugą kaip maišą ir pan. Siekiant suprasti diskursyvinę panašių prieštaravimų kupinos komunikacijos logiką, struktūrinė psichoanalizė – tai pati parankiausia priemonė.

3.2.1. Balso simuliacija: pasiaiškinimas teisėjui

„Mano draugas Sigitas“ parašytas lyg būtų pasakytas. Kalbėjimo balsu įspūdis konstruojamas pasitaisymais – „fortkė (žinau – orlaidė, negalima sakyti fortkė)“ (55), papildymais – „Užmiršau papasakoti, ką jis man pridirbo“ (58) ir kitokiomis nuorodomis į sakymo situaciją kaip nepertraukiamą kalbėjimo dabartį – „Kas jį pakvietė į kompaniją, aš dabar nepasakysiu, gal aš, gal ne aš...“ (57). „Dabar nepasakysiu“ vietoj „šioje (teksto) vietoje neparašysiu“ šiame apsakyme funkcionuoja ne kaip semantinis tropas, kuriuo būtų sakoma viena, nors omenyje turime kita, o konstrukcija, kuria slepiama *parašyto teksto erdvė* ir simuliuojamas *kalbėjimo balsu laikas*. Tokiais pasakymais, kaip ir staigiais perėjimais nuo vienos temos prie kitos bei dažnais šuoliais pasakojimo laike, kuriama spontaniškos gyvos šnekos regimybė.

Maža to, simuliuojamas dažniau kalbėjimui nei rašymui būdingas dialogiškumas. Žinoma, apsakymo eigoje pasakotojo niekas nepertraukia, tačiau vien iš jo kalbos galima spręsti, jog kreipiamasi į adresatą, kuris nepriklauso mažo miestelio bendruomenei. Būtent dėl to pasakojama Sigito

biografija nuo pat vaikystės, o aplinkos apibūdinimai akivaizdžiai skirti tam, kuris nėra jos matęs¹⁹. Tartum reaguodamas į kritišką klausytojo būvį pasakotojas pasitaiso, kai praspūsta nenormatyvinė leksika („fortkė“ pakeičiama į „orlaide“, „šibos“ į „langų stiklus“ ir pan.), ir nuolatos bando pasiteisinti – ne tik dėl mušimo, bet ir smarvės, pinigų neturėjimo ir t. t. Taigi, nors tekste nėra nė vieno tiesioginio kreipinio į adresatą, jis konstruojamas kaip svetimas, kuriam reikia „viską“ papasakoti ir įrodyti savo nekaltumą.

Iš pažiūros, tokia diskursyvinė situacija gana panaši į psichoterapiją, kurioje pacientas pasakoja apie savo veiksmus ir išgyvenimus. Dėl to psichoanalitinė interpretaciją būtų tarsi natūralu įsivaizduoti kaip gilinimąsi į pasakotojo vidų – mintis, norus, baimes, poelgių motyvą ir pan. Nepaisant to, suformuluoti metodiniai principai numato darbą visiškai kitu būdu – pagal imanentinės diskurso analizės principus. Praktiškai tai reiškia, jog, nors pasiteisinimas kaip diskursyvinis žanras numato tam tikras žaidimo taisykles, jas būtina priimti su keliomis išlygomis. Visų pirma, psichoanalitiškai interpretuosime ne pasakotojo asmenybę ar vidinius išgyvenimus, o simbolinę teksto plotmę. Tai reiškia, jog užuot spėlioję apie tai, kas nepasakyta, kas tartum iki sakymo, analizuosime nesutapimus tarp to, kas deklaruojama eksplisitiškai, ir to, kas pasakoma netiesiogiai, implicitiškai. Antra, užuot kėlę tokius klausimus, kuriuos kaltinamojo teisinimasis numatytų realybėje (kas, kaip ir kodėl nužudė Sigitą?), apsakymą interpretuosime kaip meno kūrinį. Iš vienos pusės, tai reiškia, jog įvairios dviprasmybės negali būti verifikuojamos empirinėje tikrovėje ir turi būti traktuojamos kaip integrali meninio diskurso dalis. Iš kitos, skirtingai nei kasdienėje kalboje, meniniame tekste visos, net pačios smulkiausios detalės laikomos būtinomis, t. y. atliekančiomis konkrečią funkciją kūrinio reikšmės struktūroje.

Taigi, interpretacija negali būti atliekama nei iš teisėjo, kuriam reikia įvertinti tikrus įvykius, nei iš psichologo, kuris gyvai kalbasi su pacientu, pozicijos. Remiantis šiomis nuostatomis, pirmiau aptarsime šio apsakymo pasakotojo sąveiką su mirusiu draugu, o po to su teisinimosi adresatu.

¹⁹ Pavyzdžiui: „Apėjome kapines iš kitos pusės. Ten, kur plento pylimas, prie autobusų stotelės. Ta vieta yra kiek aukščiau negu kapinės, ir jos beveik visos matyti kaip ant delno“ (53).

3.2.2. Primesto vaidmens perstūmimas

Viena vertus, Šlepiko apsakymo pasakotojas įvykius stebi iš labai arti, o kai kuriuose net dalyvauja. Naratologijoje tai vadinama aukštu homodiegetiškumo laipsniu, dažnai lydimu vidinės fokusuotės – pasakojimo iš konkrečios individualios perspektyvos (Genette, 1983 [1972]: 193, 245). Tačiau kita vertus, pasakotojas neretai virsta kolektyvinio subjekto – draugų būrio – dalimi ir liudija ne savo vieno, o jų bendrą patirtį. Šitai ypač išryškėja sulėtėjus pasakojimo tempui – kaskart, kai blaškymąsi nuo vienos temos prie kitos pristabdo išsamesnis konkretaus įvykio atpasakojimas, patirtis nusakoma daugiskaitos pirmu asmeniu: „Mes palaukėm vidurnakčio“ (Šlepikas, 2016: 53), „Mes juokėmės, rūkėm be saiko, į Sigitą beveik dėmesio nekreipėm“ (55), „Patys – durniai – parvažiavom namo pamiegot“ (58) ir t. t. Maža to, pats šių istorijų turinys – tai paribyje besančiam Sigitui keliami (arba jo paties išsikelti) išbandymai, kuriais jis bando integruotis į grupę ir įsitvirtinti kaip to paties „mes“ dalis:

1. Susilažinęs, jog drąsiai naktį pereis per miestelio kapines, Sigitas užkliuvo už tvoros, labai išsigando ir lažybas pralaimėjo.

2. Susilažinęs, kad pralįs pro orlaidę, Sigitas užstrigo, bet draugams ėmus deginti padus cigaretėmis, išbandymą vis dėlto išlaikė.

3. Susitaręs, jog leis draugams pamiegoti ir pardavinės už jų pinigus pirktą alų bei užkandžius, Sigitas viską pragėrė ir pasipelnymo planą sužlugdė.

Visuose šiuose trijuose išbandymų pasakojimuose esama užuominų į Sigitą mirtį. Pirmuoju atveju – tai ne tik kapinės, bet ir tiesioginis kreipinys „aš, Sigitas Neverauskas, nieko nebijau, eikit velniop, numirėliai!“ (53); antrojoje istorijoje pasirodo lemtingasis veiksmažodis „užmušti“ – „Mes nespėjom pagalvot, kad jis užsimušė, o Sigitas jau virtuvėje“ (56); o trečią kartą, nepasisėkus bizniui, žodis jau susiejamas ir su mintimi – „Aš pamaniau, kad Saulius ir Rimas užmuš Sigitą, bet ir man jau stogas važiavo“ (58).

Tačiau akivaizdu, jog vis didėjančios rizikos nepakanka, kad iniciacija būtų sėkminga. Sigitas vis bando ir bando įsilieti į būrį, draugai jo pastangų neatmeta, tačiau vis vien išlaiko distanciją. Itin iškalbinga, jog net tą vienintelį kartą, kai nutrūktgalvis lažybas laimi (pralenda pro orlaidę) ir, rodos, turi pagaliau būti priimtas kaip savas sugėrovas, pasakotojas nutyli, ar integracija įvyko, ir vietoj to dar sykį pastato Sigitą į paribį kaip kitokį: „Toks jau tas Sigitas. Dabar galvoju – jeigu kitas būtų buvęs, tai visus šonkaulius tikriausiai būtų susilaužęs, o šitam – nieko“ (56). Nors ir linksmas, šis Sigitą išskirtinumo pabrėžimas, t. y. *išskyrimas žodžiais*, palaiko tą pačią distanciją, kuri istorijos (fabulos) lygmenyje įsteigiama *atskyrimo veiksmis*.

Šis prieštaravimas²⁰ tiesiogiai koreliuoja su įtampa tarp vienas kitam prieštaraujančių epitetų, kuriais Sigitas apibūdinamas kaip draugas: viena vertus, „kompaneiskas“ (51), „linksmas“ (52), išradingas (53), kita vertus, „niekšybė“ (54), „žulikas“ (56), „glušas“ (58). Ne ką mažiau prieštaringas ir jo kaip sūnaus vertinimas: iš vienos pusės, „jau seniai įtėviams jis kaip kaulas gerklėj įstrigęs. <...> per jį jie paseno“ (50-51), iš kitos, „tie įtėviai tai irgi geri sukčiai: pasiėmė vaiką, o vis tiek visai savu nelaikė. <...> Užtat įtėviams ir atsirūgsta“ (53). Kaip paaiškinti tokius šuolius nuo vieno kraštutinumo prie kito?

Užuot įsivaizdavę, jog galime Sigitą analizuoti kaip realų asmenį, pažvelkime atidžiau į tą, kuris šį prieštaringą draugo paveikslą pateikia. Koks įvykis pažeidė nusistovėjusią pasakotojo būties ir buities tvarką mažame miestelyje? Įvairiausių vagysčių ir šunybių Sigitas praeityje prikrėtęs visą eilę, tačiau iki pat kūrinio galo išsaugota intriga – tai būtent dukterėčios dviratėlio pagrobimas. Šis nusikaltimas atliekamas prieš pasakotojo šeimą, kuri atvyko iš miesto ir atlieka labai dviprasmišką vaidmenį. Viena vertus, lanko jį kaip giminaitį, tvarko jo namus, duoda pinigų, tačiau kita vertus, savotiškai teisia – vis randa ką prikišti, priekaištauja ir nepasitiki juo. Trumpai tariant, šeima į pasakotojo būvį įsiveržia kaip *kitokie*, iš *kitur* ir atlieka vertinimo funkciją. Lacano psichoanalizėje tokia instancija vadinama *Kitu*, kurio interpeliacija – tai bet kokio tapatinimosi sąlyga.

Jei atvykėlius iš miesto interpretuojame kaip trilypį Kitą, kuris interpelioja pasakotoją, galime matyti, kad jis ne pasyviai priima jam primetamus vaidmenis, nesitapatina su jais, o savotiškai permeta Sigitui. Kitaip sakant, kaip veikėjas šis subjektas stovi adresato pozicijoje – jį teisia šeima. Tačiau užuot ginčijęsis, jis stojasi į adresanto poziciją ir dėl tų pačių dalykų teisia kitą veikėją – Sigitą. Taigi, subjektas skyla – kaip veikėjas jis patiria interpeliaciją, o kaip pasakotojas ją atlieka, t. y. obsesiškai perstumia nuo savęs ant Sigito.

Perstūmimas (vok. *Verschiebung*, pranc. *déplacement*, ang. *displacement*) – tai psichoanalizės terminas, kuriuo nusakomas vienos figūros reikšmės priskyrimas kitai. Freudas šį procesą visų pirma įžvelgė sapnuose, o vėliau tyrė ir kaip neurotinių simptomų susidarymo mechanizmą. Būtent dėl perstūmimo, pavyzdžiui, skrybėlė sapne gali žymėti ją nešiojantį tėvą, o liguistas nosies kasymasis gali simbolizuoti išstumtą geismą giminaičiui su

²⁰ Tarp kitko, daug aiškiau matomas anglų ir prancūzų kalbose, kuriose grynai negatyvus *išskyrimas* kaip pašalinimas (*exclusion*) giminingas būdvardžiui, kuriuo pozityviai nusakomas ypatingas statusas (ang. *exclusive*, pranc. *exclusif*).

didele nosimi. Remdamiesi Lacano nuostata, jog perstūmimas – tai diskursyvinė operacija simbolinėje plotmėje, pažvelkime į kiekvieną pasakotojo šeimos narį atskirai, įvardinkime kokius konkrečius vaidmenis jie primeta, kaip subjektas pasakojimu permeta juos ant Sigito, o tada apmąstykite, kodėl tai daroma apskritai.

1) *Sesė subjektą interpeluoja kaip vargšą, bet nepatikimą nevalą*. Dar prieš atvykdamą ji jau prašo brolio negerti, o atvažiavus labiausiai priekaištauja būtent dėl alkoholiko smarvės. Atitinkamai, Sigito ydas pasakotojas aiškina tuo, kad šis „greit prasigėrė, štai kas“ (Šlepikas, 2016: 52). Nepaisant to, kad sesė šitaip brolių atstumia, jis vis vien bando jai įtikti – „Savo kambary nerūčiau! Galima sakyti, kad aukojau“ (ten pat.). Atitinkamai, per savotiškas aukas nupasakojamas ir Sigitas – jis žygiuoja naktį per kapines, pusiau nuogas lenda per orlaidę ir pan. Deja, užuot pozityviai įvertinusi brolio pastangas, sesė tik padidina distanciją per visai kito tipo auką (ne žygdarbį, o išmaldą) – iš gailesčio duodamus keturiasdešimt litų, kuriuos jis norom nenorom priima. Kodėl nenorom? Nes jis ne save, o Sigitą apibūdina kaip tokį, kuriam pats aukoja: „duodavau kokį litą, kartais „Žvejų“ nupirkdavau, kartais dar ko“ (56). Galų gale, mušti Sigitą subjektas juk nusprendė dėl to, kad šis nuskriaudė būtent Agnytę – tą patį veikėją, kurį nuo brolio bando saugoti sesė. Taigi, subjekto kalboje Sigitas simboliškai (netiesiogiai, implicitiškai) realizavo grėsmę, kurią sesė savo draudimais ir pasipiktinimais – „nelįsk, dar pargrius, neduok to, nerūkyk prie jos, neduok ano“ (52) – siejo su pačiu pasakotoju²¹.

2) *Sesers vyras subjektą interpeluoja kaip smerktiną nevykėlį*. Šeimyninis santykis su šiuo personažu pašiepiamas – „atseit švogeri“ (58); daug labiau akcentuojamas aukštas jo statusas, abstinencija ir tylus šlykštėjimasis, todėl subjektas renkasi pats jo vengti – „stengiausi akyse jam dažnai nemirguliuoti“ (51). Atitinkamai žvelgiama ir į Sigitą – „jis seniai manęs ir Sauliaus su Rimu turėjo vengti kaip velnias kryžiaus. Ratais aplink mus turėjo vaikščioti ir artyn neit, po kojom nesipainiot“ (56). Svarbiausia, kad šitaip sakoma ne dėl kurios nors kitos Sigito kiauylstės, o būtent dėl pragertos paplūdimio biznio investicijos. Subjektas su draugais tą sykį prarado ir alų, ir užkandžius, ir pinigų, liko tik pavydus žvilgsnis į „imitusius anų dienų vargo biznierių snukius – raudonus, o televizorių dar raudonesnius“ (57).

²¹ Be abejo, protarpiais subjektas apie Sigitą pasakoja daug šilčiau nei apie sesės elgesį su juo pačiu, tačiau verta fiksuoti, jog su draugu ir žvaigždės stebėtos, ir jo dainų smagiai klausytasi būtent praeityje, o sesė praeityje irgi buvo kitokia, savesnė ir artimesnė – „visas tvoras nusėdėjo vaikystėj ir visus kaimynų berniokus akmenim apmėtydavo“ (52).

Atitinkamai, sesės brolis apibūdinamas kaip „riebiasprandis tešlius. Kaip tik toks tipas, kokių negaliu pakęst“ (58). Be abejo, pasakotojui neįmanoma pilnai susitapatinti su sėkmingu verslininku iš miesto ar televizijos, tačiau savo draugą jis smerkia už buvimą tokiu pat nevykėliu, kuriuo jis pats kaip veikėjas implicitiškai tampa šalia sesės brolio.

3) *Dukterėčia subjektą interpelioja kaip žaidimų draugą.* Iš pažiūros, panašų požiūrį į Sigitą akivaizdžiai liudija prisiminimai apie linksną jo būdą jaunystėje, tačiau šiuo atveju esama labai svarbios papildomos simbolinės operacijos. Subjektas žavisi mergaite ir sąveiką su ja nusako vien pozityviai – „Labiausiai iš jų man patinka dukterėčia mano Agnytė – gražuolė“ (51-52), tačiau jų santykį riboja sesė, kuri saugo dukrą nuo įsivaizduojamų pavojų: neleidžia kelti į medį, rūkyti šalia, liepia laikytis atokiai ir pan. Dėl to subjektas ant Sigito perstumia ne dukterėčios jam siūlomą vaidmenį, o savo paties žvilgsnį į ją, savotiškai uždraustą sesės. Būtent tai žymi visa eilė neatsitiktinių figūrų. Dukterėčia – mažas vaikas, o Sigitas ir greit prasigėrė dėl to, kad „mažutis“ (52), ir pro orlaidę pralindo būtent todėl, jog „mažiukas“ (56). Abu veikėjai lyginami su paukščiais: mergaitė „strikčioja kaip mažas gandrukas su raudonom kojine“ (52), o Sigitas „liesas, kiek jis ten sveria – kaip žvirblis“ (55). Abu lipa į aukštas erdves: Agnytė – į medį, o Sigitas – per orlaidę, kuri nusakoma žodžiais „Ten aukšta buvo, kokie du su puse metro, o gal ir dar aukščiau“ (56). Galų gale, požiūris į mergaitės norą kopti – „kad ir nugrius porą kartų, koją nusibrozdins – na, tai kas?“ (52), o Sigito krytis, baigęsis nuoga „nudilginta mašna“ (56), taipogi veikiau juokingas nei tragiškas.

Taigi, prieštaravimų ir skirtingų kraštutinumų pasakojime apie Sigitą gausa – ne atsitiktinė, ne šiaip šmaikštaus stiliaus bruožas, o sutirštinimo ir perstūmimo rezultatas. Sutirštinimu (vok. *Verdichtung*, pranc., angl. *condensation*) psichoanalizėje vadinamas kitas sapnų, riktų bei simptomų susidarymo mechanizmas, kuomet kelios figūros sujungiamos į vieną (būtent dėl sutirštinimo, pavyzdžiui, vyriškis su suknele sapne gali simbolizuoti ir tėvą, ir motiną). Tuo tarpu šiame apsakyme subjektas sutirština atvykėlių iš miesto interpeliacijas ir perstumia jas ant draugo. Būtent dėl to Sigitas tampa ir *nevala*, ir *nevykėlis*, ir *draugas*. Būtent dėl to pasakotojas juo, viena vertus, nepasitiki, bet užjaučia, kita vertus, smerkia, bet prisimena ir žavisi smagia jo jaunyste.

Labai svarbu, jog apsakyme nėra jokių ženklų, kad pasakotojas kaip veikėjas ginčytųsi su savo svečiais, t. y. priešintųsi sesers bei jos vyro smerkimui ar net maištautų. Jų primetamus vaidmenis jis akivaizdžiai atmeta, tačiau šitai daro ne veiksmiais kaip pasakymo lygmens subjektas (veikėjas), o

savo diskursu kaip sakytojas (pasakotojas). Ne šeimai, o pasakojimo adresatui skundžiasi giminių pretenzingumu bei netiesiogiai demonstruoja, kad tokį, kokį jie mato jį, jis pats mato Sigitą. Eksplicitinėmis deklaracijomis pasakotojas vis grįžta prie to, kuomet jis nuo Sigito skiriasi (negeria tiek daug, pasitaupo pinigais, ne tinginauja, o dirba ir t.t.), jo diskurse labai tiesiogiai išreikšta intencija nuo šio veikėjo atsiriboti. Tačiau implicitiškai simbolinėje teksto plotmėje liudija jų abiejų kaip teisiųjų panašumą.

Kalbant tiksliais Lacano terminais, subjektas atmeta šeimos jam primestą trilypi idealųjį ego ir vietoj to *susitapatina su Kitu* kaip vieta, iš kurios pats pasakojimu atitinkamai interpeluoja Sigitą. Kitaip tariant, užuot priėmęs kaltinamojo rolę, pasakotojas tapatinasi su teisėju. Prieš pereinant prie šios operacijos priežasčių, glūdinčių sąveikoje su adresatu, trumpai aptarkime socialines šio proceso pasekmes, t. y. kaip tapatinimasis su svečiais iš miesto transformuoja pasakotojo santykį su mažu miestelio bendruomene.

3.2.3. Simbolinis subjekto skilimas

Akivaizdu, jog sesers atvykimas keičia įprastą subjekto namų tvarką – jo prašoma negerti, draudžiama rūkyti, patalpos ir daiktai vėdinami ir t. t. Netiesiogiai išvartytas jis virsta svetimu savo paties namuose. Perstūmus šį veiksmą ant Sigito, susiformuoja atsikartojantis akcentas – net septynis kartus pasakojama, kaip bičiulis gyvena lauko virtuvėje, kur buvo išmestas savo paties šeimos. Bet kadangi subjektas tapatinasi ne su draugu, o su jį patį interpelavusiu Kitu, šios likimo bendro tremties jis neužjaučia, o priešingai – palaiko: „[itėviai Sigitą] išmetė į lauko virtuvėlę. Aš jų vietoj seniai būčiau taip padaręs. Ir lauko virtuvėlės nebūčiau jam palikęs. Dar ir pavardę būčiau atėmęs“ (51).

Šitaip sustiprinamas jau minėtas Sigito pastatymas paribyje, o pats pasakotojas, išstumdamas kitą, sutvirtina savo kaip bendruomenės nario statusą. Tokią funkciją atlieka ne tik Sigito išbandymų istorijos, bet ir kai kurios smulkesnės detalės, pavyzdžiui, kelių sakinių epizodas, kai mažas Sigitas šaltame rūsyje skabė bulvių daigus, kol subjektas su draugais lauke žaidė futbolą (53). Moderniose socialinės kritikos teorijose šis mechanizmas puikiai žinomas: kolektyvinė tapatybė dažnai konstruojama ne pozityviai – atrandant arba sukuriant substancialią bendruomenės esmę, o negatyviai – identifikuojant kitokį ir save apibrėžiant per skirtumą nuo jo kaip svetimo, o kartais net priešo.

Tačiau teisdamas Sigitą, subjektas save pastato į tam tikra prasme neįmanomą padėtį. Iš vienos pusės, jis tapatinasi su miestiečiais kaip Kitu,

tačiau ši pastanga negali būti realizuota paprasčiausiai dėl to, kad kaip veikėjas jis priklauso provincijos bendruomenei, kuri kiekvienu mažmožiu atvykėliams svetima. Iš kitos pusės, smerkdamas Sigitą, subjektas susvetimėja su savo paties bendruomene, kadangi bando tapatintis su tais, kuriems mažo miestelio įpročiai absoliučiai nepriimtini.

Pažvelkime į konkrečią situaciją, kurioje pasakotojas atsimuša į šį akligatvį. Kai jo sesė imasi iniciatyvos tvarkytis, jis ironiškai ją pašiepia – „rodos, kad ir šikt nevaikšto“ (51), tačiau iškart puola į kitą kraštutinumą ir pateisina – „bet gal ir gerai, dirba, maniau, rūpinasi, juk ji kitaip gyventi įpratus“ (ten pat.). Šiame trumpame teksto fragmente pasakotojas bando suderinti tai, kas nesuderinama – ir savo, ir sesers įpročius. Pastarieji, be abejo, jam svetimi, tačiau kandžią pastabą būtina atšaukti ir kompensuoti nuolankiu tonu dėl to, kad seserį subjektas traktuoja kaip Kitą – galios poziciją, iš kurios pats bando teisti Sigitą.

Taigi, pasakotojas yra susvetimėjęs su abiem bendruomenėmis. Iš svečių perspektyvos jis svetimas kaip alkoholikas ir nevala, o iš mažojo miestelio perspektyvos jis svetimas pastanga atitikti atvykėlių vertės kriterijus.

Ši įtampa ryškiausiai matoma subjekto santykyje su laiku. Viena vertus, savo skirtumą nuo Sigito jis nusako žodžiais „Aš tai nevengiu ir darbo, ir užsidirbu, <...> jeigu turiu dvidešimt [litų], tai dešimt palieku, neprageriu visų. Juk reikia apie ateitį galvot“ (52). Tačiau pasakodamas apie save kaip draugų būrio narį, jis atsimena, jog „Tada mes tolyn nesižvalgėm, ateitis buvo paprasta ir aiški – šiandien po pietų ateitis, rytoj ryto ateitis, o rytoj vakaras gal jau ir nebe ateitis, o tik migla“ (57). Šis prieštaravimas puikiai iliustruoja dvigubą susvetimėjimą, susiskaidymą, bet labai svarbu fiksuoti, jog *ateities* perspektyva nei vertės, nei prasmės neturėjo būtent *praeityje*. Maža to, būtent todėl, jog pasakoja apie praeitį, kalbantysis gali lyg niekur nieko, be jokių gėdos ženklų savo situaciją apibūdinti praktiškai tais pačiais vaizdiniais, kuriais pasmerkia Sigitą: „aš niekur nedirbau, buvau grįžęs iš kalėjimo“ (56). O kitu sakiniu net ir didžiulis: „nesiruošiau šitai santvarkai niekaip padėti. Galima sakyti, buvau toks tylus rezistentas“ (57).

Remiantis vien priešprieša tarp miesto ir miestelio, situacija atrodo absurdiška: bedarbis buvęs kalinys bando tapatintis su švariais ir sėkmingais miestiečiais, idant pasmerktų draugą alkoholiką. Tačiau įvedus laiko dimensiją, šis paradoksas sumažėja, kadangi ir kalėta, ir darbo neturėta būtent sovietmečiu, o nepriklausomybės laikais subjektas neva nėra tinginys, jis dirba, taupo ir pan. Šitai topografinis (bendruomenių kaip erdvių) konfliktas sprendžiamas istorinėje (laiko) plotmėje. Pasakotojas gali save apibūdinti kaip

dvejopą – ir savą miestelio bendruomenės narį, ir be reikalo pasmerktą svečių iš miesto – kadangi šių dviejų kolektyvų tapatybės grindžiamos skirtingais istoriniais laikotarpiais: mažo miestelio identitetas siejamas su nepriteklumi ir atitinkamais įpročiais bei tradicijomis praeityje, o miesto – su švara, tvarka ir sėkme ateityje.

Ir nors galėtų atrodyti, jog miestui taip suteikiama vienareikšmiškai pozityvi prasmė, o provincija pasirodo vien negatyviai, tačiau iš tiesų viskas juk priklauso nuo perspektyvos: remiantis miestelio verčių sistema, miesto švara – tai perspaustas pedantiškumas, tvarka – tai nyki abstinencija, o finansiškai sėkmingi juk ne kas kiti, o iš televizijos ekranų į namų svetainę nužengę riebiasprandžiai tešliai įmitusiais snukiais.

3.2.4. Neįsimbolinta tapatybė

Grįžkime prie pasakotojo santykio su šeima ir pabandykime interpretuoti ne kaip, o kodėl atliekamas perstūmimas bei sutirštinimas. Iš pirmo žvilgsnio, tartum akivaizdu, jog šiomis operacijomis paprasčiausiai vengiama nemalonumo, kai esi laikomas nevala ar nevykėliu. O kadangi sesė neleidžia broliui pasidžiaugti net santykiu su Agnyte, žvilgsnį į dukterėčią subjektas sulieja su bjauriaisiais vaidmenimis ir nukreipia į Sigitą abu dalykus – ir tai, kas atgrasu, ir tai, kas uždrausta.

Toks aiškinimas – veikiau psichologinis, o ne psichoanalitinis. Jis grindžiamas intuicijomis apie tariamai natūralias emocines reakcijas, o ne šio konkretaus teksto simbolinės plotmės specifika – kaltinimo ir teisिनimosi dinamika. Turint omenyje, jog perstumdamas šeimos interpeliacijas subjektas pereina iš kaltinamojo į teisiančiojo poziciją, šio diskursyvinio veiksmo interpretaciją daug logiškiau sieti su sakymo situacija, kurioje pasakotojas kaltinamas visai kuo kitu – draugo nužudymu.

Vertinant teksto visumą kaip pasiteisinimą, labai svarbu ne tik tai, jog tikrasis kaltinimas įvardinamas tik pačioje pabaigoje – „O man, blet, sako, kad aš jį užmušiau. Nesąmonė“ (59), bet ir tai, kad eigoje neigiamas mušimas, kuris kaskart tuo pačiu paliudijamas įvairiais eufemizmais: „profilaktiškai trinkelėjau per tą slidų lapės snukį, bet mušti jo nebuvo jokios prasmės“ (50), „Ir mušti dabar aš jo tikrai negalėjau. Nors, žinoma, į šoną įspyrčiau“ (54), „Nemušiau aš jo – tik mostelėjau porą trumpų smūgių į padychą“ (56) ir t. t. Gan trumpame apsakyme formulė „nemušiau + [konkretus fizinio smurto veiksmas]“ atsikartoja net aštuonis sykius.

Užuot skubotai spekuliuavę apie subjekto kaip asmens vidujybę (kalbę, pyktį ar dar kitus jausmus), visų pirma fiksuokime, kad esama dviejų atskirų

nesutapimų: a) subjektas kaltinamas užmušimu, bet neigia mušimą, b) vienu metu ir neigia, ir patvirtina mušimą. Antrasis prieštaravimas – tai situacija, kai pasakotojas konkrečiais veiksmažodžiais (spirti, trenkti, mesti ir pan.) priima, o bendrinio žodžiu (mušti) atmets tą patį veiksma. Tačiau visų svarbiausia, kad abiem atvejais veiksma jis vis vien susieja su savimi kaip atlikėju. Būtent dėl to naudojamas pirmas gramatinis asmuo: „nemušiau“, „trinktelėjau“, „įspyriau“ ir pan. Tuo tarpu pirmasis prieštaravimas kyla iš to, kad nutylėdamas trumpą priešdėlį, subjektas nei priima, nei atmets užmušimo veiksma, o apskritai atskiria nuo savęs kaip atlikėjo. Būtent dėl to apsakyme įvardinamas tik kaltinimas, tačiau nę sykio nepasakoma „neužmušiau“. Subjektas žudymo veiksma savo diskurse pastato į tokią padėtį, kur negali jo nei patvirtinti, nei paneigti. Šitaip jis atmets ne kaltę, o tai, kad šis poelgis apskritai gali būti susijęs su jo agentišku. Kad ir kaip aktyviai kūrinio eigoje bebūtų teisinamasi dėl smurto, žmogžudystę išlieka tokia nepasiekiamą, kad jos neišsina net paneigti.

Iš pažiūros tokia diskursyvinę operacija žalinga pačiam pasakotojui, mat neatsakydamas į pamatinį kaltinimą ir, juoba, prieštaraudamas pats sau dėl smurto, jis tik dar labiau save kompromituoja. Tačiau kadangi mūsų uždavinys – ne įvertinti šį diskursą iš teisinės perspektyvos, o interpretuoti psichoanalitiškai, verta užduoti ir abstraktesnį klausimą: ką reiškia užmušti? Ar tam būtina žudymo intencija? Jei ne, ar būtina, jog auka mirtų smurto metu? Jei žmogus paliekamas dūsaujantis, kraujuojantis ar be sąmonės, bet miršta tik po pusvalandžio ar pusdienio, ar smurto atlikėjas – žudikas? Koks ryšys turi sieti smurtą ir mirtį, kad galėtume tvirtai teigti žudiko tapatybę besant tiesa, nepriklausoma nuo atlikėjo psichikos?

Šlepiko kūrinys nepateikia atsakymų į šiuos klausimus, tačiau netiesiogiai iškelia juos kaip problemą. Jei šis apsakymas skaitomas įsijaučiant į adresato, prieš kurį teisinamasi, rolę, labai lengva šokti prie vienokių ar kitokių išvadų apie pasakotojo tartum realaus asmens kaltę. Tuo tarpu jei traktuojame šį tekstą kaip meno kurinį, kurį interpretuojame psichoanalitiškai, atsiveria galimybę fiksuoti jame glūdintį buvimo žudiku paradoksą – šis vaidmuo negali būti nei priimtas, nei atmestas, nes priklauso ne simbolinei, o tikrovės plotmei.

Teorinėje disertacijoje dalyje tikrovės plotmę pristatė kaip diskurso negatyvumą (išimtis, nepaaiškinamus paradoksus ir pan.), kurį iliustravome traumos pavyzdžiu (traumos auka negali įvardinti įvykio, nes jis net išgyvenimo momentu nebuvo sąmoningai suvoktas, todėl priešinas bet kokiam įsimbolinimui ir pasirodo vien kaip kalbos įtrūkis). Viena vertus, kadangi Šlepiko apsakymo pasakotojas pats kaltinamas kaip budelis, lyginti jį

su traumos auka gali atrodyti absurdiška. Tačiau kita vertus, struktūriškai žudiko vaidmuo jo diskurse funkcionuoja būtent pagal trauminės tikrovės principus. Žodžiai „sako, kad aš jį užmušiau“ nurodo į kaltinimą, kurį teoriškai galėjo pasakyti ir adresatas, kuriam teisinamasi, ir kažkas kitas dar prieš monologą, kurį skaitome kaip apsakymą. Šiuo atveju svarbiausia ne tai, kas ištare „užmušei“, „esi žudikas“ ar pan., o pats principas, kad toks kreipimasis – grynų gryniausia interpeliacija, t. y. simbolinio vaidmens primetimas. Tačiau subjektas šį vaidmenį priima ne simbolinėje, o tikrovės plotmėje. Tai reiškia, jog imasi atsakinėti, tačiau niekaip negali šios tapatybės nei paneigti, nei patvirtinti, nei iki pat galo net įvardinti. Kiekvienas jo neigimas – tai šūvis pro šalį, mat nutylėdamas priešdėlį „už“ subjektas susiduria su iškreiptu tikrovės pakaitalu – gyvybės atėmimas virsta tiesiog fiziniu smurtu – ir šitaip sukuria visą eilę naujų prieštaravimų.

Taigi, sutirštiniu, perstūmimu bei įvairiais paradoksais diskursas suneriamas kaip ypatingai tankus simbolinis tinklas, tačiau jo centre vis vien žioja skylė. Iš vienos pusės, ji funkcionuoja kaip esmių esmė, būtent ji sukursto patį pasakojimą kaip teisinimąsi, tačiau iš kitos pusės, nuolatos prasprūsdama pro pirštus, ji negali būti tiesiogiai susieta nei su tuo, ką pasakotojas kaip veikėjas padarė, nei su tuo, ko nepadarė.

Turint tai omenyje, galime pagaliau suprasti, kodėl pasakotojas perstūmė šeimos interpeliacijas nuo savęs ant Sigito. Iš pažiūros, jau anksčiau galėjome suponuoti, jog subjektas tapatinasi su Kito kaip teisėjo vaidmeniu tam, kad išvengtų kaltinimo ne dėl nešvaros ar smarvės, o daug žiauresnio vaidmens – žudikas. Tačiau tokia interpretacija – taipogi psichologinė, mat pagrįsta tartum savaime suprantama nuostata, kad niekas nenori būti žudiku. Tarp kitko, atitinkamai psichologinė būtų ir atvirkštinė spekuliacija, jog subjektas geidė nužudyti Sigitą, nesąmoningai demonstruoja šitai įvairiomis užuominomis, bet mirties nuopelną neprisiima dėl gėdos, baimės ar kokių nors kitokių jausmų. Abi šios teorijos paremtos spėliojimu apie emocijas, tuo tarpu psichoanalitinė sakymo situacijos interpretacija atskleidžia, jog žudymas lieka neįsimbolintas ir šia prasme nei geidžiamas, nei baugus, o apskritai anapus simbolinės plotmės, kurioje vieni dalykai konstituojami kaip trokštami, kiti kaip vengiami, vieni vaidmenys kaip savi, kiti kaip svetimi ir t. t.

Jei žudiko tapatybę priskiriame teksto tikrovės plotmei, tuomet vienintelis logiškas paaiškinimas, kodėl subjektas tapatinasi su šeimos trijule kaip Kitu, tegali būti simbolinė pastanga pridengti ar užpildyti esminę trauminę skylę. Sigito nuteisimas, pasmerkimas leidžia bent iškreipta forma prisiimti vaidmenį, kuris primestas kaip kaltinimas, bet nesileidžia

integruojamas. Kitaip tariant, tapatindamasis su Kitu ir nuteisdamas Sigitą kaip degradavusį ir nepatikimą nevalą, alkoholiką bei vagį, subjektas susikuria simbolinį vaidmenį „žudikas“ pakaitalą – teisėjo poziciją, kurią prisiima. Be abejo, netiesiogiai ir implicitiškai, mat šis tapatinimasis ne deklaruojamas, o rekonstruotas šioje interpretacijoje.

Tačiau simbolinis pakaitalas – tai ne tikrovė. Būti smerkiančiu teisėju – ne tas pats kaip būti žudiku. Šia prasme tikrovė ir vėl prasprūsta pro pirštus. Maža to, perstumdamas ant Sigito ne bet kokius, o jam pačiam primestus vaidmenis ir žvilgsnį į dukterėčią, subjektas savo auką juk paverčia ne tik nevala ir nevykėliu, bet ir draugu, kurio gaila. Tad bandymas bent netiesiogiai ir implicitiškai prisiimti žudiko vaidmenį taip ir lieka bergždžiu. Lygiai taip pat kaip ir tiesioginis bei eksplisitinis bandymas žudiko vaidmenį atmesti, kuris kaskart žlunga dėl to, jog nutylimas priešdėlis „už“. Trumpai tariant, pamatinis ir pats svarbiausias subjekto skilimas susijęs su prieštaringa reakcija į jam primestą žudiko vaidmenį, kurio jis niekaip negali įsimbolinti. Deklaracijų (to, kas sakoma) lygmenyje neigiamas ne užmušimas, o mušimas, tuo tarpu netiesioginės, simbolinės kalbos (to, kas pasakoma) lygmenyje prisiimamas tik pakaitalas – ne žudiko, o teisėjo vaidmuo.

Mąstant šia kryptimi iki galo, paskutinį apsakymo sakinį „Nesąmonė.“ (59) galime interpretuoti ne kaip neigimą, kuriuo dar sykį, tik kitaip pakartojama „nemušiau“, ir ne kaip žudiko tapatybės įsimbolinimą negatyvia forma – „neužmušiau“, o bet kokių simbolių pastangų bergždumo žymę. Kad ir kiek būtų pasakota apie draugą, jo vaikystę, jo ar savo šeimą, bendrus reikalus, nuotykius, pykčius ir pan., niekas nepadedą integruoti žudymo į savo tapatybę. Ne veltui šis vieno žodžio sakinytis pateikiamas iškart po tikrojo kaltinimo – „O man, blet, sako, kad aš jį užmušiau“ (ten pat.), kurio kaip skylės akistatoje pati kalba kaip tokia pasirodo bergždžia. Tai tartum paskutinis atodūsis, kuriuo įvertinami visi aplinkkeliai, sutirštinimai, perstūmimai ir prieštaravimai, kuriais nesėkmingai bandyta įsimbolinti žmogžudystę, taip ir likusią tikrovės plotmėje. Būtent dėl to pasakotojas „nutyla“ ir apsakymas baigiasi. Šia prasme „Nesąmonė“ nurodo ne į kurį nors subjekto veiksmą, ne į jam mestą kaltinimą, o į absurdišką pasakojimo situaciją – pastangą vienu metu ir prisiimti, ir atmesti vaidmenį, kuris net neįvardinamas.

3.3. Isterinio tapatinimosi destruktivumas S. Parulskio esė „Balsas“

Sigito Parulskio *Nuogi drabužiai* (2002) – tai esė rinkinys, kuris įkūnija esminius su šiuo žanru lietuvių literatūroje siejamus bruožus: ironiškas pasakojimas apie save, žaismingas laviravimas tarp fikcijos ir realybės, kūrybos ir kūrėjo vaidmens apmąstymas ir t. t. Tiesa, galima sakyti, jog ne tik *įkūnija*, bet ir *suformavo*: žinia, Parulskis – vienas iš autorių, kurių tekstai kultūrinėje spaudoje po nepriklausomybės atkūrimo įtvirtinto naują, ne tiek svarstymu, o veikiau meniniu flirtu su išpažintimi pagrįstą esė sampratą. Todėl nenuostabu, jog daugiau buvo analizuoti ne pavieniai *Nuogų drabužių* tekstai, o jais prabylantis subjektas. Nepriklausomai nuo to, ar pasitelkiama egzistencinė filosofija (Baranova, 2002), ar postmoderniais vadinamų teoretikų įžvalgos (Tamoliūnaitė, 2005), ar net tapatybės tyrimai (Bertaševičiūtė, 2018), konkretaus esė specifika praktiškai visuomet laikoma mažiau svarbia nei tai, kas atsikartoja bei sieja knygos tekstus ir padeda ją pačią įrašyti į savotišką šio rašytojo mitą.

Šiame skyriuje analizuojamas esė „Balsas“ iš to paties rinkinio taipogi tikrą Parulskio kaip visos jo kūrybos centre ar ištakose glūdinčios figūros tyrimui: seksualumas, mirtis bei rašymo kaip pramano apmąstymas akivaizdžiai riša šią esė su kitais autoriais kūriniais. Tačiau tekstas išsiskiria specifine sakymo situacija, kurioje, skirtingai nei dažniausiai, kreipiamasi ne į save, ne į lietuvių skaitytojus, o į moterį, teksto eigoje varijuojančią tarp mylimosios ir fantazijos, tarp pasiilgto geismo objekto ir varžančios, surišančios instancijos, kurios laukimą sakytojas pats lygina su kalėjimu. Šitaip bent iš dalies peržengiamos daugelyje Parulskio esė su pasauliu ir pačiu savimi susvetimėjusį subjektą juosiančios sienos ir įeinama į sąveiką su kitu²².

Mūsų tyrimui svarbiausia, jog kreipdamasis į adresatę sakytojas juda nuo vieno kultūrinio įvaizdžio prie kito (aborigenas, Akteonas, Judas ir kt.)

²² Dėl analogiškos priežasties šią esė iš likusių rinkinio tekstų išskiria (nors išsamiai ir neanalizuoja) Mindaugas Kvietkauskas. Anot jo, daugelyje knygos „Nuogi drabužiai“ kūrinių „iš esmės romantiškai eksponuojamam subjektyvumui labai reikia atsvaros – kito balso, kito veikėjo, monologą papildančio kito mintijimų dalyvio, tegu ir kiek fiktyvaus“ (Kvietkauskas, 2002). Dėl to rinkinio skaitymą lydi klausimas „kaip ten, toje tuštumoje, aidų kito balsas, kuo jis sklinda, kas jam atsako?“ (ten pat), kurį stipriausiai atliepia būtent „Balsas“: „Autorius [Parulskis] tikina, kad kito žmogaus, moters, balsas į jo kūno arba buto vienutę atsklinda telefonu, kad ragelį bet kada galima padėti arba neatsakyti. Bet pati esė „Balsas“ ir yra atsakymas – geras kūrinys, nors ir parašytas apgaulingai tikinant, kad meilei atsakyta nebus, kad vidinė tuštuma – nebyli“ (ten pat).

kaip simbolinių vaidmenų, su kuriais tapatinasi. Skirtingai nei prieš tai analizuotame apsakyme, kuriame tapatybinis konfliktas buvo sprendžiamas gretimumo ašyje (jam pačiam primestas interpeliacijas pasakotojas perstūmė centriniam savo diskurso veikėjui), šįsyk galime fiksuoti tapatinimąsi atrankos principu: subjektas ieško simbolinio vaidmens, kuris įkūnytų santykį su adresate ir bando save nusakyti vis per kitą figūrą. Lyg neišsirinkdamas tinkamo rūbo, jis blaškosi nuo vieno vaidmens prie kito, o pačiame gale paiešką tematizuoja ir kaip veiksmą diegetinėje realybėje:

Vėl knaisiojau si enciklopedijose. Ieškojau Judo, ieškojau išdavystės simbolio, norėjau sužinoti, iš kokios žemės išauga išdavystė (Parulskis, 2002: 111).

Nebūtina suponuoti, jog ir visi kiti intertekstai atrasti tokiu pat būdu, idant atpažintume, kad jie taipogi prisitraukti diskursyvinėmis operacijomis, kurios atliekamos paradigminių, o ne sintagminių, santykių plotmėje. Taigi, sakytojo tapatybė konstruojama ir transformuojama metaforiškai, o ne metonimiškai. Struktūrinėje psichoanalizėje būtent tai ir vadinama isteriniu tapatinimusi. Skirtingai nei psichologinė kategorija, siejama su panika bei pykčio ar kitos emocijų intensyvumu, lakaniškoji isterijos samprata – tai diskursyvumo konceptas, žymintis tapatybės įsimbolinimą metaforos principu²³.

Žvelgiant iš tokios perspektyvos, Judo figūra, su kuria eksplicitiškai susitapatinama kūrinio pabaigoje, galėtų būti interpretuojama kaip pagaliau atrasta simbolinė pozicija, kurios ieškota nuo pat pradžių. Tai reikėtų, kad ir aborigenas, ir Akteonas, ir Paolas iš Dantes *Pragaro* – tai pakaitalai, pro kuriuos reikėjo tartum prasiirti, idant būtų pasiekta trokštama savastis, leidžianti atitrūkti nuo geismo adresatei. Tačiau kodėl šis geismas apskritai konstruojamas kaip gniuždantis narvas? Kitaip sakant, kodėl apskritai buvo reikalinga išdavystė? Ir kodėl jos kaip tikslo pasiekimas baigiasi savotiška subjekto destrukcija, kurią liudija savęs lyginimas su pelenais urnoje? Būtent į šiuos klausimus ir sieksime atsakyti analizuodami skirtingus sakytojo

²³ Be abejo, Lacano psichoanalizėje isterinis diskurso pobūdis siejamas ne tik su tapatybe, bet ir geismu, kurio problemų sprendimas atrankos ašyje reiškiasi somatiniais simptomais, susiformuojančiais kaip išstumtų konfliktų metaforos (pavyzdžiui, uždraustos traukos kitam asmeniui virsmas tam tikros kūno dalies skausmu). Tuo tarpu obsesiniame diskurse geisminių konfliktų bei problemų sprendimas derinimo ašyje reiškiasi įvairiais perstūmimais kaip metonimijomis (pavyzdžiui, traukos perstūmimas geidžiamo asmens giminaičiui).

tapatinimosi aktus, atliekamus diskurso eigoje: iš pradžių interpretuosime pirmąją kūrinio dalį iki prisipažinimo „meluoju“, tada išnagrinėsime ties šia vieta įvestą pokytį bei tapatinimosi pobūdį antroje esė dalyje, o pabaigoje apibendrinsime kaip diskurso pabaiga keičia pradžios prasmę.

3.3.1. Geisminio santykio stoka ir perteklius

Pirmoje esė dalyje sakytojas savotiškai skilęs tarp dviejų vektorių: į praeitį nukreipto moters balso prisiminimo ir į ateitį nukreipto jos skambučio laukimo. Tai lemia, jog sakymo situacijos dabartis patiriama kaip stoka, nepriteklus, trūkumas. Maža to, skirtingai nei standartiniame meilės disкурse, kuriame dažniausiai išryškinamas vien geismas, ilgesys ir t. t., Parulskio kūrinyje stoka paženklinama net pati moters būtis, kadangi abejojama, ar ji apskritai egzistuoja.

Iš pažiūros, tokią dvejonę galima aiškinti sakytojo patiriama distancija nuo adresatės: kalbėta taip seniai ir laukta taip ilgai, kad net nebeaišku, ar balso šeimininkė neišsigalvota. Tačiau esė šia abejone *prasideda* – tris sykius iš naujos pastraipos ritmingai pakartojama ta pati sintaksinė struktūra: „Nežinau, ar tu egzistuoji. <...> Nežinau, ar tu tikra <...> Nežinau, ar tu iš tikrųjų esi“ (Parulskis, 2002: 107). Tai skatina nežinią interpretuoti ne kaip ilgo laukimo pasekmę, o kaip atspirties tašką.

Šiuo aspektu sakytojas panašus į karteziškąjį *cogito* – pradeda nuo radiklios abejonės ir konstruoja savo diskursą kaip pastangą suprasti, išsiaiškinti ir įforminti – kalbėdami Lacano terminais, sakytume, įsimbolinti – santykį su geismo objektu. Šitaip konatyvinė diskurso funkcija – nukreiptumas į adresatą – įgauna itin paradoksalų pobūdį: kreipiamasi į moterį, kurios ne tik trūksta, bet tenka aiškintis ir jos ontologinį statusą.

Žinoma, kitaip nei Descartes'as, kurio motyvacija episteminė, „Balso“ sakytojas vedamas geismo ir todėl savo diskursą konstruoja ne kaip distancijuotą savistabą, o simbolinę savikūrą. Dėl to ir abejonę jis ne siekia įveikti, o veikiau leidžiasi jos vedamas: po prisipažinimo „Nežinau, ar tu iš tikrųjų esi taip, kaip mano pavargusi sąmonė *nusilipdė* tave“ (ten pat, kursyvas A. S.) kaipmat pereina prie palyginimo „esu panašus į aborigeną, *lipdantį* molio indelį savo sielai“ (108, kursyvas A. S.). Atitinkamai ir visi kiti pasitelkiami vaizdiniai liudija diskursyvinę pastangą pasiekti ne metakalba suformuluotą žinojimą, o simbolinį savęs ir kito supratimą.

Struktūrinėje psichoanalizėje toks mąstymas simboliais – tai ne kas kita, o pats geismas. Paveiktas ne tik Freudu, bet ir artimo kolegos Lévi-Strausso, kuris teigė mitus besant savita mąstymo forma, Lacanas siūlė gana

panašiai ne supriešinti mąstymą su geismu, o suvokti kaip diskursyvines veiklas, kurios nesąmonybėje sutampa. Skirtingai nei daugelis kitų – tarp kurių ir šiame darbe jau minėtas Ricœuras, padalinęs Freudą svarstymus į energetinius ir hermeneutinius kaip du atskirus režimus (Ricœur, 1970 [1965]: 65-67) – Lacanas suponavo, jog šių režimų persipynimas ar net neatskiriamumas – tai pati Freudą atradimo esmė. Kitaip sakant, psichoanalizėje reikia ne pasirinkti tarp darbo jėgos kategorijomis (libido, vara, Erosas ir kt.) ir reikšminių darinių interpretacijos kaip dviejų alternatyvų, o suvokti jas viena kitos pagrindu. Būtent tame glūdi šios disciplinos originalumas ir būtent šia kryptimi, anot Lacano, veda Freudą darbai, jei žvelgiame į juos kaip visumą.

Vadovaujantis tokia geismo samprata, „Balso“ sakytojo abejonė adresatės tikrumu žymi ne kliesdingą diskurso pobūdį, o tiesiog kiek atviriau nei tradicinėje meilės istorijoje išreikštą klausimą, kuris motyvuoja bet kokią geisminį santykį: kas esu aš, kas yra kitas ir kas mus sieja? Atitinkamai ir isterinis diskurso pobūdis – tai ne išimtis, o veikiau taisyklė, būdinga, anot Lacano, iš principo neurotiškai Vakarų kultūrai. Žinoma, suvokiant tekstą pažodžiui, dvejojimas, ar geidžiama moteris nėra tik fantazijos vaisius, iškart sietusi su patologine psichika, kurioje šlubuoja tai, ką Freudas vadino realybės principu – geba adekvačiai suvokti išorinę realybę. Tačiau tokiam perskaitymui prieštarauja ne tik psichoanalitinė žiūra, bet ir pačios esė stilius. Veiksmas čia išskirtinai mentalinis, sukonstruotas praktiškai vien iš subjekto minčių, kurios akivaizdžiai pranoksta dėmesį siužeto detalėms ar diegetinio pasaulio aplinkybėms. Toks naratyvinis aptakumas skatina atsisakyti realistinės interpretacijos, nukreiptos į šio konkretaus vyriško santykių su konkrečia moterimi istoriją, ir veikiau koncentruotis į simbolinę logiką, kuri universaliai būdinga ne tik sapnams, bet ir glūdi bet kokio diskurso latentiniame lygmenyje.

Siūlydami tokią perspektyvą, siekiame ne paneigti diskurso išskirtinumą ar originalumą, o veikiau atvirkščiai – bandome formuluoti teksto specifiką atitinkančią interpretacijos strategiją. Šitai ypatingai svarbu ir todėl, jog „Balso“ funkcionuoja dar vienas tipiškas psichoanalitinis principas: kūryba, t. y. įsivaizdavimas, fantazavimas ir t. t., kyla iš trūkumo. Plačiai žinoma, jog psichoanalizė dėl tokios minties gana dažnai kritikuojama – esą bet koks kūrimas čia aiškinamas kaip kompensacinė reakcija į stoką. Tačiau šiuo atveju būtent tokią kūrybos prigimtį liudija pats Parulskio kūrinys. Šitai ypač išryškėja žvelgiant ne tik į sakymo dabartį, bet ir prisiminimus apie bandymus vien iš balso įsivaizduoti diskurso adresatės kūną (109):

Tu man egzistuoji dažniausiai *tik* laike, tu esi *tik* trukmė, ir tai labai keista – kalbuosi su tavimi telefonu, tu trunki dešimt, dvidešimt minučių, bet tai *tik* tavo balsas, kuriam aš *turiu* sugalvoti visa kita: tarsi įsižeidusias lūpas, nuolatos nustebusius antakius, atsargius, lyg bijančius nudegti pirštus, <...> (109, kursyvas A. S.)

Tris sykius pakartojus stoką žyminčią dalelytę „tik“, įsivaizdavimas ne veltui įgauna privalėjimo modalumą – „*turiu* sugalvoti“. Tiesa, kiekviena išvaizdos detalė žymi ne objektyvias ar kūno „sau“ savybes, o emocinę sąveiką su kalbėtoju: įsižeidimą, nuostabą, atsargą ir t. t. Tačiau šie sakytojo reginiai – tai ne vizualinis prisiminimas, o fantazija – „*turiu sugalvoti*“ – kurią kurstydamo sąveikos apribojimas vien klausia. Taigi, kūryba gimsta ne iš gausos ar pertekliaus, o todėl, kad adresatės būtis buvo nepakankama net tiesioginės komunikacijos metu. Sakymo „dabartyje“ adresatės balsą sakytojas prisimena (praeities stoka) ir jo laukia (ateities stoka), bet net tada, kai jį girdėjo, sąveiką su moterimi patyrė kaip nepriteklių, trūkumą. Tą patį, kurį, beje, žymi ir cituojamame sakinyje pateikiamą kūno dalių išvardijimą lyg staiga nutraukiantis prisipažinimas „bijau smulkmenų“ (ten pat), žymintis drąsos stoką, bei teksto pradžioje pateikiamas skundas dėl adresatės reprezentacijų stokos: „neturiu jokių su tavimi susijusių fetišų, kuriuos galėčiau garbinti, kelti ant altorėlio“ (107).

Fetišų, kurie simbolizuotų adresatę, stoka taipogi veikia kaip akstinas ne tik kurti tartum „iš savęs“, bet ir atsukti į kultūrą, t. y. jau egzistuojančius mitus bei meno kūrinius, kurie padėtų sakytojui įforminti savo geismą ir tapatybę. Šitaip interpretuodami ir pradžioje minimas vandens būtybės sulipusiais pirštais, kurios laukia herojaus iš sausumos (107), ir tą patį aborigeną (108), atitinkamai galime aiškinti ir išsamiausiai pirmojoje esė dalyje pateiktą intertekstą – Dantes *Pragaro* iliustraciją, kurioje Williamas Blake'as vaizduoja Paolą ir Frančeską²⁴. Mąstant šia kryptimi, „du mylintieji vėjo sukuryje, siekiantys, vejantys vienas kitą ir niekaip negalintys net pirštais paliesti vienas kito“ (108) – tai vaizdinys, kuriuo įsimbolinamas adresatei jaučiamas geismas bei paties sakytojo tapatybė. Tapatindamasis su Paolu, subjektas siunčia šį intertekstą adresatei tartum sakydamas „žiūrėk, kaip tavęs ilgiuosi, trokštu“. Tokią komunikaciją galėtume net palyginti su veidrodžio

²⁴ Paolas Malatesta – realus italų kilmingasis ir Dantes amžininkas, kuris buvo savo brolio Giovannio žmonos Francescos da Rimini meilužis. Sužinojęs apie išdavystę, Giovanniis nužudė savo brolių ir žmoną, kurie Dantes *Dieviškojoje komedijoje* vaizduojami antrajame, už gašlumą nubaustiesiems skirtame pragaro rate blaškomi vėjo taip pat, kaip žemėje leidosi valdomi aistros.

stadija, kurios pagrindu šioje disertacijoje išgryninome trijų narių tapatinimosi struktūrą: subjektas žvelgia į paveikslą tarytum veidrodį ir atranda jame savo ir adresatės atspindį, kurį kaip pranešimą siunčia jai kaip Kitam.

Nepaisant to, kad lakaniškasis Kito konceptas įprastai siejamas su autoritetu, tačiau psichoanalizėje taip pat neretai fiksuojami atvejai, kai šią funkciją atlieka meilės objektas. Mat iš principo ir viršininkas, ir sutuoktinis gali būti tu, kuris teikia subjektui simbolines koordinates bei turi galią patvirtinti arba paneigti, jog šis atitinka tam tikrą simbolinį vaidmenį (darbuotojas, meilės partneris ir pan., žr. Lacan, 2019 [1961]: 331-335). O šiuo atveju situacija specifiška dar ir tuo, jog geismo ir stokos motyvuojamas sakytojas Kito galią suteikia tokiai adresatei, kuri neatsako. Paradoksaliu būdu šitai jos poziciją tik sutvirtina – ne interpeliacijomis, o būtent tylą ši figūra kursto ir veda sakytojo diskursą į priekį, skatina judėti nuo vieno prie kito įvaizdžio. Tokia diskursyvinė dinamika ypač panaši į isterinio geismo apibūdinimą, kurį pateikia Žižekas:

Isterinis neurotikas negali pakęsti laukimo, jis *skuba*, aplenkia pats save ir praleidžia geismo objektą būtent dėl savo nekantrumo, dėl to, kad nori jį gauti per greitai. Tuo tarpu obsesinis neurotikas pasistato sistemą, kuri leidžia atidėti susidūrimą su objektu *ad infinitum*: akimirka niekada nebūna tinkama. Isteriniam neurotikui objektas teikia *per mažai* mėgavimosi: santykių su kiekvienu objektu jis patiria, kad „tai yra ne tai“, ir būtent dėl to nekantrauja galiausiai pasiekti tikrąjį objektą. Tuo tarpu obsesinio neurotiko problema ta, kad objektas teikia *per daug* mėgavimosi, jam betarpiškas susidūrimas būtų nepakeliamas dėl perteklinio objekto pilnumo, ir būtent todėl jis atideda šį susidūrimą (Žižek, 1989: 218).

Žinoma, skirtingai nei Žižeko aprašomas isterikas, „Balso“ sakytojas skuba keisti ne geismo, o tapatinimosi objektus, tačiau sąlyginai nemažas jų skaičius gana trumpame tekste savotiškai atitinka pristatomą isterinio diskurso skubą. Taipogi svarbu, jog, priešingai nei implikuoja Žižekas, šios skubos nederėtų suvokti kaip universalaus isterinio diskurso bruožo. Lacanas ne sykį pabrėžė, jog ir identifikacinių, ir geisminių problemų sprendimas metaforomis gali reikštis itin įvairiai (pavyzdžiui, isterikai kartais kartoja tą patį simptomą kaip fiksuotą metaforą, į kurią jie neva įklimpę). Nepaisant to, šio konkretaus literatūros kūrinio atveju intertekstų tankis gali būti interpretuojamas kaip gana tipinės isterijos raiška.

Konkrečiai Blake'o piešinys pasirodo netinkamas dar ir todėl, kad romantišką įsimylėjėlių vaizdinį paliečia ta pati abejonė:

Nežinau, kaip ten pragare su jausmų pastovumu, bet jeigu, pavyzdžiui, *status quo* dingsta, ir jų jausmai vienas kitam baigiasi. Tuomet ir kančia, kad negali pasiekti vienas kito, tampa beprasme. Sukasi vėjo sūkuriuose, ir sukasi (Parulskis, 2002: 108).

Atsispyręs nuo šios minties sakytojas toliau imasi svarstyti apie kančią, bausmę ir savotiškai pakeičia Dantes *Pragaro* akcentus: Paolo ir Frančeskos istorija aktuali ne (tik) kaip meilės, bet veikiau (ir) kaip kalėjimo simbolis. Stoka tarytum prisiveja ties meniniu įvaizdžiu sustojusį subjektą ir atsiskleidžia nauju pavidalu – nuo šiol adresatė siejama ne tik su žinojimo, bet ir *laisvės stoka*. Būtent tai išreiškia vienas mįslingesnių šio kūrinio palyginimų: „Tavo nerealumas kažkuo primena mirties bausmės pakeitimą mirtininkui kalėjimu iki gyvos galvos“ (109). Abejonė dėl adresatės realumo – tai ne tik šio diskurso variklis, tai ir tam tikra riba, į kurią subjektas atsimuša kaip į sieną. Blake'o piešinys įvedamas kaip meilės ir ilgesio simbolis, bet netrukus virsta užstrigimo, fiksacijos metafora, o isterinė skuba, dinamika, išreikšta skirtingų vaizdinių gausa, pasirodo slepianti statiką.

Taigi, šio diskurso adresatė sakytoją veikia prieštarinčiai: savo nebuvimu bei tylą ji ir (i) motyvuoja, skatina subjekto geismą bei isterinę tapatybės paiešką, ir (ii) apriboja bei varžo. Būdama tik balsas, tiksliau, balso prisiminimas ir lūkestis, ji savotiškai pasiglemžia subjektą, kuris tuomet abejoja, kuria ir tapatinasi, nes *reikia*, o ne todėl, kad *renkasi* (tik išdavystė, prie kurios prieisime netrukus, šiame diskurse gali būti laikoma pasirinkimu). Sutraukta iki visiško minimumo, kurį sakytojas lygina su telefono signalu, ji ne praranda reikšmę subjektui, o priešingai – funkcionuoja kaip objektas, kurio nepasiekiamumas išprovokuoja pakaitalų perteklių – vaizdinius, su kuriais jis bando tapatintis. Šiuo požiūriu jos ir per mažai, ir per daug.

3.3.2. Subjektyvybės steigtis per melą

Iš psichoanalitinės perspektyvos pirmojoje esė dalyje sukonstruotas subjekto kalėjimas – tai situacija, kai Kitas ne atveria reikšminį sąveikų su kitais subjektais lauką, o funkcionuoja kaip centrinė ar net vienintelė sąveika. Kitaip sakant, užuot veikęs kaip arbitras, kuris įgalina ir vertina subjekto „žaidimą“ su kitais, Kitas subjekto diskurse įsivyrąja kaip „žaidimo partneris“, tuo pačiu neapleisdamas ir „teisėjo“ rolės. Norint suprasti, kada ir kodėl įsisteigia tokia padėtis ir kaip per išdavystę iš jos vaduojasi „Balso“ sakytojas, verta trumpam grįžti prie Lacano ir jo sekėjų darbuose įtvirtintos nuostatos, jog panaši intersubjektinė struktūra figūroja žmogaus virsmo socialine būtybe ištakose.

Anksčiau minėjome, jog uždara, dvinarį, vien tarp subjekto ir Kito mezgama santykį psichoanalitikai įprastai fiksuoja vadinamuoju iki-edipiniu periodu, kai kūdikio ryšys su motina dar nepalietas incesto draudimo. Dabar verta pridurti, jog ilgas tokios sąveikos užtęsimas, anot Lacano, augančiam vaikui dažniau kelia pavojų nei garantuoja saugumą. Mat geismas asimiliuotis su motina iš principo negali būti patenkintas, jis nukreiptas į tai, kas neįmanoma, tačiau lygiai taip pat neįmanomas ir bent minimalus autonomijos laipsnis, kadangi šiuo etapu motina kūdikiui – tai „visas pasaulis“. Tokią koncentruotos galios poziciją Lacanas vadino „faline motina“ (1999 [1958a]: 87, 1999 [1958b]: 164) ir aiškino kaip potencialią grėsmę, nuo kurios vaiką išvaduoja „tėvo vardas“. Trumpai tariant, iš pradžių vaiko sąveika su motina kaip Kitu implikuoja absoliučios priklausomybės santykį, kurį nutraukia betarpišką asimiliaciją (incestą) draudžianti figūra (bet koks subjektas ar net veikla, kuriai tėvo vardas suteikiamas kaip statusas).

Žaisdamas prancūzų kalbos sąskambiais, tokį vaiko atsiskyrimą (*séparer*) nuo motinos Lacanas apibūdino kaip savotišką pasipuošimą (*se parer*) – tapatybės konstituciją, įgalinančą žmogų tapti diskursyvinio subjektu. Idant subjektas šnekėtų, gamintų diskursą, reikia, kad adresatas būtų ne reikšmės šaltinis, o savotiškas kolega, su kuriuo dalijamasi tomis pačiomis reikšmėmis, kurias teikia abiem bendras Kitas. Uždarame santykyje, kuriame tėra kitas kaip Kitas, diskursas neįmanomas. Šiuo požiūriu lakaniškasis Kitas skiriasi nuo Greimo semiotikoje įvestos Lėmėjo kategorijos, į kurią iš principo yra panašus. Abi instancijos subjektui suteikia verčių sistemas, pagal kurias šis trokšta veikti, tačiau struktūrinėje psichoanalizėje šis santykis dažniausiai akcentuojamas ir tyrinėjamas iš galios perspektyvos. Kuo subjekto sąveika su Kitu uždaresnė, kuo stipriau ji įtvirtinama kaip „privilegiuota“, tuo stipresnė tendencija Kito tarsi Lėmėjo poveikiui keistis iš įgalinimo (manipuliacijos greimiškąja šio žodžio prasme) į valdymą, dominavimą (manipuliacijos kasdiene šio žodžio prasme)²⁵.

²⁵ Šį principą galime lyginti ir su Levino filosofija, kurioje, žinoma, ne manipuliacija, o pasirinkimo nepaliekanti absoliuti atsakomybė priešais Kito veidą ištinka tada, kai šis pasirodo kaip vienatinis ir vienintelis. Be abejo, mąstymas sąlyginai panašia tematika sykiu liudija ir pamatinę prieštarą tarp Levino ir Lacano perspektyvų. Psichoanalizėje sakymas įmanomas tik atsiskyrus nuo Kito kaip vienintelio ir išėjus į bendresnį intersubjektinių santykių lauką. Tuo tarpu Levinas teigia, jog veidas yra „reikšmė be konteksto“ (1994: 86). Jis nesuponuoja, kad diskurso produkavimui kontekstas reikalingas kaip erdvė (kaip oras balsui), ir dėl to aiškina, esą „atsidūręs priešais veidą, aš ne tiesiog jį stebiu, aš jam atsakau. <...> Sunku tylėti kito akivaizdoje“ (87). Šis skirtumas būtų vertas atskiro tyrimo, kuriame, remiantis

Šiuolaikinis britų lakanistas Darianas Leaderis pratęsė šiuos Lacano svarstymus atsiskyrimo ryšiu su melu:

Pati kalba daro mus susvetimėjusius, nes turime gyventi pagal jos paramterus ir struktūras. Bet mes taip pat turime atsiskirti nuo signifikantų, padaryti save nuo jų skirtingus, įkurti atstumą, nes kitu atveju kūnu ir siela priklausytume Kitam. Kaip parodė Karlas Popperis, vaikai išmoksta kalbėti ne tada, kai gali ištarti žodžius, o tada, kai išmoksta *meluoti*, kitaip tariant, kai žino ir daro kažką, apie ką nežino Kitas. Tai – vienas iš *atsiskyrimo* proceso pavyzdžių. Vien tik dėl šio atsiskyrimo mes galime tikrai įtraukti save į kalbą, į idėjų grandinę, kadangi kitu atveju mes būtume vien kalbos marionetės, nepajėgiančios išnarplioti savasties iš svetimų žodžių (Leader, 2020: 169, kursyvas A. S.)

Iš vienos pusės, Leaderis išryškina tam tikrą žmogaus raidos principą: kai vaikas pradeda meluoti, jo kalbinė veikla transformuojasi iš girdimų garsų imitacijos į diskursą kaip sąveiką. Be abejo, šitaip įsteigiamas agentiškas yra sąlyginis, mat savo kalbą pilnai valdančio ir suprantamo subjekto idėja visiškai nesuderinama su psichoanalitine nesąmonybės samprata, tačiau tai jokiais būdais nereiškia, kad žmogus psichoanalizėje suvokiamas pasyvus objektas, kuris determinuotas lygiai taip pat kaip ir gamtos kūnai. Maža to, subjekto transformacijos įžvelgimas tam tikru raidos periodu, kaip ir kitais psichoanalitinių svarstymų atvejais, leidžia formuluoti tam tikrus diskursyvinio psichikos funkcionavimo apskritai principus. Šiuo atveju – melo buvimą atsiskyrimo nuo Kito žyme. Kitaip tariant, melas – iš dalies galėtume sakyti, jog panašiai kaip ir atspindys veidrodyje – reikšmingas ne tik kaip įvykis vaiko gyvenime (ypač pirmą sykį), o taip pat ir kaip veiksmas, liudijantis distancijos nuo Kito kūrimą. Būtent tai siūlome turėti omenyje, skaitant epizodą esė viduryje, nuo kurio sakytojo santykis su adresate pradeda keistis:

Kadangi tu esi labiau balsas nei kūnas, kaip aš galiu paleist nuo grandinių savo gašlumo šunis, būtų juokinga, paaugliška, toks naivus būti jau neįstengčiau. Nors meluoju... Kartais jaučiuosi būtent Akteonas, žvelgiantis iš unksmės į nuogą besimaudančią Artemidę, už tai paverčiamas elniu ir sudraskomas savo paties skalikų (Parulskis, 2002: 109).

Lacano psichoanalizė (šiuo aspektu ji artimesnė Kierkegaard'o mąstymui apie kalbą), būtų galima teigti absoliučiai priešingai: tiesioginėje kito kaip Kito akistatoje sunku prabilti, o ne tylėti.

Iki prisipažinimo apie melą sakytojas savotiškai priklausomas nuo adresatės, kuri savo tylą ir nebuvimą palaiko jo stoką, geismą ir šią prasmę būtinybę isteriškai judėti nuo vieno simbolinio vaidmens prie kito. Skirtingai nei tradicinė falinė motina, kurios galia kyla iš to, kad ji supranta ir valdo kalbą, kurios vaikas dar visiškai nekontroliuoja, „Balso“ adresatė sakytoją palaiko kalėjime savotišku pasyvumu – neatsakydama į jo diskursą, ji nei patvirtina, nei atmeta jo pastangas įsimbolinti sąveiką ir šią prasmę jį varžo. Žinoma, tam tikra prasme ironiška teigti, jog „varžo“, jei neištaria nė vieno žodžio, tačiau anksčiau ne veltui užsiminėme, jog Kito poziciją kitas subjektas gali užimti ne tik savo paties diskursyviniais veiksmais, bet taipogi vien per tai, jog ši prerogatyva jam primetama iš šalies. Ji yra Kitas kaip simbolinis sakytojo diskurso konstruktas.

Tačiau po to, kai sakytojas prisipažįsta pamelavęs, iš esmės pasikeičia pagrindiniai jo diskurso paramterai: kalbėjimo balsu simuliacija užleidžia vietą atviram deklaravimui, jog rašoma, o jau cituotą smulkmenų baimę keičia drąsa, kuri kyla iš savojo diskurso valdymo:

Rašau nebijodamas ką nors praleisti, kad ir menkiausią mane staiga apėmusią silpnumą akimirka aš po to panaikinsiu, ištrinsiu iš atminties. Rašau ne jausmais, rašau kompiuteriu (110-111).

Iš Lacano psichoanalizės perspektyvos, būtent tokią sakytojo transformaciją atrodo galima laikyti atsiskyrimu, nors, tiesa, čia jis atliekamas ne kaip Edipo komplekso metu (per tėvo vardo įsikišimą), o tarsi netyčia susivokus, jog per klaidą buvo pameluota. Tiesa, šis netikėtumo įspūdis kaipmat išsklaidomas, mat sakytojas demaskuoja, jog savo diskursą nuo pat pradžių konstravo intencionaliai strateguodamas:

aistros balsas nuolat šnabžda žodį „visada“, o aš jau žinau, kuo tai baigsis, ir baigsis kaip visada „niekados“, jau pačioje pradžioje galvoju apie pabaigą (110).

Taigi, sakytojas pradeda nuo tarsi balsu konstruojamo diskurso, kuriuo stengiasi įsimbolinti savo tapatybę ir santykį su geidžiama, išsiilgta bei laukiama adresate, tačiau tarsi netyčia sumelavęs atskleidžia, jog nuo pat pradžių rašė tekstą, kuriuo siekia ne suartėti ir ne susijungti su adresate, o ją išduoti.

Kankinu tave kvailomis istorijomis, <...> ruošu tave išdavystei, lieju po lašą į tavo ausį išdavystės nuodus, noriu, kad tau mažiau skaudėtų, kad jau nepabustum, kai išduosiu tave negrąžinamai (Parulskis, 2002: 112)

Šis plano atskleidimas, pateikiamas jau visiškai arti kūrinio pabaigos, įdomus dar ir tuo, jog istorijų pasakojimo lyginimas su nuodų pylimu į ausį tartum grąžina subjektą į kalbėjimo balsu registrą. Dėl to galėtų atrodyti, kad jis apsuka savotišką ratą: pradeda nuo balso, pereina prie rašto, o tada vėl grįžta prie balso. Tačiau jei susitelkiame ne į tai, kaip sakytojas konstruoja savo diskursą (simuliuoja kalbėjimą balsu ar demonstruoja rašymą), o į balsą kaip turinio figūrą, galime fiksuoti simbolinį jos migravimą: iš pradžių *balsas priklauso adresatei*, kurios sakytojas geidžia, o kūrinio gale, išsilaisvinęs iš šio geismo kalbėjimo, sakytojas tarytum atranda *savo balsą* – subjektyvumą, kurią įsteigia atsiskirdamas nuo jos per išdavystę.

3.3.3. Sutirštinimas: Judo edipizacija

Išdavystė šiame kūrinyje gana miglota: tiesiogiai neįvardijamas joks ryšio su adresate įforminimas ar konkretus susitarimas, kurį sakytojas sulaužytų. Tačiau iš kitos pusės, būtent šis abstraktumas žymi meninį mąstymą ne apie konkrečią, socialiai apibrėžtą išdavystę (pavyzdžiui, seksualinę neištikimybę), o apie geisminio kontakto kaip tokio nutraukimą. Ne veltui tai atliekama sutirštinant dvi bene žinomiausias prasižengusiųjų figūras Vakarų kultūroje – Edipą ir Judą:

apokrifinių legendų kūrėjai sugalvojo Judą paversti siaubūnu ir priklijavo jam visą Edipo istoriją <...> Judas įgavo priešistorę, jo istorija ateina iš Edipo tragedijos, tik Edipas, nors ir tėvažudys, nors ir motinos sanguliautojas, šiek tiek herojus, mums jo gaila, mes kenčiame, mes patiriame katarsį, mes ašarojame matydami aklą karalių, kurio kova su lemtimi baigėsi pralaimėjimu, <...> jis [Edipas] įkūnija slapčiausius mūsų geismus – būti tragiškai nemirtingais. / Judą mes niekinam, nes jis išdavikas. Dar baisiau būti nemirtingu išdaviku, su kuriuo niekas nenori tapatintis (111).

Tačiau akivaizdu, kad su Judu tapatinasi pats sakytojas, nuo pat pradžių ruošdamasis tam pačiam veiksmui, dėl kurio žinomas ir šis Jėzaus mokinys – išdavystei. Sutirštinamas (sujungdamas) jį su Edipu, sakytojas neva lieka neatsakingu už išdavystę, mat graikų herojaus prasižengimas buvo iš anksto nulemtas likimo.

Žinoma, šis sutirštinimas ir tapatinimasis paradoksalus: idant išsilaisvintų, subjektas tapatinasi su nelaisva, iš anksto nulemtu likimo figūra. Tačiau, kaip ir visų nesąmonybės operacijų, taip ir šio nesąmoningo teksto

darbo atveju esama tam tikros logikos: adresatės kalėjimas buvo sukonstruotas kaip į ateitį nukreiptas laukimas, o edipiškojo Judo determinacija kyla iš praeities. Šitaip ateitis tampa laisvės apribojimu, o praeitis perrašoma kaip nepriklausomybės galimybė. Tarp kitko, tas pats apvertimas glūdi ir sakytojo svarstymuose apie opoziciją tarp fantazijos ir prisiminimo:

prisiminimai, kurie paremti tikrais faktais, yra daug lengviau ištrinami, kur kas labiau pasiduodantys laiko korozijai, o fantazija – ten niekas nekinta? Kadangi „tikrus“ faktus labai lengva interpretuoti, keisti, papildyti, iškreipti, o nerealumas pastovus, prie nieko neprikabintas (110).

Ši priešprieša gali būti interpretuojama ir kaip kūrybos metafora: daugiau meninės laisvės teikia žaidimas su jau egzistuojančiais prisiminimais, teksta bei įvaizdžiais nei fantazija, kuri nukreipta į ateitį ir šiame tekste susiejama su laukimo pančiais. Šios opozicijos pagrindu galimà ir dar viena esė pavadinimo interpretacija: „Balsas“ priklauso ateities vektoriui, būtent jo subjektas laukia pirmoje esė dalyje, tuo tarpu rašymas, kuris antroje esė dalyje atvirai įvardinamas kaip šio diskurso gamybos būdas, surišamas su praeitimi – „tikrais“ faktais, kurie rašomi kabutėse būtent dėl to, kad juos galima laisvai perkurti, transformuoti. Taigi, šiame esė atliekamas savotiškas determinuotumo ir laisvės apvertimas. Įprastai raštas ir praeitis žymi egzistencijos fiksuotumą ir ribotumą, o balsas ir ateitis atveria laisvės galimybes. Parulskio kūrinyje, priešingai, subjekto kalėjimas sukonstruojamas kaip į ateitį orientuotas laukimas ir fantazavimas, tuo tarpu atsiskyrimas ir nepriklausomybė pasiekama per praeitį perkuriantį raštą.

3.3.4. Išdavystė ir neurotinė kaltė

Jei tapatinimasis su iš anksto determinuoto išdaviko vaidmeniu leidžia sakytojui pagaliau atsiskirti nuo adresatės ir išsilaisvinti iš stokos kalėjimo, kodėl kūrinys baigiasi jo rezignacija?

aš – Judo iškamša, pelenai blokinio namo urnoje. / Suskamba telefonas
<...> Tai tu, tikriausiai tu, būtinai tu. <...> Niekas nepakelia ragelio, niekas tau neatsako. Iškamšos negali atsiliėti, pelenai neturi balso (112).

Šis virsmas iškamša ir pelenais – tai to paties Edipo ir Judo sutirštinimo rezultatas. Mat sujungdamas lemties valdomą su išdavystę atliekančia figūra, sakytojas tuo pačiu sintezuoja du bene ryškiausius kaltės

simbolius Vakarų kultūroje – pirmasis atstovauja Antikos tradicijai, o antras krikščioniškai moralei. Tiesa, graikų mitologijoje Edipo prasižengimas visų pirma tragiškas, galbūt net pats tragiškiausias, tačiau neintencionalus ir dėl to žymi ne valingą draudimo sulaužymą, o kaltę be intencijos. Tuo tarpu Judo nuodėmė – tai valingas pasirinkimas. Sutirštinęs šias figūras į vieną (suteikdamas Judui Edipo priešistorę), sakytojas sukuria simbolinį vaidmenį, su kuriuo tapatindamasis gali išduoti tartum be valingo pasirinkimo, tačiau prisitraukia dvigubą kaltę.

Metodinėje šios disertacijos dalyje išryškinome, jog Lacano diskurso samprata numato ne tik išstumtą tiesą, kuri funkcionuoja kaip diskurso motyvacija, bet ir perteklių, kuris gimsta realizacijos metu. Parulskio kūrinys kaltė ir už ją sau skiriama bausmė – tai būtent toks perteklius, kuris neglūdi diskurso motyvacijoje, tačiau pagaminamas kaip pašalinis poveikis. Tokia išvada, nors ir galėtų atrodyti kaip spekuliacija apie empirinio autoriaus intencija, tačiau pilnai išsitenka imanentinės analizės rėmuose. Išdavystė pačiame kūrinyje eksplisitiškai įvardijama kaip tai, kam sakytojas ruošėsi nuo pat diskurso pradžios, tuo tarpu kaltė – tai papildomas padarinys, kurį susijęs ne su sakytojo sąveika su adresate, o su simboliniais išdavystės ir atsiskyrimo vaidmenimis, kuriuos jis perima iš Vakarų kultūros.

Taigi, subjekto destrukcija kūrinio gale – tai bausmė už kaltę, kuri pagaminta kaip tapatinimosi su išdaviku (Edipo ir Judo sutirštinimu) rezultatas. Jei ir galima tai laikyti transgresija, tai tikrai ne kūrybine, kadangi diskurso perteklius įforminamas ne kaip naujovė ar prieaugis, o grynas negatyvumas – kalbančio subjekto susinaikinimas ir tyla.

3.4. Žaidimas perversiniu tapatinimusi

G. Radvilavičiūtės esė „Šiąnakt aš miegočiu prie sienos“

Jei Parulskis gali būti laikomas vienu iš šiuolaikinės lietuvių eseistikos tėvų, Radvilavičiūtė neabejotinai galėtų būti laikoma motina. Puikiai žinoma Lietuvos skaitytojų ir palankiai vertinama literatūros kritikų jos kūryba taipogi nemažai tyrinėta ir literatūros mokslininkų. Maža to, nagrinėta netgi tapatybės problematika (Bertaševičiūtė, 2018), tačiau remiantis visiškai kitokia prieiga nei šioje disertacijoje. Visų pirma, koncentruojantis į autobiografiškumą ir bandant „peržengti įprastos tekstocentrinės analizės ribas“ (10). Antra, nors ir pripažįstant, kad tapatybė peržengia sąmonės ribas, tačiau dėmesį sutelkiant būtent į sąmoningumą, kuris, remiantis Vytauto Kavolio darbais, žymi „savižina, savirefleksiją,

leidžiančią meno kūrinuose prasiveržti gana analitiškam, kognityviniam emocionalumo aspektui“ (42-43).

Turint tai omenyje, struktūrinė Radvilavičiūtės esė psichoanalizė, kurioje tapatinimasis nagrinėjamas kaip nesąmoningo teksto darbo dalis, gali absoliučiai priešingu būdu prisidėti prie jau pradėtų lietuvių eseistikos tyrimų. Žinoma, šioje analizėje apsiribosime tik vienu tekstu, tačiau esė „Šiąnakt aš miegosiu prie sienos“ tam tikra prasme gali būti laikomas programiniu autorės kūrinio. Ne tik dėl to, jog tuo pačiu pavadinimu išleistas ir visas esė rinkinys (2010), bet ir todėl, kad jame realizuojama ta pati struktūra, kuria pasižymi ne vienas autorės tekstas ir šioje, ir ankstesnėje rašytojos knygoje „Suplanuotos akimirkos“ (2004): po poros ironiškų pastabų apie kūrybos procesą pateikiamas jautrus arba dramatiškas pasakojimas, kuris galiausiai dekonstruojamas grįžtant prie kūrybos ir santykio su teksta apskritai refleksijos.

Nepaisant to, iš psichoanalitinės perspektyvos pasirinkta esė pasižymi tam tikru išskirtinumu Radvilavičiūtės kūrybos kontekste. Šiame tekste vystoma jautrioji istorija – senstančios rašytojos pasakojimas apie santykius su artima drauge, šios išprotėjimą, mirtį ir pasakotojos patiriamą netekties skausmą – ilgainiui demaskuojamas kaip fikcija, tačiau kūrinys baigiamas klausimu „kas aš?“, kurį galima interpretuoti kaip ironijos ribą. Kitaip tariant, šios esė pabaiga žymi tam tikrą peržengimą, kuris dažniausiai neatliekamas kituose autorės kūrinuose. Viena vertus, šis peržengimas panašus į judesį anapus dekonstrukcinio žaidimo klišėmis ir intertekstais. Kita vertus, jo forma – atviras klausimas, į kurį atsakymas nepateikiamas. Turint tai omenyje, šioje analizėje sieksime ne tik išnagrinėti sakytojos tapatybės konstravimą bei sąveiką tarp jos kaip veikėjos ir draugės personažo, bet taipogi apmąstyti, ar iš psichoanalitinės perspektyvos kūrinio pabaiga gali būti laikoma kūrybine transgresija, aptarta teorinėje disertacijos dalyje.

3.4.1. Diskursyvinė melancholijos simuliacija

Iš pirmo žvilgsnio, Radvilavičiūtės esė pasakotojos būseną – tai grynų gryniausia melancholija. Freudas šį reiškinį aprašė kaip savotišką gedulo variaciją, kada po artimo žmogaus netekties subjektas nesąmoningai susitapatina su prarastu asmeniu, idant išsaugotų su juo ryšį. Tačiau kadangi prarastas asmuo nesąmoningai kaltinamas dėl mirties, dingimo ar tiesiog to, kad subjektą paliko, internalizuojamas objektas, kuris asocijuojasi su skriauda. Kitaip tariant, subjektas tapatinasi su tuo, kurio geidžia neprarasti, tačiau tuo pačiu ir su tuo, dėl kurio jaučia nuoskaudą. Būtent dėl to

melancholinis tapatinimasis reiškiasi nesąmoningu savęs baudimu – liguistai pasyvia būseną.

laisvosios libido galios ne pasistūmėjo link kito objekto, bet buvo atitrauktos į *Ego*. O ten jos buvo naudojamos ne bet kaip, - jos padėjo *Ego* tapatintis²⁶ su atsisakytu objektu. Šitaip šešėlis užgulė *Ego*, kurį dabar ypatinga instancija galėjo vertinti kaip objektą, - kaip paliktąjį objektą. Taip objekto netektis pavirto į *Ego* netektį, *Ego* ir mylimojo asmens konfliktas – į nesantaiką tarp *Ego* kritikos ir dėl identifikacijos pakitusio *Ego* (Freud, 1999a: 20).

Taigi, melancholija – tai toks tapatinimasis, kuris funkcionuoja tartum „apsikrėtimas mirtimi“: subjektas nesąmoningai pats save baudžia kaip tą, dėl kurio netekties kenčia. Atrodytų, jog atitinkamai elgiasi ir Radvilavičiūtės esė pasakotoja, kuri prisimena mirusių draugę. Nuo pat pradžios ji ne tik fiksuoja savo senėjimą, bet taip pat kalba ir apie daugelio dalykų, kurie anksčiau teikė malonumą, atsižadėjimą: maistas gaminamas be entuziazmo, diskusijose dalyvaujama pasyviai, katinas nepabučiuojamas ir t. t. Tokį pasyvumą Freudas aprašo kaip tipiską melancholijos raišką.

Šios būsenos šerdyje glūdint tapatinimąsi tarsi liudytų tai, kad save kaip veikėją esė pasakotoja apibūdina taip pat kaip ir draugę. Prie Viktorijos durų subjektė dar savaitę vaikščiojo „salsvame tarsi lelijų laiptinės kvape, kuris pamažu ėmė virsti su gėlėmis stovėjusio nekeičiamo vandens dvoku“ (Radvilavičiūtė, 2010: 142), o kiek anksčiau ji save apibūdino taip: „nuo manęs ėmė sklisti neišskaidomas dalimis, apibendrintas, panašus į pūvančių gėlių nekeičiamame vandenyje kvapas“ (126). Apie draugę ji pasakoja kaip tokią, kuri „tyliai įslinkdavo į laiptinę ir sveikindavosi su jais [kaimynais] tik iš pareigos, tarsi norėjusi būti nematoma“ (140), tuo tarpu pati butų skelbimus internete peržiūrinėja „neatsispindėdama veidrodžiuose, be kvapo, be garso, be veido“ (131). Pasakojime pamažu išaiškėjantis Viktorijos išprotėjimas

²⁶ Šioje veikalo *Gedulas ir melancholija* (1999 [1917]) vietoje vertėjas į lietuvių kalbą Antanas Gailius naudoja žodį „identifikuotis“, tačiau šitaip verčiamas tas pats terminas, kurį viso šio tyrimo eigoje vadinome tapatinimusi (vok. *Identifizierung*). Gailiaus siūlomo termino nenaudojame ne tik dėl to, kad vėlesniuose Freudo vertimuose bei tekstuose apie psichoanalizę lietuvių kalba šis konceptas dažniau verčiamas būtent tapatinimusi, bet ir tam, kad išvengtume painiavos tarp *identifikavimo* – tam tikros figūros tapatybės atpažinimo (pavyzdžiui, trys šeimos nariai sapne sutirštinami į vieną, kuri identifikuojama tik kaip motina) ir *identifikavimosi* – savęs atpažinimo, kuris, kaip jau minėjome, Lacano psichoanalizėje aiškinamas kaip apsipatatinimas.

pasireiškia paranojine baime dėl skambučių iš nepažįstamų žmonių, klausinėjančių apie jos namus (140-141), ir būtent tokio paties skambučio pasakojimo pabaigoje sulaukia pati veikėja (149). Galų gale, net savo pačios kūną kūrinio pabaigoje pasakotoja apibūdina ta pačia poza ir tų pačių daiktų apsuptyje kaip ir draugės lavoną prieš tai:

Vika sėdėjo ant sofos. Atrodė sunkesnė, nei buvo iš tikrųjų. Nenudažyti žili plaukai, kai susipažinom, jie buvo šiaudo spalvos. Kojinėj nubėgusi akis. Keliai truputį praskėsti, koja ištinusi per čiurną, pusiau išsiauta iš šliurės, kulnas – remiasi į grindis. Ant stalo priekyje tuščia stiklinė, garstyčių indelis, dviejų spalvų tabletės, želatininės kapsulės, akinių dėklas ir patys akiniai, savarankiškai stebintys duris ir matę tai, kas čia vyko iki šiol. Įjungtas kruopomis mirgėjo nieko nerodantis televizorius (143)

Įsipilu stiklinę vandens tabletėms nuo kraujo spaudimo, ausyse vyksta potvyniai ir atoslūgiai, atsisėdu ant lovos. <...> Laiku nenudažyti plaukai. Kojinėj – akis, nubėgusi nuo kulno tikriausiai iki klyno. Priekyje ant staliuko mėtosi neišgerti vaistai, praviras akinių dėklas ir patys akiniai, kurie viską, kas čia įvyks, stebės savarankiškai. Pusiau išsimautos šliurės, kojų, jos vakare ištinsta per čiurnas, kulnai – ant grindų. Nieko nerodantis kruopomis mirga televizorius. Įėjusiems atrodyčiau daug sunkesnė, nei esu iš tikrųjų (149-150)

Būtojo laiko virsmas būsimuoju – akinių žvilgsnio į „tai, kas čia vyko iki šiol“ pakeitimas į stebėjimą „kas čia įvyks“ – galėtų būti interpretuojamas kaip užuomina, jog melancholinis susitapatinimas pasakotoją prives iki tos pačios lemties, kuri ištiko jos bičiulę. Tai reikštų, jog internalizavusi ne tik draugę, bet sykiu ir jos mirtį, galiausiai žus ar nusižudys ir pati pasakojanti veikėja.

Tačiau verta fiksuoti, jog šitaip literatūriniam tekstui pritaikoma melancholijos samprata nėra struktūrinė. Ji paremta idėja, kad nesąmonybė – tai vidujybė, į kurią būtent ir įtraukiamas kito vaizdinys, o pats tapatinimasis traktuojamas kaip sąveika tarp dviejų subjektų. Tuo tarpu Lacano psicoanalizėje, kaip jau minėjome, kiekvienas tapatinimasis su atvaizdu ar vaidmeniu vyksta Kito akivaizdoje, t. y. visuomet esama trečio tapatinimosi struktūros nario, prieš kurį šis veiksmas atliekamas kaip savotiškas pažadas.

Radvilavičiūtės esė trečiojo nario funkciją atlieka teksto adresatas, tik prieš jį atliekant tapatinimosi spektaklį jis kartu ir demaskuojamas. Galima netgi sakyti, kad šis kūrinys prasideda nuo demaskavimo, kai antrajame teksto sakinyje ironiškai pašiepiami pasakojimai, kuriuose „laidojamas jautrus, geras, aplinkybių prispaustas žmogus, skaitytojai tada mano, kad viskas vyksta iš tikrųjų, ir verkia“ (125). Vėliau sakytoja ir vėl ironiškai užsimena,

jog iš veido niekas neįtaria jos galvoje „fantaziją pinantis su realybe“ (129). Skirtingais būdais ši tema atsikartoja viso teksto eigoje. Niekur eksplisitiškai nepasakoma, jog Viktorija – tai pasakotojos vaizduotės vaisius, tačiau daug sykių primenama, jog šis diskursas – tai konstrukcija: „Sugalvoju dabar kokį siužetą ir paprastai tuoj pat, kaip seną megztinį, negailėdama išardau“ (127). Skirtingai nei Šlepiko apsakyme, kuriame simuliuojamas sakytinis kalbėjimas slėpė teksto buvimą užrašytu, šiuo atveju raštas ir kūryba tematizuojami.

Taigi, pakeiskime fokusuotę nuo pasakotojos kaip veikėjos į ją kaip sakytoją ir įvertinkime, kaip komunikacijoje su teksto adresatu tapatinimasis su draugės personažu konstruojamas, o kartu dekonstruojamas.

3.4.2. Pasakojimas pagal patarimą: sakytojos tapatinimasis su veikėja

Tapatinimasi liudija ne tik panašumai tarp veikėjų, bet ir tai, kaip pačiu pasakojimu draugės žodžius sakytoja paverčia diskursyviniais veiksmiais. Kūrinio epizode, kai pasakojanti veikėja apsilanko pas draugę neščia, liūdna ir nusivylusi, Viktorija jai išsako monologą, kurį galima laikyti pačiu šio esė pasakotojos diskurso principu:

Jums visada trukdys logika. Stengiatės atrasti dėsnius ir nuspėti baigtį. Likimas nevažinėja liftais. Horizontas visada rūke, finalai nenuspėjami. Gali būti taip, gali būti kitaip. Neprisiimkite Dievo vaidmens. Mes plaukiame jūra be krantų ir visada mirštame po vieną. <...> Kulka, paleista tiksliai į taikinį, irgi tiksliai pasirenka kitą. Vienas rašytojas sakė, kad šautuvas, kuris kabo spektaklio pirmame veiksmo ant sienos, paskutiniame – turi iššauti. Kitas manė, kad paskutiniame veiksmo šautuvas – turi užsikirsti (139).

Nors monologas po to dar tęsiamas, būtent toks, kokį čia pateikėme, jis atsikartoja vėliau, jau po draugės mirties, kai pasakojama apie apsilankymą pas lenką, kurio parduodamame bute rasta Viktorijai dovanota dėžutė. Antrą sykį jis pateikiamas kaip žodžiai, kurie, išmetus dėžutę ant žemės, ima skambėti veikėjos galvoje, o tada istorija nutraukiama. Užuoat tęsusi pasakojimą, kuriame paaiškėtų, kaip dovana mirusiai draugei atsirado kitame bute, pasakotoja šią istoriją ima ardyti.

Puikiausiai suprantu, kad istorija turėjo baigtis kitaip. Aiškiau. Logiškai. Su įtikinama atomazga. Jaukų, mokytojai (mamai ir tetai) patinkantį, iš pirmo karto suvokiamą finalą sugebėdavau išvynioti net vienuoliktoje klasėje rašiniuose laisvomis temomis. Kodėl aš vis dėlto

jos iki galo taip ir neparašiau? Juk turėjau, atrodo, viską: siužetą, kurio neįmanoma nušauti, charakterį su mirtimi, – labai mėgstu, kai pasakojime laidojamas jautrus, geras, aplinkybių prispaustas žmogus, skaitytojai tada mano, kad viskas vyksta iš tikrųjų ir verkia (147).

Taigi, viena vertus, grįžtama prie klausimo, nuo kurio pradėta pati esė: kodėl pasakotoja taip ir neparašė įtikinamos ir jautrios istorijos apie mirusią moterį? Tačiau kita vertus, pati intencija parašyti, tartum numatoma retoriniame klausime apie pastangos nesėkmę, implicitiškai pašiepiama ironišku palyginimu tarp tradicinio pasakojimo ir paprastos mokyklinės užduoties. Lygiai tą pačią funkciją atlieka ir pastaba apie naivius skaitytojus (šiuo atveju – „mamą ir tetą“), kuri jau buvo pateikta antrame esė sakinyje. Šitai pasakotoja eksplisitiškai atskleidžia tai, apie ką pradžioje tik užsiminė: šio diskurso intencija – pasakoti ne logiškai, ne pagal nuspėjamus, laiko patikrintus dėsnius, o moderniai, žaismingai, ironiškai. Būtent tai daroma likusioje esė dalyje po to, kai nutraukiama istorija apie draugę: šmaikščiai fantazuojama, jog lenkas galėjo tapti Viktoriją užpuolusio šuns šeimininku, narvelyje sėdinti papūga galėjo prabilti mirusios draugės žodžiais, o dėžutė „neturėjo išslysti iš pasakotojos rankų“ (148).

Iš vienos pusės, pasakotoja savo diskursu atlieka tai, ką jai kaip veikėjai Viktorija siūlė daryti gyvenime. Iš kitos pusės, nurodydama į save trečiu gramatiniu asmeniu sakytoja šioje vietoje demaskuoja ne tik Viktorijos, bet ir savo pačios fiktyvumą. Užuoť tiesiog dalyvavusios istorijoje kaip veikėjos, abi moterys atsiskleidžia kaip konstrukcijos diskurse, kuriame įvykiai nutraukiami, o ryšiai tarp jų reliatyvizuojami.

Ar tokiam diskurse dar galima kalbėti apie tapatinimąsi? Ryšys tarp dviejų veikėjų ryškus ir išplėtotas, tačiau komunikacijoje su adresatu jis funkcionuoja ne kaip pažadas, kuriuo bandoma įtikinti Kitą, o kaip miražas, kurio įspūdis kaipmat išsklaidomas. Maža to, šio teksto adresatas tikrai nepanašus į instanciją, kuri sakytoją interpeliuotų. Veikiau priešingai – galios ir vertinimo funkcijos, siejamos su Kito konceptu, šiuo atveju glūdi adresantės pusėje.

3.4.3. Pasakotojos antrininkė: tapatinimasis ir projekcija

Nors tapatinimasis struktūrinėje psichoanalizėje aiškinamas kaip intersubjektyvi diskursyvinė sąveika, tačiau tai nereiškia, kad Freudas akcentuoti inkorporacijos, internalizacijos, įtraukimo į save veiksmai tampa nerelevantiški. Lacanui buvo labai svarbu pabrėžti, jog subjektas niekada netampa uždara monada, kurioje modeliai ar vaizdiniai patalpinti lyg

sandarioje saugykloje, tačiau besitapatinantis subjektas vis vien prisiima tam tikrus simbolinius vaidmenis kaip savastį. Kitaip sakant, Lacano teorijoje subjektas iš principo niekada nesiliauja dalyvauti diskursyviniuose santykiuose su kitais, tačiau vis vien jungia skirtingus signifikantus į tapatybės konstrukciją.

Šitai ypač svarbu pabrėžti, nes Radvilavičiūtės esė atliekamas atvirkštinis judesys – subjektyvumas čia konstruojamas ne jungimo, o atskyrimo, padalinimo principu. Subjektas ne internalizuoja, įtraukia kitą, o atskiria savęs dalį, skaidosi ir kuria savęs antrininkus. Remiantis Melanie Klein teorija, tokia procedūra galėtų būti vadinama projekcija, kurios metu subjekto tapatybė keičiasi ne dėl to, kad kitas į ją asimiliuojamas, o dėl to, kad tam tikra tapatybės dalis priskiriama kitam. Tiesa, Lacanas labai tikslingai vengė projekcijos termino, mat fiksavo, jog daugelis psichoanalitikų jį vartoja remdamiesi būtent minėtu subjekto kaip sandarios talpyklos įvaizdžiu, t. y. tartum savy subjektas nešiotųsi savybes ar bruožus, o projekcijos metu „išimtu“ iš savęs ir „atiduotu“ kitam. Tačiau visiškai įmanoma – o Radvilavičiūtės esė analizės kontekste netgi būtina – remtis pamatinėmis struktūrinės psichoanalizės nuostatomis ir vis vien fiksuoti projekciją kaip tapatinimosi inversiją. Svarbiausia nepamiršti intersubjektinės sąveikos idėjos, be kurios psichoanalizė liaujasi būti struktūrinė. Tad kaip konkrečiai šiame esė funkcionuoja projekcinis skaidymasis?

Žvelgiant į diskurso konstravimo eigą, svarbu atkreipti dėmesį, jog senstanti vieniša moteris, apie kurią istorija neva lieka neparašyta, paverčiama drauge ir pakrikštijama vardu Viktorija neiškart. Pradžioje, po ironiško skundo dėl teksto nesukūrimo, aprašomas pačios pasakotojos senėjimas, silpstanti atmintis ir malonumų atsisakymas. Implicitiškai kurdama įspūdį, jog senstanti moteris – tai ji pati, pasakotoja tuo pačiu sukuria kontrastą tarp gausos (mėgavimosi, kūrybingumo, užsidegimo) praeityje ir stokos (abejingumo, tingumo, ligotumo) dabartyje.

Kai trečiojoje pastraipoje senstanti vieniša moteris be jokio papildomo paaiškinimo pavadinama „Viktorija“, retrospektyviai implikuojama, jog būtent apie ją užsiminta ir pačiu pirmu sakiniu. Tačiau, fokusuojantis ne į istoriją (fabulą), o jos konstravimo darbą, galime sakyti, jog pradedama nuo dviejų tos pačios sakytojos būsenų (gausa praeityje ir stoka dabartyje), kurios po to paverčiamos dviem atskirais pasakymo lygmens subjektais – pasakojančia veikėja ir jos drauge Viktorija. Kitaip tariant, kontrastas tarp „savęs dabar“ ir „savęs seniau“ virsta kontrastu tarp savęs ir kito.

Šitaip sukonstruojama veikėja, kuri yra nepriklausoma, pasitiki savimi, turi puikų skonį, geba stipriai mylėti ir neįsiskaudinti, kai meilė nutrūksta, ir pan. Pasakojančiai veikėjai ji tampa ne tik žavi, bet ir brangi bei reikalinga:

Keliolikai metų Vika tapo man vienu iš brangiausių žmonių, atrama sunkiose situacijose. <...> Viskas, ką ji sakydavo apie žmones ar apskritai apie gyvenimą, buvo tikslu, patikima ir išsipildydavo (136).

Kaip tik po to, kai įvedamas šis draugės personažas, pasakojama apie butų skelbimų peržiūrą internete – viena vertus, pasyvią veiklą, kurios pasakotoja imasi vietoj rašymo, kita vertus, kūrybingą vaizduotės žaidimą. Turint omenyje, jog santykių su drauge spektaklis esė pabaigoje bus demaskuotas, ir ši, ir kitos pasakotojos praktikos, kuriomis jis teigia užsiimanti pastaruoju metu, liudija ne melancholiją, o veikiau santykį su pačiu kūrybos procesu. Pradžioje minima maisto gamyba – „patiekalus ėmiau daryti nepaisydama receptų, kaip pakliūva, iš to, ką turiu po ranka“ (125) – sietina su pasirinkimu naudoti intertekstus ir atsisakyti klasikinių naratyvo konstravimo principų, o skelbimų naršymo akstinas – „nepadaryti jokių išvadų ir vis tiek patirti malonumą“ (131) – siejasi su mėgavimusi tradicinės atomazgos dekonstravimu.

Taigi, iš vienos pusės, sakytoja suprojektuoja savotišką buvusios savęs antrininkę, kuri įkūnija tai, ko ji pati duotuoju momentu stokoja pasyvioje savo egzistencijoje. Iš kitos pusės, šis pasyvumas – tai kūrybos metaforomis išreikšta užuomina, jog žavioji draugė ir visa santykio su ja istorija, kuri netrukus bus plėtojama, tėra spektaklis, kuris ilgainiui bus demaskuotas.

Kai pradedamas konstruoti santykių tarp dviejų moterų prisiminimas, t. y. kai pereinama iš pasakojimo apie savo situaciją duotuoju momentu į praeityje esą išgyventos bendrystės istoriją, įvedama visa eilė simetriškų opozicijų, kurios liudija, kad Viktorija – tai per kontrastą sukurta projekcija. Pasakojanti veikėja apsigyvena Amerikoje, o Viktorija įvairiais būdais siejama su Rusija (ten iškeliauja jos vyras, ji gamina rusišką arbatą, prabyla rusų rašytojų citatomis ir pan.). Pasakojanti veikėja atsisveikina „daug kartų pamojuodama, šypsodamasi, gręžiodamasi į nueinančius“ (138), o Viktorija „pasakydavo sudie ir eidavo atgal neatsigręždama“ (ten pat.). Kai pasakojanti veikėja atvyksta pas savo bičiulę nėščia, jai sukiyla mintis, jog šioji anksčiau savo vaiką palaidojo (139). Žinoma, moterų santykis aprašomas kaip graži draugystė, tačiau skirtingais būdais vis užsimenama ne apie panašumą, o apie jų skirtumą, kontrastą. Jas sieja bendra veikla ir pomėgiai, tačiau nuolatos

išryškinamos priešybės. Tad Viktorija konstruojama kaip klasikinis antrininkas, dubleris – tas pats, bet apverstas.

Taigi, nesąmoningas teksto darbas Radvilavičiūtės esė vyksta kaip projekcija. Teksto darbo konceptas čia žymi ne psichinį autoriaus santykį su kūrinium, o diskursyvines operacijas, kuriomis ir slepiama, ir netiesiogiai išreiškiama latentinė tiesa. Žinoma, šiuo atveju tiesa ilgainiui demaskuojama – moterų bendravimas eksplicitiškai parodomas besąs sukonstruota fikcija. Tačiau diskurso eigoje ši tiesa išreiškiama būtent taip pat kaip ir Freudas, ir Lacanas aiškino pagrindinę nesąmonybės operacijų funkciją – ir išreikšti, ir nutylėti vienu metu. Simetriškomis opozicijomis – kalbant Freudo terminais, galima tai vadinti apvertimu (vok. *Verkehrung*, angl. *reversal*, pranc. *renversement*) – vienu metu ir nutylima, ir netiesiogiai bylojama Viktoriją esant pasakotojos projekcija.

Pats projektavimo veiksmas – tai savotiškas distancijos kūrimas, t. y. sakytojos tapatybės padalijimas į du subjektus, kurie pasakymo lygmenyje atskiriami kaip du veikėjai. Šitaip įsteigta distancija atlieka labai nevienareikšmišką funkciją. Iš vienos pusės, ji tampa akstinu geisti ir šia prasme funkcionuoja kaip kliūtis, kurią pasakojanti veikėja bando įveikti. Iš kitos pusės, Viktorijos mirtimi distancija neatitaisomai radikalizuojama.

Distanciją kaip kliūtį liudija keletas aspektų. Nepaisant to, kad Viktorija įvairiais socialiniais gestais palaiko atstumą nuo pasakojančios veikėjos – visuomet kreipiasi „Jūs“, pažeidžiamumo būsenoje (prasidėjus paranojai dėl persekiojimo) liepia pas ją nebesilankyti ir pan., pati pasakojanti veikėja savo veiksmais bando distanciją mažinti – rūpinasi, lanko ligonėje, dovanoja dovanas ir pan. Negana to, dovanos žymi norą suartėti besant homoerotiniu geismu. Turint omenyje, jog Viktorijos monologe eksplicitiškai siūloma įsivaizduoti, jog „katės verkia kaip vaikai“ (139), katinas, kurį pasakojanti veikėja dovanoja draugei, – tai seksualinės meilės ženklas. O esė eigoje ne sykį minimi žindomi jaunikliai, kuriuos sakytoja stebi internete (128, 134, 148), gali būti interpretuojami kaip prarasto, apvilto, neišpildyto geismo pakaitalai.

Tiesa, kadangi draugė – tai sakytojos projekcija, šis geismas galėtų būti vadinamas ir autoerotiniu²⁷. Tačiau svarbiausia tai, jog distancija niekada taip ir neįveikiama, o atskirtis, kuri prasidėjo kaip projekcija, galiausiai baigiasi sukurtos antrininkės išprotėjimu ir mirtimi. Kad ir koks vaizdingas

²⁷ Panašiai žymiajame straipsnyje „Nejauka“ Freudas interpretavo Ernsto Hoffmano pasaką „Smėlio žmogus“: joje pagrindinis veikėjas Natanaelis įsimyli netikrą lėlę Olimpiją būtent kaip transformuotą (šiuo atveju ne apverstą, o kastruotą) savęs versiją (Freud, 2011 [1919]).

būtų Viktorijos ligos paveikslas (kone programinė paranojinės psichozės iliustracija), struktūrinės psichoanalizės uždavinys – ne diagnozuoti personažus tartum pacientus, o interpretuoti nesąmoningą teksto darbą. Vadovaujantis šia nuostata, draugės personažą reikia analizuoti kaip diskursyvinę konstrukciją – pasakymo lygmens subjektą, kuris suprojektuotas kaip sakytojos antrininkas, po to paverčiamas geismo objektu, o tada nužudomas. Maža to, ne tik nužudomas, bet ir demaskuojamas kaip fikcija, konstrukcija, o ši po to savo ruožtu internalizuojama į sakytojos subjektyvumą per panašumus (nubėgusi pėdkelnių akis, pūvančių gėlių dvokas, ta pati sėdėjimo pozicija, kuria policininkai rado Viktorijos lavoną ir kt.). Šmaikštaudami tokį diskursyvinį darbą galėtume pavadinti nekrofiliniu narcisizmu: dubleris sukuriama tam, kad būtų geidžiamas, vėliau nužudytas, o tada prisiimtas kaip savastis.

Ties tokiu aprašymu būtų galima ir sustoti, jei ne vienas svarbiausių struktūrinės psichoanalizės konceptų – Kitas, kurio problema visuomet veda prie paties svarbiausio klausimo: kam ir kaip skiriamas nagrinėjamas diskursas?

3.4.4. Transgresyvaus subjekto diskursas

Šiame poskyryje sieksime įrodyti tezę iš dviejų dalių: (i) esė „Šianakt aš miegočiu prie sienos“ eigoje sakytoja perversiškai tapatinasi su Kito pozicija, iš kurios jautri istorija surenčiama vien tam, kad būtų dekonstruota; (ii) perversinis tapatinimasis veikia kaip subjektyvumo destrukcija, kuri Radvilavičiūtės kūrinys atliekama vien tam, kad pačiame gale būtų peržengta, – būtent taip atveriamas erdvė nuo pradžių numatytam vienatinės egzistencijos klausimui „kas aš?“.

Kaip reiškiasi perversinis tapatinimasis su Kitu? Anksčiau minėjome, kad iš psichoanalitinės perspektyvos šis diskursyvinis aktas – tai visai kas kita nei tapatinimasis su simboliniu vaidmeniu. Juo subjektas ne atsako į Kito interpeliaciją, o pats prisiima Kito žinojimą ir galią. Iš principo neišsprendžiama tapatybės problema tokiu atveju dažniausiai pridengiama labai aiškiais ir fiksuotais scenarijais, fantazijomis ar griežtai kontroliuojamais fetišais, kurie padeda nesusidurti su savasties klausimu be atsakymo. Radvilavičiūtės esė šiam tikslui pasitelkiami stereotipiniai įtikinamos ir paveikios literatūros bruožai. Juos sakytoja atskleidžia jau antru sakiniu, kai teigia, jog reikia turėti

siužetą, kurio neįmanoma nušauti, charakterį su mirtimi, – labai mėgstu, kai pasakojime laidojamas jautrus, geras, aplinkybių

prispaustas žmogus, skaitytojai tada mano, kad viskas vyksta iš tikrųjų ir verčia (125).

Iš vienos pusės, būtent šiuo žinojimu, t. y. mokėjimu suręsti įtraukiantį naratyvą, ir pasinaudojama, kai per projekciją sukuriama Viktorija, kuri pasakotojai kaip veikėjai buvo artima ir brangi draugė, tačiau baigė savo gyvenimą itin liūdnai. Iš kitos pusės, pačioje kulminacijoje jautrios istorijos gamyba nutraukiama ir demaskuojamas jos fiktyvumas. Priešingai nei galbūt atrodytų iš pirmo žvilgsnio, tokia diskursyvinė operacija žymi ne tapatinimosi su Kitu pabaigą, o kaip tik įtvirtinimą. Mat jei, kalbant hipotetiškai, sakytoja atvirai neparodytų, jog dramatiška bendrystė tebuvo literatūrinė fikcija, ji liktų pozicijoje, iš kurios *bandyta* parašyti istoriją apie senstančią vienišą moterį, *bet nepavyko*. Tuo tarpu ironiškai pašiepdama pačią ambiciją ji liudija, jog *galėtų, bet atsisako*. Šitai galia žaisti tradiciniais literatūros lūkesčiais ir įtikinamumo efektu nebe naudojama, nebe „įdarbinama“, o *demonstruojama*. Toks principas psichoanalizėje ne sykį aptartas kaip vienas pagrindinių Kito poveikio paradoksų: galią žymi ne (tik) jos panaudojimas, o (veikiau) parodymas, kad ji *galėtų* būti panaudota. Žinoma, čia galia susijusi ne su jėga ar smurtu, o su visai kitokiu valdymu – literatūrinio kodo kontrole. Šiuo požiūriu istorijos nutraukimas nepateikiant paaiškinimo – tai daug stipresnis tapatinimasis su Kitu nei rezoliucija, atomazga, galų surišimas, kuris tebutų tradicinių pasakojimo lūkesčių atitikimas ir liudytų tapatinimąsi su tradiciniu rašytojo vaidmeniu.

Tačiau tokios diskursyvinės strategijos rezultatas – tas pats subjektiškumo irimas, kuris struktūrinėje psichoanalizėje aiškinamas kaip neatskiriama perversinio tapatinimosi su Kitu dalis. Dekonstravusi savo pačios kurtą pasakojimą, sakytoja atskleidžia, jog ne tik Viktorija, bet ir ji pati tėra literatūrinė konstrukcija. Būtent tai žymi nurodymas į save trečiu gramatiniu asmeniu, kai šmaikščiai svarstoma apie galėjusias būti, bet neišpildytas pasakojimo pabaigas: „Dėžutė pabaigoje neturėjo išslysti iš pasakotojos rankų“ (148). Sakytoja vardo neturėjo viso esė eigoje, tačiau vis vien buvo moteris su tam tikrais būdo bruožais, pomėgiais, nuomone ir t. t. Čia iš jos telieka formali instancija, kurios ryšys su bet kokiais simboliniais vaidmenimis pasirodo tesąs žaidimas, iliuzija, miražas. Kitaip tariant, pačioje tapatinimosi su Kitu viršūnėje sakytoja sugriauna, išmontuoja simbolinę savo tapatybę.

Anksčiau minėjome, jog perversija struktūrinėje psichoanalizėje siejama ne su malonumu (*plaisir*), o su mėgavimusi (*jouissance*), kuris aiškinamas kaip destruktivus pasitenkinimas naikinant save, o dažnai ir kitą.

Būtent tokį mėgavimąsi galime įžvelgti žaismingoje ironijoje, su kuria dekonstravusi ir savo veikėją, ir save sakytoja ką tik kurtą intrigą palygina su mokykliniu rašiniu, papūgai leidžia prabilti Viktorijos žodžiais, būtų nuomojantį vyriškį apibūdina kaip storą, už virvelių tampomą maišą ir t. t. Maža to, absurdo literatūrai būdinga maniera ji maišo radikalai skirtingus diskursyvinius žanrus ir šmaikščiai prisimena, kaip gulėjo kieme tokia girta, kad nebūtų prisiminusi, kada vyko Žalgirio mūšis, kaimyną nusako kaip ateivį, kurio vaikai – žymūs rusų kosmonautai ir pan. Be abejo, ironiškų pajuokavimų būta viso kūrinio eigoje, tačiau šioje vietoje linksmas tonas pasiekia kulminaciją, kuri visiškai sutampa su savotiška desubjektyvizacija – simbolinės savasties išardymu.

Būtent tai turėjome omenyje pirmąją šio poskyrio pradžioje pateiktos tezės dalimi. Tačiau šioje vietoje kūrinys nesibaigia. Savotiškai įsitvirtinusi nuasmeninto Kito pozicijoje, sakytoja ne nutyla, ne baigia savo diskursą, o pagaliau „prisimena“ Kajoko romano *Kazašas* citatą, kuria „norėjo“ baigti neparašytą istoriją. Akivaizdu, jog šis „prisiminimas“ – tai tokia pati simuliacija, kaip ir „noras“ parašyti jautrią istoriją, kuris eksplisitiškai ironizuojamas. Todėl galime sakyti, jog citata atidėta iki pat diskurso pabaigos kaip perversinio tapatinimosi riba, kurią reikėjo pasiekti kaip tikslą, finišą. Maža to, ne tiesiog paveikų finišą, o logikos, pagal kurią vystytas visas diskursas prieš tai, transgresiją – klausimą, kuris užkoduotas Kajoko romano pavadinime: kas aš? Šitaip subjektiškumo problema atveriamą nebe kaip ironiško žaidimo dalis, o perversinio tapatinimosi su Kitu įtrūkis, išimtis, galas. Ne veltui tris sykius pakartojus „kas aš? kas aš? kas aš?...“ (152) esė baigiasi. Kūrinys baigiasi nebe simbolinėje, o tikrovės plotmėje.

Vienatinę egzistenciją žymintis klausimas galėtų kelti įvairių įvairiausias emocijas. Tačiau iš psichoanalitinės perspektyvos jis žymi susidūrimą su tikrovės plotme, kuri daug dažniau būna sukrečianti, trauminė, baisi, o ne jauki ar maloni. Būtent dėl to Kajoko citatoje subjektiškumo problema susiejama su nejauka: „baisiausias dalykas yra patirti, kad kiekviena tavo išgalvota istorija yra tikra“. Iki esė pabaigos perversiškai tapatintasi su Kitu – pozicija, iš kurios žinomi paveikios literatūros principai, būdai, kuriais galima žaisti su skaitytojais ir t. t. Tačiau tikrovė, kuri atsivėrė išgalvotoje istorijoje, panaikino šį tapatinimąsi su galios pozicija ir leido sakytojai susidurti su savo pačios nežinia. Perfrazuojant Kajoką taip, kad jo citata tiesiogiai atitiktų funkciją, kurią ji atlieka Radvilavičiūtės esė, būtų galima teigti šitaip: išgalvotoje istorijoje, kurioje personažus ir įvykius galima konstruoti kaip tik nori, pasirodė tikras klausimas, į kurį atsakyti neįmanoma.

Be abejo, šiam judesiui savotiškai ruošiasi ne tik nuo pat pradžių, simuliuojant citatos užmarštį, bet ir per visą esė. Kai teksto viduryje aprašoma Viktorijos laiptinė, pasakotoja prisimena, jog „ties posūkiu *savas* šešėlis akimirką imdavo sekti kaip *svetimas*“ (145, kursyvas A. S.). Perversiškai tapatinantis su Kitu, *sāvos* yra būtent fikcijos, t. y. istorijos, kurias lygiai lengva ir išgalvoti, ir demaskuoti jų įtikinamumą, tuo tarpu perviršis, kuris ištinka kaip *svetimumas* – tai vienatinės egzistencijos tikrovė. Kitas puikus pavyzdys – butų skelbimų lankymas internete, kuris, pačios pasakotojos žodžiais tariant, „turėjo būti visiškai virtualus, bet tapo bauginamai intymus“ (131). Šioje frazėje užkoduota ta pati struktūra: saugi fikcija atveria kažką neįjaukaus. Galų gale, šiuo aspektu iškalbingas ir pats Viktorijos išprotėjimas. Kai ji skundžiasi nerimu dėl persekiojimo, pasakotoja atsako, kad ragelyje draugės girdimi „kiti balsai, kiti kambariai“ (141) – tai romano pavadinimas. Viktorija į šią pastabą numoja ranka, tačiau paranojinis kliesdys, kada išgalvota fikcija patiriama kaip tikrovė, visiškai atitinka pasakotojos situaciją kūrinio pabaigoje, kai jos pačios suręstoje fikcijoje atsiveria tikrovės problema. Šiuo požiūriu galima sakyti, jog Viktorijos personažas išgyvena tai, ką savo diskursu pasiekia pasakotoja, tiesiog baimės šaltiniu tampa ne kitų, o sava kūryba (nors ir, be abejo, gausiai naudojanti įvairiausius intertekstus).

Taigi, tam tikrų detalių, liudijančių pramauose glūdint neįjauką tikrovę, esama dar gerokai prieš kūrinio pabaigą. Tačiau tai tik užuominos, mat tikrasis susidūrimas su vienatine egzistencija kaip tapatybės problema šiame kūrinyje atliekamas kaip transgresija, o šioji gali įvykti tik tada, kai įtvirtinama tam tikra tvarka. Tik tada, kai sakytoja galutinai įsitvirtino Kito pozicijoje, – ne tik surentė jautrią ir įtikinamą istoriją, bet taip pat išardė tiek ją, tiek suprojektuotą antrininkę, tiek pačią save, ir pademonstravo, jog ne šiaip pažįsta, o *valdo* literatūrinį kodą, t. y. ne jis ją vedą, o ji jį kontroliuoja ir žaidžia juo, – buvo galima peržengti įsteigtas ribas. Kitaip tariant, užuominos apie neįjauką pramauose tebuvo pasiruošimas, kadangi tikrajai transgresyviai subjektyvybei ruošiasi kaip galui.

Esė baigimas atviru klausimu galėtų priminti anksčiau analizuoto Šlepiko apsakymo pabaigą, tačiau būtina fiksuoti esminį skirtumą: teksto „Mano draugas Sigitas“ sakytojas nesugeba įsimbolinti vaidmens, kuris visgi labai konkretus ir buvo jam išsakytas kaip kaltinimas (žudikas), tuo tarpu esė „Šiandakt aš miegosiu prie sienos“ baigiamas vienatinės egzistencijos anapus bet kokių simbolinių vaidmenų problema. Iš egzistencinės filosofijos perspektyvos neatsitiktinai ši problema prieita per išgalvotą istoriją apie mirusią draugę, mat mirtis bei mirtingumas egzistencialistų darbuose įvardijama kaip pati individualios, vienatinės egzistencijos šerdis.

3.5. Mirties reikšmė tapatybės konstravimui

Visose disertacijoje atliktose kūrinų analizėse išryškėjo atsikartojanti tema – mirtis. Užuoat traktavę šį sutapimą kaip atsitiktinį, siūlome vertinti jį kaip akstiną palyginti išryškintus diskursyvinio tapatinimosi atvejus ir jų santykį su mirties problematika. Lacano psichoanalizėje mirtis siejama su tikrovės plotme, kuri negali būti įsimbolinta ir dėl to reiškiasi diskurso įtrūkiais, įvairiais prieštaravimais bei nelogiškumais, įskaitant ir tapatybės paradoksus. Tačiau literatūrinių tekstų analizėje tikrovės plotmės fiksavimas negali būti numatytas iš anksto kaip būtinybė, kadangi ne kiekvienas kūrinys pagamina neįsimbolintą diskurso perteklių. Turint tai omenyje, kyla klausimas: kada ir kaip diskursyvinis sakytojas meniniame tekste gali įgauti mirtingumo bruožų bei koks jų santykis su realių subjektų mirtingumu?

Mąstant šia kryptimi, nagrinėti literatūros kūriniai skatina atskirti du dalykus, kurie iš pažiūros gali atrodyti neatsiejami – mirtį ir mirtingumą. Akivaizdžiausiai to reikalauja Radvilavičiūtės esė, kurioje sakytoja atranda savo mirtingumą per kito mirtį. Ir nors diskurso eigoje demaskuojamas šio kito fiktyvumas, tačiau tai ne trukdo, o sustiprina kalbančiosios mirtingumo asmeniškumą, intymumą: skaidydamosi ir susidurdama ne su kito kaip kitokio, o su savo antrininkės žūtimi, sakytoja netiesiogiai gedi savo pačios mirties. Kitaip tariant, į pasakymo plotmę nukelta sakytojos antrininkė už ją atlieka aktą, kuris apskritai neįmanomas kaip sakymo operacija – numirimas.

Iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, jog šitaip sukonstruotas diskursas – tai ne daugiau nei žodžiais išreikšta daugeliui žinoma patirtis, kuomet žmogus įsivaizduoja save iš šalies. Tačiau iš tiesų situacija kiek sudėtingesnė: suteikdama savo delegatei atskirą gyvenimą, išprotėjimo ir net mirties istoriją, pasakotoja vėliau su ja susitapatina, t. y. įvairiais apvertimais suprojektuoja, o po to inkorporuoja, tačiau perima iš jos ne *mirties* žymes, o *mirtingumą*. Ir nubėgusi pėdkelnių akis, ir nuvytusių gėlių dvokas, ir kitos figūros, kurias sakytoja perkelia iš draugės į savęs pačios aprašymą, tarsi liudytų tapatinimąsi su mirusiaja. Tačiau ne veltui taip suvokiamo melancholinio tapatinimosi hipotezę analizėje atmetėme, mat iš pažiūros tipinius šios būsenos simptomus interpretavome kaip kūrybinio aktyvumo metaforas. Vadinasi, pasakotoja ne „apsikrečia mirtimi“, t. y. ne perima iš kito išorinius mirties atributus, o atlieka reikšmingą transformaciją – perkeldama mirtį iš pasakymo į sakymo plotmę, ji atveria buvimo *miršančia*, *bet dar nemirusia* problemą.

Ryškiausiai tai žymi esė pabaigoje atviru paliekamas klausimas „kas aš?“, kuriuo sakytoja tarsi nutraukia visus susitapatinimus, atmeta galimus simbolinius vaidmenis ir savotiškai demonstruoja, jog vienatinė mirtinga

egzistencija negali virsti savasties turiniu. Jos neįmanoma prisiimti nei kaip vaidmens, nei kaip statuso, nei kaip bruožo, nes vaidmenys, statusai ir bruožai yra kultūriniai, socialiniai, įgaunantys reikšmę intersubjektyvioje terpėje. Tačiau šitaip įsteigta, nuo konkrečių turinių apvalyta ir vien klausimu be atsakymo fiksuojama tapatybė – tai būtent toks diskurso rezultatas, kurį Lacanas savo teorijoje vadina subjektu.

Prie šio paradokso prisilietėme teorinėje dalyje, kai nagrinėjome subjekto skilimą tarp simbolinės ir tikrovės plotmės. Tada, remdamiesi Žižeku, teigėme, jog negalimybė adekvačiai save artikuliuoti – tai pati subjekto savasties šerdis. Dabar, tęsdami šią mintį, galime ją susieti su mirtimi, kurią dar pats Lacanas įvardino kaip simboliškumo ribą (Lacan, 1997 [1956]: 179-180). Žvelgiant iš šios perspektyvos, kategorija „subjektas“ žymi „buvimą *mirtingu*“, kuris praktiškai reiškiasi ne tik egzistencijos laikinumu, bet ir visuomet dalinėmis bei nepakankamomis diskursyvinėmis pastangomis įsimbolinti *mirtį*. Kitaip sakant, negalimybė įsimbolinti mirtį – tai mirtingo subjekto galimybės sąlyga. Svarbiausia, jog toks subjektas – tai ne atspirties taškas, o rezultatas, pasekmė – nesimbolinis įsimbolinimo likutis. Būtent tai ir pasiekama esė „Šiąnakt aš miegosiu prie sienos“, kurioje vienatinė mirtingo subjekto tapatybė sukonstruojama kaip diskurso apie kito mirtį perteklius.

Mirtis ir mirtingumas atsiskiria ir Parulskio esė „Balsas“, tačiau atvirkštiniu būdu: čia sakytojas nemiršta kaip diegetinės tikrovės veikėjas, bet ir nepasiekia vienatinės mirtingos egzistencijos tapatybės, jis tiesiog inkorporuoja mirties signifikantus kaip savastį. Be to, priešingai nei „Šiąnakt aš miegosiu prie sienos“, įgyvendina tai judėdamas iš sakymo į pasakymo plotmę. Viso kūrinio eigoje svarstęs ir pasakojęs pirmu asmeniu, pabaigoje jis, kalbant diskursyvumo terminais, „atsijungia“ ir nebenaudoja jokių palyginimo dalelyčių („lyg“, „tarytum“ ir pan.): „Suskamba telefonas, <...> Iškamšos negali atsiliepti, pelenai neturi balso“ (Parulskis, 2002: 112). Vaizdingiau tariant, galėtume sakyti, jog šis nebylumas – tai to paties balso, kuriuo Radvilavičiūtės kūrinyje užduodamas paskutinis klausimas, netektis.

Visų svarbiausia, kad balso prarastis įvyksta ne užsidarant, izoliuojantis, o kultūros prieglobstyje. Sakytojas sutirština Judą su Edipu, susikuria sau tinkamą kultūrinį modelį, pasiremia juo, fiksuoja savo tapatybę ir įsirašo į vakarietišką nuodėmės tradiciją. Kalbant Lacano terminais, įsirašo į simbolinę plotmę, tačiau veikiau kaip miręs nei mirtingas, kadangi pastaroji subjektyvybės forma steigama skylant tarp simbolinės plotmės ir tikrovės. Kažin, ar atsitiktinumas, kad ir per visą esė mirtingumas nefigūruoja – sakytojas prisitraukia nemirtingas dievybes bei mitinius personažus arba po mirties gyvenančius legendų veikėjus. Net Edipas minimas kaip tas, kuris

„įkūnija mūsų slapčiausius geismus – būti tragiškai nemirtingais“ (111), tačiau tapatinimasis su juo amžino gyvenimo sakytojui nesuteikia. Kaip tik priešingai – išstūmęs iš savo diskurso mirtingumą, sakytojas susikonstruoja sau simbolinę mirtį.

Ar galima tokią diskurso pabaigą laikyti nesėkme? Priklausomai nuo perspektyvos. Radvilavičiūtės esė sakytojai, jos pačios žodžiais tariant, nepavyksta parašyti istorijos, tačiau pasiseka sukonstruoti diskursyvinę mirtingo subjekto tapatybę. Tuo tarpu Parulskio esė sakytojui pavyksta įsirašyti į kultūrinę tradiciją, tačiau už didelę kainą – suobjektindamas save ir virsdamas pasakymo lygmens subjektu, sakytojas netenka balso, kurį atrodo logiška sieti su mirtingumu. Taigi, abiem tekstams būdinga ta pati binarinė opozicija, kurioje egzistencinės kategorijos koreliuoja su diskursyvumo lygmenimis:

sakymas :: mirtingumas vs. pasakymas :: mirtis

Kūrinių pabaigas skirtingose šios struktūros pozicijose, be kita ko, galima sieti ir su intersubjektyvia sąveika. Skaidydama save į dalis ir simuliuodama santykį pasakymo plotmėje (tarp savęs ir Viktorijos kaip veikėjų), Radvilavičiūtės sakytoja mirtingumą atranda sakymo plotmėje. Tuo tarpu Parulskio esė eigoje dominuoja sąveika sakymo plotmėje (tarp sakytojo ir sakymo adresatės), tačiau diskursas baigiasi fiksuota tapatybe pasakymo plotmėje. Abiejuose kūriniuose savaip žaidžiama kito asmens tikroviškumu ir abiejuose kitas asmuo prarandamas, tačiau pateiktą formalią inversiją lydi ir teminė, t. y. požiūrio į pačią sąveiką, priešprieša. „Balse“ santykis su kitu – tai kalėjimas, tačiau pabėgimas atneša ne laisvę, o mirtį. „Šiandakt aš miegosiu prie sienos“ santykis su kitu, nors ir simuliuojamas, bet konstruojamas kaip prasminga laisvė, kurios netektis padeda pasakotojai susidurti su savo pačios tapatybės ir egzistencijos ribotumu.

Šlepiko apsakyme „Mano draugas Sigitas“ skirtis tarp mirties ir mirtingumo taip stipriai nefunkcionuoja – pasakotojas nei miršta, nei jo mirtingumas kaip nors reflektuojamas. O štai pagrindinio veikėjo, apie kurį pasakojama, nusakymas veikia liudija aptariamų kategorijų koreliaciją, o ne atsiskyrimą: sakytojo bičiulio mirties nutylėjimą lydi jo pavertimas kone nemirtingu. Sigitą muša ir pasakotojas, ir kiti veikėjai, įtėviai palieka šalti lauke, jis pats prisigeria iki sąmonės netekimo, krenta pro langą, tačiau kiekvieną sykį išlieka gyvas ir sveikas. Jis lyg nutrūktgalviškas, bet nesunaikinamas parazitas, kuris išgyvena net pavojingiausiomis ar skurdžiausiomis sąlygomis. Tiesa, netiesiogiai jo mirtį išduoda apsakymo

eigoje fiksuotos įvairios užuominos, tačiau humoristinis pasakojimo tonas savotiškai slopina nuo pat vaikystės veikėją supančių grėsmių realumą.

Iš pažiūros tokį pasakojimo būdą būtų galima aiškinti labai paprasta nesąmoninga logika: „jei veikėjas nemirtingas, tai negalėjo būti ir užmuštas“. Tačiau akivaizdu, jog tai absoliučiai kitoks nemirtingumas nei amžinas mitinių būtybių arba legendinių personažų gyvenimas, figūruojantis Parulskio esė. Šiuo atveju kito subjekto egzistencijos ribos plečiamos ne anapus, bet šiapus, tarsi bandant istorijomis suteikti naują gyvenimą tam, kuris jau žuvęs. Atsižvelgiant į tai, kad atsakomybė už šią žūtį priskiriama ne kam kitam, o pačiam pasakotojui, galime fiksuoti ne tik figūratyvinę, bet ir pamatinę diskursyvinę motyvacijos priešpriešą, lyginant su Parulskio kūrinio: „Balse“ subjektas siekia agentiškumo, t. y. tapti išdavystės (beje, pačiame esė gretinamos su žudymu) atlikėju, tuo tarpu apsakymo „Mano draugas Sigitas“ pasakotojas siekia atsiriboti nuo agentiškumo, kuris jam priskiriamas per kaltinimą. Tiesa, jo tapatinimąsi su Kitu – iš miesto atvykusia šeima – apsakymo analizėje interpretavome kaip bandymą prisiimti simbolinio žudiko vaidmens pakaitalą – teisėjo poziciją. Tačiau, priešingai nei išdavystei ruošęsis ir ją galiausiai atlikęs „Balso“ sakytojas, šis subjektas, kaip jau minėta, neišpildo nė vienos iš prieštaringų savo diskurso intencijų: iš šalies primestos tapatybės nepavyksta nei prisiimti, nei atmesti.

Vertinant visus analizuotus kūrinius sykiu, atrodo, jog Šlepiko apsakymo pasakotojas patiria didžiausią mirties įsimbolinimo nesėkmę ir subjektyvybės prarastį. Priešingai nei Radvilavičiūtės esė sakytoja, kuri per kito mirtį įsteigia vienatinę mirtingos egzistencijos tapatybę, šis subjektas neatsiskiria nuo kultūrinės terpės, kurioje produkuoja savo diskursą, tačiau ir neįsteigia jokios simbolinės tapatybės – nei išsiteisina, nei prisiima žudiko tapatybę. Šio atsiskyrimo neatlieka ir Parulskio „Balso“ sakytojas, tačiau jis bent atrado kultūrinius modelius, su kuriais susitapatino ir simboliškai fiksavo savo tapatybę. O Šlepiko teksto sakytojas sugebėjo apversti puikiai žinomą patarlę: vienu šūviu prašovė pro du zuikius. Psichoanalitiniais terminais galėtume sakyti, jog subjektas skyla, tačiau diskurso plyšiuose trauminė tikrovė atsiveria ne kaip savasties šerdis, o kaip praraja, kurioje subjektyvė prasmenga.

Apibendrinant, atrodo verta grįžti prie to, kas akivaizdu: meniniuose tekstuose veikiančių pasakotojų bei personažų mirtys ontologiškai neatitinka realių subjektų mirčių. Tačiau bet kokiame diskurse, įskaitant ir literatūrinius, gali būti pagaminama tai, ką struktūrinės psichoanalizės pagrindu šiame tyrime išgryninome kaip diskursyvinę mirtingumo sampratą. Kitaip tariant, net ir fikcinio teksto sakytoja(s) gali diskursą produkuoti iš pozicijos, kuri

Lacano teorijoje, neatsitiktinai paveiktoje Heideggerio, aiškinama kaip vienatinė mirtingo subjekto egzistencija. Be abejo, šios pozicijos steigtis įvyksta ne kiekviename diskurse, tačiau tai atitinkamai reiškia, jog ir ne kiekvieno realaus subjekto diskurse sakytojas funkcionuoja kaip mirtingas.

Toks mąstymas gali skambėti gana keistai ar net prieštaraujantis sveikam protui, tačiau reikia prisiminti, jog šias idėjas formuluojame diskursyvumo, o ne biologinės gyvybės ir mirties opozicijos kontekste. Aiškume dėlei galime jas gretinti su nuo XX a. antros pusės diskurso kalbotyroje plėtojama kūniškumo problematika, kurią šiame skyriuje pateikiami svarstymai atliepia ir pratęsia. Antai, Benveniste'o kalbotyroje, o vėliau ir fenomenologijos pagrindu jo idėjas tęsusio Jean-Claude'o Coquet semiotikoje, apie kūniškumą svarstoma kaip apie diskurso matmenį. Benveniste'o darbuose jis tik implikuojamas per sakymo instancijos (aš) įsirašymą erdvėje (čia) ir laike (dabar), o Coquet semiotikoje šis aspektas išskleidžiamas pabrėžiant sakytojo įsišaknijimą gyvenamajame pasaulyje ir skirtingas kūniškos subjektyvybės formas (subjektas, kvazisubjektas, nesubjektas). Šitai suvokiamas sakytojo buvimas įkūnytu gali išryškėti ir meniniame diskurse, o realaus asmens diskursas gali būti „iškūnytas“, t. y. apvalytas nuo kalbėjimo iš kūniškos pozicijos ženklų (Coquet tokį vadina kvazisubjektu). Atitinkamai, diskursyvinė mirtingumo samprata numato kalbą iš pozicijos, kuri, hipotetiškai, literatūriniame tekste gali būti išvystyta labiau ir ryškiau nei realaus asmens kasdienėje šnekoje. Vaizdingiau tariant, literatūra šiuo aspektu gali mokyti tapti mirtingu.

Tiesa, nors diskurso kalbotyros ar semiotikos kūrėjai daug mąstė apie sakytojo įsikūnijimą, bet jo ryšys su mirtimi ir mirtingumas niekada nebuvo reflektuojamas. Plėtojant šią svarstymų giją ateityje taipogi būtų naudinga atsižvelgti ir į Lacanui nemažą įtaką dariusio Heideggerio filosofiją, prie kurio svarstymų šiame darbe priartėjome be jokios intencijos. Remiantis vien tuo, kas pasakyta iki šiol, panašu, jog psichoanalitinė perspektyva veda link Heideggeriui artimo egzistencijos apmąstymo kalbos pagrindu, tačiau taip pat skatina supprobleminti kai kuriuos klasikinius tapusius jo konceptus. Antai žymioji „būties myriop“ kategorija – tai mirties ar, veikiau, nukreiptumo į mirtį įrašymas į žmogaus kaip mirtingos būtybės egzistencijos esmę. O psichoanalitinis darbas su diskursu, atrodo, leidžia fiksuoti atvejus, kuomet mirtis kaip įvykis ir mirtingumas kaip diskursyvinė pozicija vienas kito neimplikuoja.

IŠVADOS

Nors disertacijoje apsiribota vieno diskursyvinio akto – tapatinimosi – nagrinėjimu, tačiau atliktas tyrimas leidžia daryti tam tikras išvadas apie struktūrinę Lacano psichoanalizę, polemizuojant su jos kritikais ar net ir sekėjais. Be to, jis suteikia galimybę bent punktyriškai nusakyti Lacano psichoanalizės vietą struktūralistinio mąstymo perspektyvoje, parodant ne tik tai, ką ji perima iš šio mąstymo pradininkų, bet ir kaip pozicionuojasi greta amžininkų.

Tyrimo fokusuotė į literatūrą atskleidė Lacano teorijos pritaikymo ribas. Jos išryškėjo ir teoriniame lygmenyje, t. y. apmąstant literatūrinį diskursą iš struktūrinės psichoanalizės perspektyvos, ir praktiškai, t. y. atliekant atrinktų kūrinių analizes. Šiose buvo išryškintos netradicinės, kai kuriais aspektais pačios psichoanalizės idėjas kvestionuojančios diskursyvinės sąveikos.

Remiantis atlikto tyrimo eiga, pradedame teorinėmis išvadomis, tada pateikiame metodologines, o gale pristatome atliktų analizių išvadas.

1. Pagrindinė tapatinimosi sampratos struktūrinėje psichoanalizėje inovacija, kuria Lacanas skiriasi nuo visų kitų Freudo pasekėjų, – tai nuostata, jog tapatinimosi struktūrą sudaro ne du nariai – subjektas ir tapatinimosi objektas (atspindys, vaizdinys arba vaidmuo) – o trys: subjektas, tapatinimosi objektas ir Kitas, į kurį tapatinimasis nukreipiamas kaip diskursyvinis aktas. Tai reiškia, jog tapatinimasis nėra vien tapatybės pokytis pagal modelį arba idealą, kaip jį supranta Freudas, tai kartu ir komunikavimas su instancija (Kitu), kurios akivaizdoje šis veiksmas įgauna prasmę. Literatūros tyrimuose tokia samprata naudingesnė nei visos kitos psichoanalitinės tapatinimosi teorijos, kadangi ji skatina kreipti dėmesį ne tik į diskursyvinių subjektų ryšį su tam tikrais socialiniais vaidmenimis ar vaizdiniais, kuriuos jie prisiima kaip savastį, bet ir į sąveiką su kūrinio kaip diskurso adresatu.

2. Nors veidrodžio stadija ir Edipo kompleksas struktūrinėje psichoanalizėje pristatomi ir apmąstomi kaip atskiri reiškiniai, Lacano svarstymuose apie juos plėtojamos tapatinimosi problematikos tyrimas atskleidė, jog Edipo komplekso įveika – tai tų pačių procesų, kurie prasideda dar veidrodžio stadijoje, tęsa ir išbaigimas. Šitai liudija dvi viena kitą papildančios įžvalgos: (i) vėlesniuose savo seminaruose nei žymusis straipsnis „Veidrodžio stadija“ Lacanas išryškino jau per patį pirmąjį subjekto tapatinimąsi su atspindžiu vykstančią simbolinę komunikaciją su Kitu; (ii)

Edipo komplekso metu įžvelgiamas vaiko tapatinimasis su įvaizdintu falu struktūriškai atlieka tą pačią funkciją, su kuria vėlyvojo Lacano mąstyme siejamas ir veidrodžio stadijoje įsteigiamas idealusis ego, – padeda įtikti Kitam kaip autoritetui ir simbolinių koordinatų šaltiniui. Vadinasi, skirtingai nei liudija daugelis Lacano sekėjų, subjektas jo teorijoje nuo pat pradžių traktuojamas kaip simbolinė būtybė ir nė vienu momentu neegzistuoja vien įsivaizduojamybėje, t. y. vienas pats su savo atvaizdu ar vaizdiniu.

3. Skirtingai nuo struktūrinės kalbotyros bei semiotikos, Lacano psichoanalizėje simbolinės (kalbos) sistemos aiškinamos *draudimo* pagrindu. Tai reiškia, kad jas sudaro ne neutralūs skirtumai tarp ženklų, o vertybiniai, normatyviniai skirtumai, dėl kurių vieni elementai tampa geidžiami, kiti vengtini, vieni savi, kiti svetimi ir pan. Šitaip pačioje diskursyvinio subjekto šerdyje užkoduojama konflikto galimybė, kuri realizuojama kaskart, kai tenka operuoti nesuderinamomis, bet tais pačiais ženklais pasižyminčiomis simbolinėmis sistemomis.

4. Priešingai nei teoriniuose savo darbuose implikuoja Bellemin-Noėlis, Lacano darbuose siūloma perspektyva – tai ne psichoanalitinė semiologija, orientuota į statiskų virtualių sistemų tyrimą, o veikiau diskurso analizės teorija, skirta nagrinėti įvairiais būdais (žodžiais, veiksmais, gestais ir pan.) realizuotus reikšminius darinius. Nors aptarinėdamas simbolinę plotmę Lacanas operuoja sistemų kategorija, jos psichoanalitinėje interpretacijoje aktualios ne savaime, o vien kaip potencijos, kurias subjektas aktualizuoja įvairiais pasakymais. Pagrindinis struktūrinės psichoanalizės siekis – fiksuoti ir interpretuoti nesąmonybės operacijas, o jas nulemia ne sistemos, bet subjekto patiriami prieštaravimai bei konfliktai, kurie išryškėja jo diskurse.

5. Tiesa ir slėpimas, kuriuos Lacanas perima iš Freudo ir peraiškina kaip diskurso analizės konceptus, atrodo nesuderinami su tradicinio struktūralizmo nuostata, jog diskurso reikšmės ne slepiamos, o tiesiog konstruojamos įvairiais skirtingais būdais. Šitai gali būti vertinama skirtingai. Iš vienos pusės, Lacano požiūris artimas hermeneutinei tradicijai, kurioje teksto reikšmė mąstoma paslėpties ir atskleisties kategorijomis. Iš kitos pusės, latentinės tiesos raiška paradoksa, prieštaravimais ir klaidomis artimesnė poststruktūralistinei Jacques'o Derrida dekonstrukcijos teorijai, kurioje tyrinėjamas skirtumas tarp diskurso intencijos (reikšmės kaip „noro pasakyti“) ir to, kas pasakoma netiesiogiai, implicitiškai, įvairiomis dviprasmybėmis. Ši

skirtumą ir Lacanas, ir Derrida sieja ne su empirine tikrove anapus diskurso ar autoriaus valia, o fiksuoja pagal imanentinės analizės principus. Todėl galima sakyti, jog idėjinis Freudo palikimas ne trukdo Lacano psichoanalizei būti struktūrine, o padeda atverti kitokio struktūrinio mąstymo galimybes nei Lacano amžininkų (Lévi-Strausso, Barthes'o, Greimo) darbuose.

6. Priešingai nei teigiama psichoanalizės kritikų darbuose, struktūrinės psichoanalizės konceptai puikiai tinka ne tik išstumtos praeities tyrimui, bet ir padeda nagrinėti naujovės problematiką. Nepaisant to, kad psichoanalitinė interpretacija dažnai atskleidžia išstumtą subjekto santykį su ankstesnėmis diskursyvinėmis situacijomis, Lacano įvesta tikrovės plotmė atveria galimybę psichoanalitiškai artikuliuoti simbolinių sistemų, kurių pagrindu konstruojamas tam tikras diskursas, ribų peržengimą. Be to, šioje disertacijoje pasiūlyta skirtis tarp negatyvios ir kūrybinės transgresijos padeda psichoanalitiškai atskirti peržengimą, kuriuo tiesiog sukuriamas neįsimbolintas diskurso likutis, nuo pertekliaus, kuris ilgainiui įtraukiamas į tam tikrą simbolinę sistemą kaip prieaugis. Tai rodo, kad struktūrinė psichoanalizė nėra vien į praeitį orientuota perspektyva, o subjektas nėra laikomas vien pasyvia Kito marionete, kaip priekaištauja psichoanalizės kritikai.

7. Dvi Lacano teorijoje išryškėjančios subjekto skilimo sampratos žymi tam tikras struktūrinės literatūros psichoanalizės ribas:

7.1. Skilimas tarp nesuderinamų simbolinių sistemų diskurse sprendžiamas nesąmonybės operacijomis, kurios veikia kaip kompromisai – riktais, paradoksaus, įvairiomis dviprasmybėmis subjektas vienu metu ir pasako tai, kas uždrausta, ir nutyli. Tačiau literatūros kūrinio kaip diskurso analizė negali iš anksto remtis prielaida, jog kiekvienas sakytojas būtinai operuos nesutaikomomis simbolinėmis sistemomis. Taip nutinka dažnai, tačiau tai negali būti prielaida apie literatūrą apskritai. Dėl to struktūrinė literatūros psichoanalizė aktualiausia būtent tais atvejais, kada sakytojas arba pasakymo lygmens subjektai veikia prieštaringai – konstruoja tarpusavy nesuderinamus pasakymus arba atlieka vienas kitam prieštaraujančius veiksmus.

7.2. Skilimas tarp simbolinės ir tikrovės plotmės – tai pati Lacano mąstymo originalumo šerdis, tačiau neįsimbolinti diskurso įtrūkiai, su kuriais siejama tikrovės plotmė, taipogi gali būti fiksuojami ne kiekviename kūrinyje. Skirtingai nei realių asmenų diskursai, kuriuose, anot Lacano, anksčiau ar vėliau pasirodo perteklius, nepaaiškinamas jokia simboline sistema ir dėl to

priklausantis tikrovės plotmei, meniniai tekstai – tai baigti ir fiksuoti diskursai. Dėl to įmanoma, kad jų interpretacija visiškai išsietktų simbolinėje plotmėje, t. y. visi prieštaravimai, paradoksai, dviprasmybės galėtų būti paaiškintos konfliktais tarp nesuderinamų simbolinių sistemų be jokio neįsimbolinto įtrūkio.

Viena vertus, šitai rodo, jog tikrovės plotmės konceptas pritaikomas dar siauresniame literatūros lauke nei tas, kurio ribas žymėjo pirmoji subjekto skilimo samprata. Antra vertus, disertacijoje pasiūlyta kūrybinės transgresijos idėja, teigianti neįsimbolinto pertekliaus gamybą, lydimą integracijos į sistemą kaip prieaugio, galėtų būti ypač paranki dirbant su didesnės apimties medžiaga. Skirtingai nei šiame tyrime, nagrinėjant tam tikrą tekstų korpusą kaip simbolinį tinklą, kūrybinės transgresijos konceptas būtų parankus įrankis psichoanalitiškai fiksuoti inovacijas – naujoves, kurios iš pradžių sukonstruotos kaip nepaaiškinamas perteklius, o po to praplečia atitinkamo tinklo ribas. Lyginant su tradiciniais komparatyvistikos bei literatūros istorijos nagrinėjimo metodais, psichoanalizė tokiam tyrimui galėtų pasiūlyti išsamų konceptualinį aparatą, skirtą būtent mąstymui apie tai, kaip klaida (tai, kas uždrausta) virsta verte (tuo, kas geidžiama).

8. Skirtingai nei atrodytų iš pirmo žvilgsnio, diskursyvinėje sąveikoje, susijusioje su smurtu ir kalte, trauminė struktūra gali pasireikšti ne tik kaltinančio subjekto (aukos), bet ir kaltinamo subjekto (potencialaus budelio) diskurse. Būtent tai atskleidė tapatinimosi analizė Šlepiko apsakyme „Mano draugas Sigitas“. Nors šio kūrinio sakytojas skilęs tarp dviejų nesuderinamų bendruomenių (šeimos iš miesto ir provincijos gyventojų), jo diskursą interpretavome kaip bandymą vienu metu ir prisiimti, ir atmesti iki pat kūrinio galo nutylėtą apkaltinimą žmogžudyste. Tačiau abi pastangos savaip bergždžios: atmesti neišeina, nes eksplicitiškai kaltinamasis neigia mušimą, o ne užmušimą, tuo tarpu latentinės tiesos lygmenyje jis prisiima žudiko vaidmens pakaitalą – teisėjo vaidmenį. Tokia situacija, kai tapatybė nei patvirtinama, nei paneigiama, žymi įtrūkį diskurse, kuris lieka neįsimbolintas nei deklaracijomis, nei nesąmonybės operacijomis. Būtent toks įtrūkis ir žymi trauminę struktūrą, kuri smurtinėje situacijoje dažniausiai siejama su nukentėjusiais. Visa tai leidžia atskirti diskursyvinę traumos sampratą nuo kasdienėje kalboje įtvirtinto jos ryšio su moraliniu vertinimu: iš psichoanalitinės perspektyvos trauminis diskursas „nediskriminuoja“ – jo sakytoju gali būti ir tas, prieš kurį prasikalsta, ir prasikaltęs subjektas.

9. Tapatinimasis be kūrybinės transgresijos su tam tikro akto atlikėju ne tik įgalina subjektą imtis to paties veiksmo, bet ir sukelia riziką, jog bus

perimta veiksmą lydėjusi sankcija. Šis principas išryškėjo analizuojant Parulskio esė „Balsas“, kurioje tapatinimasis su išdaviko vaidmeniu, sukonstruotu sutirštinant Edipą ir Judą, padėjo sakytojai išsivaduoti nuo geismo adresatei, bet tuo pačiu lėmė ir paties subjekto susinaikinimą – bausmę už kaltę, kurią teko perimti iš dviejų bene žinomiausių Vakarų kultūros prasižengusiųjų. Šią tendenciją ne sykį fiksavo dar Freudas: tapatinimasi vienos savybės pagrindu itin dažnai lydi ir kitų tos pačios figūros bruožų integravimas. Maža to, būtent tokiu būdu nesąmoningai sau priskiriama kaltė – tai vienas dažniausių psichoanalizėje fiksuojamų neurotinių konfliktų. Turint tai omenyje, Parulskio kūrinys liudija, jog diskurso stiliaus inovatyvumas nebūtinai koreliuoja su nesąmoningo teksto darbo kūrybingumu: iš pažiūros postmodernus, ne tik graikų mitų, krikščioniškos tradicijos siužetų, bet ir kitų intertekstų kupinas kūrinys vis dėlto baigiasi gana konvencionalių geisminės sąveikos nutraukimu – išdavyste ir kalte.

10. Priešingai nei teigia kai kurie struktūrinės psichoanalizės atstovai, perversinis tapatinimasis neužkerta kelio subjekto diskurse pasireikšti humorui ir žaidybiškumui. Lacano pasekėjai šiuos dalykus supriešina dėl to, kad juokavimo sąlyga – distancija simbolinių draudimų atžvilgiu, o perversinis tapatinimasis su Kitu (priešingai nei neurotinis tapatinimasis su simboliu vaidmeniu) subjektą paverčia savotišku sistemos sraigteliu ir atima bet koki agentiškumą. Tačiau Radvilavičiūtės esė „Šiandakt aš miegosiu prie sienos“ realizuojami abu šie dalykai: ir perversiškas tapatinimasis su Kitu, ir ironiškai šmaikštus diskursas. Pateikdama jautrią istoriją apie dviejų moterų santykius, o po to demaskuodama šio pasakojimo fiktyvumą, esė sakytoja tapatinasi su Kitu kiek kitaip nei tradicinis fetišistas – ji ne tiek atsiduoda fiksuotoms konstrukcijomis, o žaidžia jomis. Tačiau šitaip tapatinimasis su Kitu kaip galios pozicija įtvirtinamas tik dar labiau: ironiškai dekonstruodama liūdną istoriją, ji demonstruoja, kad ne šiaip pažįsta, o *valdo* literatūrinį kodą, t. y. ne jis ją veda, o ji jį kontroliuoja (apverčia, nutraukia pačioje kulminacijoje ir pan.). Šiuo atveju ironija ir humoras ne trukdo, o padeda įsitvirtinti Kito pozicijoje. Nepaisant to, kad Radvilavičiūtės esė pabaigą interpretavome kaip Kito pozicijos išsižadėjimą ir transgresiją, iš psichoanalitinės perspektyvos ypatingai reikšminga, jog šiame kūrinyje realizuojama diskursyvinė perversinio tapatinimosi su Kitu raiška, kuri dažnai laikoma nesuderinama su perversiniu diskursu.

11. Visose analizėse išryškėjusios mirties temos pagrindu atliktas kūrinių lyginimas padėjo suformuluoti diskursyvinę mirtingumo sampratą –

vienatinę egzistenciją kaip sakymo poziciją, kuri diskurse įsteigiama neįsimbolinto pertekliaus pavidalu. Apmąstant šitaip suvokiamo mirtingumo skirtumą nuo mirties, buvo atvertos dvi perspektyvos, kuriomis disertacijoje svarstytos problemos galėtų būti toliau nagrinėjami ateityje. Pirmoji – tai psichoanalitinio subjekto tapatybės, tapatinimosi ir mirtingumo santykis su diskurso kalbotyroje tyrinėjamais sakymo instancijos įkūnytumo bruožais. Judant šia kryptimi, keltinas klausimas, ar visuomet bei kaip sakytojo kūniškumas koreliuoja su mirtingumo raiška. Antroji – dialogas tarp Jacques'o Lacano psichoanalizės ir egzistencinės Martino Heideggerio filosofijos. Nors ir eksplicitiškai vystytas paties Lacano bei jo sekėjų, šių teorijų sąryšis dažniausiai tyrinėjamas nesiremiant literatūrine medžiaga. Tuo tarpu disertacijoje atliktas darbas skatina kelti hipotezę, jog būtent meniniai tekstai egzistencijos mąstymą kalbos pagrindu gali pastūmėti kasdienėje kalboje paslėptomis kryptimis.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Althusser, L. 2020 [1964]. Freud and Lacan. In: *On Ideology*, 141-172 p. London: Verso.
- Andrijauskas, A. 2016. Trys psichoanalitinės teorijos nuo metafizikos į metapsichologiją virsmas: Freudas, Jungas, Lacanas. In: *Psichoanalizės fenomeno interpretacijos*, 12-82 p. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Bagdonas, A., Rimkutė E. *Anglų-lietuvių kalbų psichologijos žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Banytė, E. 2017. Reiškiasi, bet ar reiškia? In: *Metai*, no 12 [prieiga internete: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=2480>, žiūrėta 2024.08.20].
- Baranova, J. 2002. Metafizinis Sigitto Parulskio eksperimentas. In: *Kultūros barai*, no. 3: 25-29 p.
- Barthes, R. 2022 [1967]. Autoriaus mirtis. In: *Metai*, no. 4 [prieiga internete: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=17901>, žiūrėta 2024.08.20].
- Bellemin-Noël, J. 1988. *Interlignes I. Essais de Textanalyse*. Villeneuve d'Ascq: Presses universitaires du Septentrion.
- Bellemin-Noël, J. 1996 [1979]. *Vers l'inconscient du texte*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Bellemin-Noël, J. 1999. Foundations and Problems of "Textanalysis". In: *American Imago*, vol. 56, no. 3: 221-235 p.
- Benveniste, É. 1971 [1966]. Remarks on the Function of Language in Freudian Theory. In: *Problems in General Linguistics*, 195-204 p. Miami: University of Miami Press.
- Bertaševičiūtė, R. „*Tapatybės nustatymas*“: *šiuolaikinė lietuvių eseistika kaip sąmoningumo trajektorija* [daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Bloom, H. 1973. *The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry*. New York: Oxford University Press.
- Breuer, J., Freud, S. 1981 [1895]. Studies on Hysteria. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. 2. London: The Hogarth Press.
- Brooke-Rose, C. 1987. Id is, is Id? In: *Discourse in Psychoanalysis & Literature*, 19-37 p. New York: Methuen & Co.
- Butler, J. 1997b *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*. Stanford: Stanford University Press.

- Cibarauskė, V. 2017. *Literatūrinė biografija kaip kultūros atminties struktūra: N. Miliauskaitės ir S. Parulskio atvejai* [daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Čičelis, R. 2010. Trauminis subjektas Ričardo Gavelio „Vilniaus pokeryje“ ir Antano Škėmos „Baltoje drobulėje“. In: *Teksto slėpiniai*, no. 13: 85-100.
- Deleuze, G., Guattari, F. 2000 [1972]. *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Derrida, J. 2001 [1967]. Freud and the Scene of Writing. In: *Writing and Difference*, 246-291 p. London: Routledge.
- Derrida, J. 2006 [1967]. *Apie gramatologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
- Feher-Gurewich, J. 2003. A Lacanian approach to the logic of perversion. In: *Cambridge Companion to Lacan*, 191-207p. Cambridge: Cambridge University Press.
- Felman, S (ed.). 1985. *Literature and Psychoanalysis. The Question of Reading Otherwise*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Fhanér, S. 2005. *Psichoanalizės žodynas* [vert. Vaicekauskienė, L.]. Vilnius: Aidai.
- Freud, S. 1981 [1895]. Project for a Scientific Psychology. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. 1, 283-397 p. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. 1981a [1900]. The Interpretation of Dreams I. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. 4. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. 1981b [1900]. The Interpretation of Dreams II. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. 5. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. 1981 [1905]. Three Essays on the Theory of Sexuality. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. 7, 125-243 p. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. 1981 [1913]. The Claims of Psycho-Analysis to Scientific Interest. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. 13, 165-192 p. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. 1999 [1917]. Gedulas ir melancholija. In: *Anapus malonumo principo*, 9-126 p. Vilnius: Vyturys.
- Freud, S. 1999 [1923]. Ego ir id. In: *Anapus malonumo principo*, 127-198 p. Vilnius: Vyturys.

- Freud, S. 2011 [1919]. Neįauka. In: *XX a. literatūros teorijos*, 347-372 p. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Freud, S. 2014 [1915-1917]. *Psichoanalizės įvadas*. Vilnius: Vaga.
- Foucault, M. 2024 [1969]. Kas yra autorius? In: *Metai*, no. 1 [prieiga internete: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=21487>, žiūrėta 2024.08.20].
- Genette, G. 1983 [1972]. *Narrative Discourse. An Essay in Method*. New York: Cornell University Press.
- Hyldgaard, K. 2004. The Conformity of Perversion. In: *The Symptom*, no. 5 [prieiga internete: <https://www.lacan.com/conformper.htm>, žiūrėta 2024.08.20]
- Holland, N. N. 1975a. *Poems in Persons. An Introduction to the Psychoanalysis of Literature*. New York: W. W. Norton & Company.
- Holland, N. N. 1975b. Unity Identity Text Self. In: *PMLA (Publications of Modern Language Association)*, vol. 90, no. 5: 813-822 p.
- Hutcheon, L. 2006. *Formalism and the Freudian Aesthetic. The Example of Charles Mauron*. New York: Cambridge University Press.
- Iser, W. 1980. [Interviu su Normanu N. Hollandu ir Wayne'u Boothu]. In: *Diacritics*, vol. 10, no. 2: 57-74 p.
- Kardelis, N. 2016. Sielos polėkiai ir nuopuoliai: keletas paralelių tarp Platono ir Freudo. In: *Psichoanalizės fenomeno interpretacijos*, 105-122 p. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Keršytė, N. 2008. Kitas Tame Pačiame ar priešais Tą Patį. In: *Athena*, no. 4: 62-104 p.
- Kvietkauskas, M. 2002. Kuo sklinda balsas? In: *Metai*, no. 8-9 [prieiga internete: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=12254>, žiūrėta 2024.09.10]
- Lacan, J. 1972. Du discours psychanalytique. In: *Lacan in Italia, 1953-1978*, 32-55 p. Milan: La Salamandra.
- Lacan, J. 1997 [1955-1956]. *The Psychoses. The Seminar of Jacques Lacan, Book VIII*. New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. 1997 [1959-1960]. *The Ethics of Psychoanalysis. The Seminar of Jacques Lacan, Book VII*. New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. 1999 [1949]. Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique. In: *Écrits I*, 92-99 p. Paris: Seuil.
- Lacan, J. 1999 [1953]. Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse. In: *Écrits I*, 235-321 p. Paris: Seuil.
- Lacan, J. 1999 [1956]. Situation de la psychanalyse et formation du psychanalyste en 1956. In: *Écrits I*, 457-489 p. Paris: Seuil.

- Lacan, J. 1999 [1958a]. La direction de la cure et les principes de son pouvoir. In: *Écrits II*, 62-123 p. Paris: Seuil.
- Lacan, J. 1999 [1958b]. La signification du phallus. In: *Écrits II*, 163-174 p. Paris: Seuil.
- Lacan, J. 1999 [1965]. La science et vérité. In: *Écrits II*, 335-358 p. Paris: Seuil.
- Lacan, J. 1999 [1972-1973]. *On Feminine Sexuality. The Limits of Knowledge. Book XX*. New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. 2007 [1969-1970]. *The Other Side of Psychoanalysis. Book XVII*. New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. 2011 [1966]. Seminaras apie „Pavogtą laišką“. In: *XX a. literatūros teorijos*, 373-406 p. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Lacan, J. 2019 [1960-1961]. *Transference. The Seminar of Jacques Lacan, Book VIII*. Cambridge: Polity Press.
- Lacan, J. 2020 [1956-1957]. *The Object Relation. The Seminar of Jacques Lacan, Book IV*. Cambridge: Polity Press.
- Laplanche, J., Pontalis, J-B. 1967. *Vocabulaire de la psychanalyse*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Laplanche, J. 1976. *Life & Death in Psychoanalysis*. London: The Johns Hopkins University Press.
- Laplanche, J. 1999. *Essays on Otherness*. London: Routledge.
- Lazdynas, G. 2015. Dar viena Liudo Vasario mylimoji. In: *Metai*, no. 7 [prieiga internete: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=10684>, žiūrėta 2024.08.20]
- Leader, D. 2020. *Kas yra pamišimas?* Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
- LeSage, L. 1974. Charles Mauron in Retrospect. In: *L'Esprit Créateur*, vol. 14, no. 3: 265-276 p.
- Levinas, E. 1994. *Etika ir begalybė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Marcuse, H. 1987 [1956]. *Eros and Civilisation. A Philosophical Inquiry into Freud*. London: ARK Paperbacks.
- Marcuse, H. 2014 [1964]. *Vienamatis žmogus: brandžiosios industrinės visuomenės ideologijos tyrimai*. Vilnius: Kitos knygos.
- Mauron, C. 1972. *Psychocriticism*. In: *SubStance*, vol. 1, no. 3: 53-59 p.
- Meržvinskaitė, B. „Pasąmonė“. In: *Avantekstas: lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas* [prieiga internete: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/>, žiūrėta 2024.08.20].

- Meržvinskytė, B. 2010. Autorius ir skaitytojas Sigmundo Freudo psichoanalizėje. In: *Literatūra*, vol. 52, no. 4: 82-90 p.
- Parulskis, S. 2002. Balsas. In: *Nuogi drabužiai*, 107-112 p. Vilnius: Baltos lankos.
- Pociūtė, R. 2009. *Psichės istorijos. Šiuolaikiniai lietuvių rašytojai psichoanalizės kontekste*. Vilnius: Homo liber.
- Pociūtė, R. 2010. Broniaus Radzevičiaus romano *Priešaušrio vieškeliai* skaitymas psichoanalizės kontekste. In: *XX amžiaus literatūros teorijos. Konceptualioji kritika*, 205-252 p. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Pociūtė, R. 2016. Dalios Urnevičiūtės romano „Leona“ analizė: prasmės, atsiveriančios kultūrinės psichoanalizės kontekste. In: *Psichoanalizės fenomeno interpretacijos*, 440-468. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Radvilavičiūtė, G. 2010. Šiņnakt aš miegosiu prie sienos. In: *Šiņnakt aš miegosiu prie sienos*, 125-152 p. Vilnius: Baltos lankos.
- Ricœur, P. 1970 [1965]. *Freud & Philosophy: An Essay on Interpretation*. New Haven, London: Yale University Press.
- Ricœur, P. 2000. *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*. Vilnius: Baltos lankos
- Ricœur, P. 2001. *Egzistencija ir hermeneutika*. Vilnius: Baltos lankos.
- Rimmon-Kenan, S (ed.). 1987. *Discourse in Psychoanalysis & Literature*. New York: Methuen & Co.
- Sabolius, K. 2012. *Įnirtingas miegas. Vaizduotė ir fenomenologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Sabolius, K. 2013. *Įsivaizduojamybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Satkauskytė, D. 2008. *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Šlepikas, A. 2016 [2005]. *Mano draugas Sigitas*. In: *Lietaus dievas ir kiti*, 50-59 p. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Tamoliūnaitė, V. 2005. Tarp cinizmo ir ilgesio. Sigito Parulskio paradoksai. In: *Darbai ir dienos*, no. 42: 129-150 p.
- Tyson, L. 2006. *Critical Theory Today*. New York: Routledge.
- Žižek, S. 1989. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.
- Žižek, S. 1997. *The Plague of Fantasies*. London: Verso.
- Žižek, S. 2005. *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

- Žižek, S. 2020. *Pandemic! Covid-19 Shakes the World*. London, New York: OR Books.
- Žukauskaitė, A. 1999. „Realybės grimasos“ J. Lacano psichoanalizėje. In: *Problemos*, no. 55: 52-67 p.
- Žukauskaitė, A. 2001. *Anapus signifikanto principo*. Vilnius: Aidai.
- Žukauskaitė, A. 2006. Psichoanalizė ir postfeministinė kritika. In: *XX amžiaus literatūros teorijos*, 184-203 p. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

SUMMARY

In psychoanalytic literary criticism identification is typically studied as a mental act of either the author or the reader. In this dissertation, however, based on the structural psychoanalysis of Jacques Lacan, identification is treated as a discursive act that can be interpreted according to the principles of immanent analysis. This approach to literary research has not yet been thoroughly explored as a theoretical issue, nor has it been practically applied in the interpretation of specific works. For this reason, the main problem of the dissertation is twofold. On the one hand, it raises the methodological question of how to study identification in literature based on structural psychoanalysis. On the other hand, it explores how the act of identification is manifested in three Lithuanian literary works.

The primary motivation for pursuing a different direction than that taken by most psychoanalytic literary criticism is twofold. The tendency to focus on identification as a psychic act of the author or reader is often driven by the narrow and mistaken assumption that psychoanalysis is solely a therapeutic practice, concerned only with the study of empirical individuals. Although there are important studies within this tradition of criticism, the decision to focus on the creator or perceiver of art, in the current ideological climate, ultimately contributes to one of two tendencies: (i) speculative and consumer-driven interest in public figures, which merely simulates social interaction, or (ii) artistic narcissism, in which the perceiver discovers only what they already know about themselves. The presence of both these tendencies calls for a return to the artistic text itself. While this ambition may seem banal in the context of Western philosophy, especially French structuralism, it remains relatively unknown within Lithuanian literature and culture due to its connection with psychoanalysis.

The objects of analysis selected for this study are Alvydas Šlepikas' short story "My Friend Sigitas" („Mano draugas Sigitas“, 2005), Sigitas Parulskis' essay "Voice" („Balsas“, 2002), and Giedra Radvilavičiūtė's essay "Tonight I Will Sleep by the Wall" („Šianakt aš miegosiu prie sienos“, 2010). Although these works belong to different genres, they are united from a discursive perspective by the way the speaker's relationship with the addressee is constructed as a simulation of spoken speech about the self. This is achieved through three types of discursiveness: in Šlepikas' short story – a plea for innocence (a literary imitation of legal discourse); in Parulskis' essay – an

intimate confession (an imitation of internal monologue); and in Radvilavičiūtė's essay – creative self-reflection (an imitation of literary metadiscourse).

The problem of identification in these works is therefore analyzed as a discursive interaction between the speaker (narrator), the addressee of the statement, and the subjects (characters) within the statement. From this perspective, we recognize that each text enacts a different type of identification, as distinguished in psychoanalysis. The narrator of "My Friend Sigitas" *obsessively* (through unconscious displacements) identifies with and simultaneously distances themselves from the role of the murderer imposed upon them. The narrator of "Voice" *hysterically* identifies with a range of cultural images. Meanwhile, the narrator of "Tonight I Will Sleep by the Wall" *perversely* identifies with the Other – a position of power and knowledge, which she occupies not so much to conform to a symbolic role imposed on her or taken from culture, but to control her own discourse. Of course, just as discursiveness varies, the types of identification in each work are modified, reworked, and sometimes even broken in unique ways.

The theoretical work on the works of Sigmund Freud and Jacques Lacan in the first part of the dissertation led to the conclusion that the concept of identification in structural psychoanalysis consists of three components: the subject, the object of identification (such as an image, a symbolic role, or another subject), and the Other, to whom the identification itself is addressed as a discursive act. The Other, one of Lacan's most important concepts and a distinguishing feature of his theory compared to other psychoanalytic approaches to identification, typically acts as an authority that interpellates the subject – assigning, suggesting, or prompting a certain object of identification. However, it is important to note that the Other is not a substantial property, but rather a function that can be performed by various instances. This means that the subject who performs identification as a discursive act can assign the role of the Other to an addressee who does not necessarily aspire to be the Other. In other words, the identifying subject can "find" an Other for themselves, before whom they will perform the identification with the object as a spectacle, thereby granting the addressee the prerogative to function as an audience.

When assessing the actions performed by the identifying subject rather than components of the structure, we highlighted three key operations: (i)

assimilation – an effort to assume another (image, role, or subject) as the self, (ii) communication – a discursive act that addresses the Other, and (iii) transgression – the production of a non-symbolic surplus of discourse. The latter operation creates a residue of identification that belongs to the plane of the Real (*le réel*), which Lacan considered inevitable. However, in completed discourses (e.g., works of art), this surplus may not always be evident. In cases where a surplus is produced, we propose to assess it either as a negative transgression, which results in an unsymbolized excess of discourse, or as a creative transgression, in which the surplus is integrated into the corresponding symbolic system, leading to the creation of symbolic growth.

In the second part of the dissertation, we formulate the main principles of structural psychoanalysis of literature. Based on Lacan's concept of discourse, we outline not only the guidelines for this approach but also the limitations related to the two meanings of the subject's split:

1. The split between incompatible symbolic systems in discourse is resolved through the operations of the unconscious, which act as compromises. Manifesting as errors, paradoxes, and various ambiguities they simultaneously allow the subject to say what is forbidden and remain silent. However, the analysis of a literary work as discourse cannot assume in advance that each speaker will necessarily operate with incompatible symbolic systems. While this occurs often, it should not be assumed to apply universally to all literature. Therefore, structural literary psychoanalysis is most relevant in cases where the speaker or the subjects at the level of the statement act in contradictory ways – constructing mutually incompatible statements or performing actions that contradict each other.

2. The split between the Symbolic and the Real is central to the originality of Lacan's thinking, but the non-symbolic gaps in discourse, associated with the Real, cannot be found in every work. Unlike the discourses of real individuals, in which, according to Lacan, a surplus inevitably appears, artistic texts are finished and fixed discourses. Therefore, it is quite possible that their interpretation remains entirely within the Symbolic, meaning that all contradictions, paradoxes, and ambiguities could be explained by conflicts between incompatible symbolic systems without any unsymbolized gaps.

The analysis of Šlepikas's short story "My Friend Sigita" reveals that, contrary to initial impressions, in the discursive interaction surrounding

violence and guilt, the traumatic structure can manifest not only in the discourse of the accusing subject (the victim) but also in the discourse of the accused subject (the potential executioner). Although the narrator is torn between two incompatible communities (a family from the city and a provincial resident), we interpret his discourse as an attempt to simultaneously accept and reject the accusation of murder, a charge that remains unspoken until the very end of the story. However, both efforts are futile in their own ways: rejection is not possible because the accused explicitly denies beating, not killing (“nemušiau” (*I did not beat him*) instead of “neužmušiau” (*I did not kill him*) in Lithuanian); yet, at the level of latent truth, he assumes a substitute role for the murderer – the role of the judge. This situation, where identity is neither confirmed nor denied, marks a crack in the discourse that remains unsymbolized by either verbal declarations or unconscious operations. Although such cracks highlight the traumatic structure typically associated with victims in violent situations, the analysis enables us to distinguish the discursive concept of trauma from its connection to moral evaluation in everyday language: from a psychoanalytic perspective, traumatic discourse “does not discriminate”, because its speaker can be both the victim of the offense and the one who commits the offense.

The analysis of Parulskis’s essay “Voice” reveals that identification without creative transgression with the performer of a particular act not only enables the subject to undertake the same action but also carries the risk of adopting the sanction that accompanied the act. In this work, identification with the role of the betrayer, constructed by condensing Oedipus and Judas, allows the speaker to free himself from desire for the addressee. However, this also leads to the subject’s self-destruction – punishment for the guilt he inherits from two of the most infamous offenders in Western culture. Freud repeatedly recorded this tendency: identification based on a single characteristic often involves integrating other features of the same figure. This is precisely how guilt is unconsciously attributed to oneself (one of the most frequent neurotic conflicts in psychoanalysis). With this in mind, Parulskis’ work demonstrates that the innovativeness of discourse style does not necessarily correlate with the creativity of the unconscious text work: a seemingly postmodern text, full of Greek myths, Christian traditions, and other intertexts, nevertheless concludes with the rather conventional outcome of sensual interaction – betrayal and guilt.

The third analysis revealed certain principles that challenge some insights of psychoanalysis. Contrary to what some representatives of structural psychoanalysis claim, perverse identification does not prevent humor and playfulness from appearing in the subject's discourse. Lacan's followers often contrast these elements, arguing that the condition for joking is distance from symbolic prohibitions, while perverse identification with the Other (as opposed to neurotic identification with a symbolic role) turns the subject into a mere cog in the system, stripping them of agency. However, Radvilavičiūtė's essay "Tonight I Will Sleep by the Wall" demonstrates both perverse identification with the Other and a witty, ironic discourse. By presenting a sensitive story about the relationship between two women and then exposing the fictitious nature of this story, the speaker identifies with the Other in a way that differs from the traditional fetishist. She does not merely surrender to fixed constructions but plays with them. In doing so, identification with the Other as a position of power is further solidified: by ironically deconstructing the sad story, she shows that she does not simply accept the literary code; she controls it – overturning it, interrupting it at the climax, and so on. In this case, irony and humor do not hinder but instead help her establish herself in the position of the Other.

In all three analyses, a recurring theme emerged that was not initially anticipated – death. Comparing all three works in this aspect allows to formulate a discursive concept of mortality – singular existence as a position of utterance, which is established in discourse as a form of non-symbolic excess. Reflecting on the difference between mortality perceived in this way and death itself, two perspectives were revealed that could guide future examinations of the issues explored in this dissertation. The first is the relationship between identity, identification, and mortality in the psychoanalytic subject, and the embodiment of the instance of utterance studied in discourse linguistics. Moving in this direction, the question arises whether and how the speaker's corporeality correlates with the expression of mortality. The second is the dialogue between Jacques Lacan's psychoanalysis and Martin Heidegger's existential philosophy. While this relationship has been explicitly developed by Lacan and his followers, it is typically explored without drawing on literary material. However, the work undertaken in this dissertation encourages us to hypothesize that artistic texts can push existential thinking based on language in directions that remain hidden in everyday language.

APIE AUTORIŲ

Augustas Sireikis

augustas.sireikis@flf.vu.lt

Išsilavinimas

- 2012–2016 m. Filosofija (bakalauro laipsnis, pagrindinės studijos)
- 2013–2015 m. Lietuvių literatūra (bakalauro laipsnis, gretutinės studijos)
- 2017–2019 m. Intermedialios literatūros studijos (magistro laipsnis, Magna Cum Laude diplomas)

Pranešimai tarptautinėse mokslinėse konferencijose

- 2019. Ideologinis tapatinimasis: tarp deklaracijos ir praktikos (Lietuvos kultūros tyrimų instituto konferencija *Ideologijų šmėklos*).
- 2021. Psichoanalizės literatūrologijoje aktualizacija (Vilniaus universiteto Šiaulių akademijos konferencija *Jaunasis tyrėjas išmaniai visuomenei*).
- 2021. Psychoanalysis Between Hermeneutics and Deconstruction. A Rethinking of the Psychoanalytic Method as an Approach to Literature (IALS [International Association of Literary Semantics] konferencija *Game of Theories*).
- 2022. Kuo knyga skiriasi nuo žmogaus? Įtampa tarp psichoanalizės, tekstoanalizės ir šizoanalizės (Vilniaus universiteto Šiaulių akademijos konferencija *Jaunasis tyrėjas išmaniai visuomenei*).
- 2022. Trauma ir performatyvumas šiuolaikinėje lenkų dramaturgijoje (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto konferencija *Šiuolaikinė dramaturgija: slinktys, iššūkiai ir temos*).

Mokslinės publikacijos

- 2020. Ideologijos išorė: tarp neomarksizmo ir psichoanalizės. In: *Athena*, no. 15: 90-111 p.
- 2024. Žudiko tapatybės paradoksai. In: *Jaunųjų mokslininkų darbai*, vol. 54: 55-68 p.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 15 egz